

4 broj  
sept.  
2023.

# KAZIVAR<sup>t</sup>

časopis za kulturu, umjetnost i društvene teme



## ALHEMIJA SEVDAHA U BAŠČI KULTURE

*Kazivart i Zavičajne staze*

## INTERKULTURALNOST JE NAŠA DREVNA BUDUĆNOST

*Tribina: Jedni drugima pripadamo*

## HEROINA SNAŽNE METAFORE

*Adisa Bašić, pjesnikinja*

## ČOVJEK KOJI JE GLEDAO U BUDUĆNOST

*Sjećanje: Rifat Rastoder*

## KNJIGA O JEDNOM NARODU

*Roman Esada Kočana "Naša rijeka"*

## ĆUTANJEM SE NE GRADI BUDUĆNOST

*Safet Hadrović Vrbički*

## ČIJE SU NAŠE ŽENE?

*Festival Zavičajne staze - Bihor*

# DOBRI LJUDI ZA LJEPŠI DUNJÂ

# DOBITNICI NAGRADA ZA PRIČU INSPIRISANU BIHOROM 2022.





Fond za zaštitu i  
ostvarivanje manjinskih  
prava Crne Gore

## Sadržaj



7 **KAZIVART I ZAVIČAJNE STAZE**  
Alhemija sevdaha u bašči kulture

15 **POETSKE SNOHVATICE**

18 **TRIBINA: JEDNI DRUGIMA  
PRIPADAMO**  
Interkulturalnost je naša drevna  
budućnost

22 **TRIBINA: UMIJEĆE ČITANJA,  
PRIČANJA I PISANJA**  
Polazeći od sebe

26 **ADISA BAŠIĆ, PJESNIKINJA**  
Heroina snažne metafore

29 **BIHORSKI MEMENTO:  
ZAVIČAJNE STAZE 2022.**  
Oblikovanje i odbrana pred svijetom  
koji se mijenja

30 **BIHOR - KNJIŽEVNA INSPIRACIJA,  
JEZIČKI MAJDAN I DRUŠTVENA  
OBAVEZA**

31 **BIHORSKI MEMENTO JE OSOBENA  
ZAVIČAJNA ANTOLOGIJA**

33 **ŽENA I PRIČE: FESTIVAL  
ZAVIČAJNE STAZE - BIHOR**  
Čije su naše žene?



39 **INTERKULTURALNA OBZORJA**  
Put ka sebi i drugima

44 **RAMAZANKE I VASKRŠNJA JAJA**

46 **ŽIVOT BEZ IDENTITETA I STIDA**

49 **SJEĆANJE: RIFAT RASTODER**  
Čovjek koji je gledao u budućnost

52 **ZBIRKA HORSKIH KOMPOZICIJA  
SULEJMANA ČATOVIĆA**  
Svaka 'tica gnijezdo ima

55 **DANI ETNO KULTURE IBIŠ KUJEVIĆ**  
Bašča kulturnog nasljeđa

57 **DANI ETNO KULTURE IBIŠ KUJEVIĆ**  
Monografija 50 godina KUD-a „Vrelo Ibra“  
- Rožaje

- 60 **LIKOVNI DIJALOZI UMJETNICA - SEVDAH**  
Samoostvarenje ženstvenosti
- 65 **NAGRADA „DRAGO ĐUROVIĆ“ URUČENA ADINU RASTODERU**
- 67 **U SARAJEVU OTVORENA IZLOŽBA O ŽIVOTU I DJELU ĆAMILA SIJARIĆA**
- 67 **MAHMUD DERVIŠ U CRNOJ GORI**
- 69 **HAFIZ SALIH EFENDIJA GAŠEVIĆ I NJEGOV:**  
„Put spasa“
- 72 **ROMAN ESADA KOČANA**  
„Naša rijeka“ priča o čovjeku i snazi ljubavi
- 73 **PROF. DR SENAD GANIĆ, O ROMANU ESADA KOČANA „NAŠA RIJEKA“**  
Knjiga o jednom narodu
- 77 **SAFET HADROVIĆ VRBIČKI, DIVAN**
- 83 **OGLEDALO LJERKE PETKOVIĆ**  
Profesorica za urnek i književnica za poštovanje
- 87 **KNJIŽEVNIK ENVER MURATOVIĆ O SVOJOJ ZBIRCI „DRVO ZA MOJ TABUT“ U IZDANJU NARODNE BIBLIOTEKE „NJEGOŠ“ IZ NIKŠIĆA**  
Bilo je nemoguće ne pjevati o ratu
- 91 **KNJIGA AFORIZAMA JASMINA ĆOROVIĆA**  
Sažimanje života
- 93 **IZ HRONIKE FESTIVALA**  
Bihorčice
- 95 **IZ HRONIKE FESTIVALA**  
Vratiti snagu riječi
- 97 **IZ HRONIKE FESTIVALA**  
Odiseja Bihora u kulturi različit-ist-osti
- 100 **IZ HRONIKE FESTIVALA**  
Priče začinjene vodom i vazduhom

**KAZIVAR**<sup>t</sup>

Časopis za kulturu, umjetnost i društvene teme

**Izdavač:**

Centar za kulturu - „Bihor“ (NVO), Petnjica

**E mail:** ck.bihor@t-com.me

**Glavni urednik:** Mirsad Rastoder

**Odgovorne urednice:** Rebeka Čilović i Selma Rastoder

**Lektorke:** Nada Bukilić i Selma Rastoder

**Izvršni koordinator:** Semir Škrijelj

**Koordinatori-ke:** Rebeka Čilović, Selma Skenderović, Semir Škrijelj, Selma Adrović, Alma Rastoder

**Redakcijski Savjet:**

mr Aldemar Ibrahimović, Dr Nadija Rebronja, Dr Adnan Prekić, Faiz Softić, Nada Bukilić, Safet Sijarić, Ljerka Petković, Kemal Musić, Enver Muratović, mr Melita Rastoder Ljaić, Jovan Nikolaidis, mr Sait Šabotić, Tijana Gordić, mr Esko Muratović, mr Mirsada Šabotić, mr Dijana Tiganj, Edin Smailović, Safet Hadrović, Božidar Proročić, Enver Rastoder, Adem Softić, Latif Adrović, Emil Šabotić

**Prelom i dizajn:** Jasna Kalač

**Dizajn naslovnice:** Alma Rastoder

**Motiv na korici:** Skulptura Adina Rastodera

**Sekretar projekta:** Selma Adrović

**Stručni konsultant:** mr Zdravko Beli Delibašić

**Štampa:** DPC Podgorica

**Tiraž:** 350

Crna Gora, 2023.

CIP - Katalogizacija u publikaciji  
Nacionalna biblioteka Crne Gore, Cetinje  
ISSN 2661-2690 = Kazivart  
COBISS.CG-ID 38384144

RIJEČ UREDNIKA

# DOBRI LJUDI ZA LJEPŠI DUNJÂ

Mirsad Rastoder



**P**rodoše dva ljeta k'o dlanom o dlan. Nijesmo spavali, ama ni zaboravili, istina je da smo pomalo zbunjeni, ipak strpljivo čekali priliku da KazivArt ponovo ugleda svjetlo dana. Prokletstvo ili usud, tek odredili nam da živimo u toliko zanimljivim vremenima, da mnogi nijesu dočekali novi dan. Nek im je veliki rahmet - golemi. Otišli su da ne gledaju ove rane jade novih mangupa i mešetara što se igraju sa našom Državom.

Pohvale i lijepe vijesti su skoro nestale. Samo negativna, tužna ili ružna vijest je vijest. Ispod oblaka društvenog nemoralna i medijskog smeća eto raskošnog bunjišta đilkoških, zločestih nadgornjavanja, pohlepe, primitivnih strasti i podjela svake vrste, te su utihnuli mudri, pošteni i plemeniti ljudi. Oni koji će se zagledati u vas i osmijehom vas obradovati. Neće se odmah žaliti ili ogovarati – ocrniti koga god pomenete. Ogovaranje je grijeh - piše u svetim knjigama. U takvom ambijentu sve više ima smisala ona staro-podgorička pozdravnica, kad prijatelj kaže prijatelju: "Fali mi se nešto...?" Ako ovaj drugi odgovori: "Nemam što", prijatelj će reći: "Haj', onda, produži!" U prevodu: ako nemaš nešto lijepo za ispričati, neću ni da te slušam. Ne mogu! Trebaju mi pouke, primjeri i savjeti šta je pametno

činiti, o čemu danas misliti, raditi, raditi..., prije nego što nam potpuno razore centar za ravnotežu – čitaj pamet. I dok ovo pišem, sjetih se riječi Ružda Kočana: "Odive su počele da grade kuće po Bihoru, one će spasiti naš zavičaj". Naš trud u kulturi možda jeste iluzija, ali, kaže, hajde da zakotrljamo priču o Etno muzeju Bihor i o Kući umjetnika, pa će doći i neki novi ljudi koji će to prigrliti kao slamku spasa ili oslonac za nove izazove. Da, velim, u našim životima izvjesna je samo prošlost – ostalo će oblikovati i cijeniti drugi. Iz te prošlosti mogli bismo štošta staviti kao eksponate u zavičajni muzej, da bi neki budući umjetnici imali primjere i inspiracije za nova, ljepša, bolja djela. Bihorcima – Bošnjacima, kao i drugima, na državnom i lokalnom nivou, trebaju institucije kulture koje će nadomjestiti ono što su nekada radile prvenstveno žene. One su svojim tananim izgledom, svojim nježnim rukama, svojom dušom i toplim riječima sav mukotrpn život pretvarale u sevdah – ljubav, i, takoreći, ni iz čega ili iz vrlo oskudnih uslova, gradile dvore pune i nade i ponosa. Samo u pričama o njima ima toliko *eksponata* koji zavičaj čine beskrajnom vasionom i obratno – one su naš zavičaj, onaj kućni prag i komad bašče pred prozorom pretvarale u vasionu. To

su darovi koje su nam dale i naša sjećanja učinile važnim toliko da se vraćamo sebi samima i svom se izvorištu duboko naklonimo i odužimo. Pjesnik Faiz Softić, s pravom hvali: "Ponosni smo na naše odive". Nane, majke, sestre... žene, ljubavi i kćeri – sve su to naše odive. Bez njih nas ne bi bilo. Ne bi imao ko da se fali, ni po domu, ni po rodu i plemenu, posebno u zemanu kada se i te kako obraćala pažnja iz koje je porodice djevojka, a iz koje momak. Nevjesta – tek udata, znači još neupoznata, još nedovoljno prisvojena, a odiva je naziv za ženu koja se već ugnijezdila u domu; tako je oslovljava rod, porodica iz koje je potekla. "Ponosni smo na naše odive/ One tamo u domu njihovom/ Pričaju kako imaju dobar i pošten rod / Da boljih na svijet nema./ I mi vjerujemo, našim odivama/ Da smo takvi/ Pa pozategnemo/ Kad kroz narod krenemo." Hvalimo se mi, a samo u rijetkim prilikama priznajemo da su upravo Žene, od vajkada, bile branici naše tradicije, kulture, trajanja, pa i samog života. One su branici svega onog lijepog što nam život daje, pa i Festivala priče u Bihoru. Da nije Pepe, Rebeke, Selme, Nade, Alme, Nadije, Mirsade, Ljerke i drugih učesnica, ko zna da li bi se ovaj Festival nastavljao iz godine u godinu. (Duboko vjerujem da su sve one, svjedočeci pred drugima o našem Zavičaju, u stvari postale naše odive.) Njihov uporni optimizam, onaj što iz srca izranja, ni po čemu nije manji od podrške koju su nam pružala zavičajna udruženja i svi stvaraoci koji su rado k nama dolazili. Zahvaljujući njima, bihorska magija pripovijedanja traje. Bihor, iz godine u godinu, tom magijom privlači pripovjedače, pjesnike, pisce... Opčinjeni idejom o Zavičaju, ljudi sa raznih strana dolaze k nama, da, makar na nekoliko dana kao Beduini u pustinji, nađu oazu u kojoj će srijetati dobre ljude za ljepši dunjâ. Zavičaj od nas ništa ne traži, uvijek nam daje. Zavičaj i sam hodi za našim stopama, naslanja se na naša ramena, miriše pred san i pjeva u sabah istim glasom kojim nam je pjevao prije nego smo na put otišli. Tako nam čuva ono malo duše, što nam se negdje zaturilo pod teretom svakodnevice.

Za ovo uvodno slovo, priznajem, inspirisala me je gospođa Hafiza Džanković, koja je svake godine slala svoje priče i nikada se nije pitala što nije nagrađena. Ljetos je stigla u Petnjicu iz Beograda, bez obzira na slomljenu nogu, da primi nagradu. Hafiza se radovala mjestu na kojem "postoji im-

aginarni sporazum sa piscima, da nesmetano prodiru u prošlost i vrijeme, i iznova započinjju život koji je priča".

Književni tekst, kao i kultura uopšte, otkriva značaj i ljepotu raznolikosti, međusobno nas povezuje i čini bliskima do te mjere da lakše prepoznajemo sve svoje nedostatke, ali i sve svoje neotuđive vrijednosti. Da zbog toga možemo da budemo ponosni kao da su nas odive hvalile.

U ovim vremenima kad se sve mjeri malim i velikim interesima, kada smo usamljeni u mnoštvu podivljalog svijeta, valja nama produžiti svojim putem. Sa koferom punim entuzijazma, saosjećanja, razumijevanja tuđe i muke i sreće, ali i sa ulaznicom za ona mjesta gdje je moguće naći čovjeka, prijatelja, na čijem licu se možemo oglednuti.

"Fali mi se nešto?"

Pa, evo, da se pofalim: U rukama vam je novi broj časopisa KazivArta, u kojem ćete čitati zanimljive priče dobrih ljudi i o dobrim ljudima, od onih i o onima koji su iz lijepog dunjâluka. Kao što kaže Kristina: "Ja vješto njegujem svoje latice/ i tupim ljudsko trnje u sebi / jer trebaće neko da počisti ovaj kaos".

Mi se u KazivArtu baš time bavimo. Zbog Zavičaja, zbog vas...

### **Kristina Babić**

#### ZAVJET PJSNIKU

Kompjuter ti je jutros poslao poruku,  
pametni telefon može da ti organizuje život,  
računa umjesto tebe  
i podsjeća te da popiješ vodu.  
Uskoro će nam čitati misli i simulirati ljubavnike,  
ali kompjuteri nikada neće pisati poeziju  
i vjerovati,  
to je jedina prednost pjesnika.  
Ja vješto njegujem svoje latice  
i tupim ljudsko trnje u sebi,  
jer trebaće neko da počisti ovaj kaos.  
Kasnije,  
faliće neko da voli ljude  
i da im prašta.  
Ko će to činiti  
ako ne pjesnici...  
(knjiga *Da si ti neko moj*)

# Alhemija sevdaha u bašči kulture

*Najuspješnije priče po ocjeni stručnog žirija napisali su Refadija Abdić, Hafiza Džanković, Božidar Proročić i Safet Sijarić. Među pričama koje su ušle u najuži izbor bilo je zaista vrijednijih ostvarenja; žiri je cijeneći sve nijanse izabrao četiri priče koje su na tematskom, stilskom ili kompozicijskom planu najuspjelije*

**P**etnjica, taj maleni dragulj sjevera Crne Gore, nastavlja tradiciju kulturne galaksije kroz prizmu **Festivala priče Zvičajne staze i Bihorskog kulturnog ljeta**. Na promotivno-edukativnoj trbini, **Alhemija sevdaha i večer nagrađenih pisaca**, 11. avgusta 2023. u petnjičkoj Divan bašči, učestvovali su **prof. dr Naka Nikšić** i književnici: **Braho Adrović, Hafiza Džanković, Božidar Proročić, Safet Sijarić, Refadija Abdić**, kao i mlade pjesnikinje, polaznice škole kreativnog pisanja. Program je briljantno vodila književnica **Rebeka Čilović**.

Uvodnu besjedu o sevdahu i sevdalinki kroz vrijeme i njenom značenjskom kontekstu, održala je prof. dr **Naka Nikšić** i oduševila publiku svih dobi.

- Polazeći od korijena riječi *sevdalinka*, ona je pojasnila nastanak i trajanje sevdaha u duhovnim pjesmama, muzici i poeziji kroz stoljeća.

"Potiče od riječi *sevda* koja se može naći u: arapskom, persijskom, osmanlijskom i modernom turskom jeziku. Na ovim jezicima riječ sevdalinka označava: crnu žuč, melanholiju, tugu, požudu, ljubav i ljubavnu bol. Sevdalinka jeste ljubavna pjesma i to nije pjesma koju mi pjevamo kada smo sretni i kada smo ispunjeni ljubavlju. To je pjesma o nekoj ljubavi koja je neostvorena, nepotpuna; postojala je neka prepreka i sevdalinka je nastajala u takvim trenucima razgraničenja. Sevdalinka je



Naka Nikšić

simbol kulture i identiteta Bošnjaka i kao takvu treba je zaštititi, a kroz zaštitu i proučavati, prenositi na mlađe generacije putem obrazovanja, popularizacije kroz različite festivale, koncerte, emisije i njegovanje tradicionalnog načina izvođenja tj. sviranjem na tamburama, sazu, dvostranoj, trostranoj sandžačkoj tamburi. Osobito je važno stalno pospešivanje umjetničkog stvaralaštva inspirisanog sevdalinkom, kao i stvaralaštva u popularnoj muzici. Dobro je da to rade pojedinci i grupe, ali su institucije obavezne da zaštite sevdalinku", kazala je profesorica Nikšić.



Književnik Braho Adrović je u svom osvrtu o vrijednosti sevdalinke pojasnio divljenje prema narodnoj suptilnosti: "Prvobitni alhemičari su pokušavali da miješanjem različitih metala naprave zlato. Nijesu uspjeli. Pokušavali su da miješanjem raznih sastojaka naprave eliksir vječnosti. Nijesu uspjeli. Ideničan ishod je i sa pokušajem da se pro-nađe kamen mudrosti. Jedino su tvorci sevdalinke od prefinjenih osjećanja i riječi uspjeli da naprave *suho zlato*. Polazeći od toga, za mene je sevdah i sevdalinka najuzvišenije, najčistije, najkompletnije, najnježnije i najiskrenije ljudsko osjećanje ljubavi ptetočeno u pjesmu. A to uzvišeno ljudsko osjećanje ljubavi, takoreći, u sebi nosi i radost i ushićenje i čežnju, ali i tugu, bol i tragičnost, kao stalne pratilje. I upravo stoga nije ni čudo što je sevdalinka za svoj razvoj našla najplodnije tlo u Bosni i Sandžaku, odakle se sa odrađenim modifikacijama proširila na skoro čitav Balkan. Dovoljno je podsjetiti se *Žutih dunja* iz Stambola. Pa, ima li čiste ljudske duše kad čuje tu pjesmu da ne *padne u sevdah*? Ja i dok ovo zborim, kao i kad pišem, osjećam miris žutih dunja i miris jedne ljubavi koja je opjevana..."

U nastavku večeri, Adrović je pročitao dvije svoje ljubavne pjesme: *Uzaludna pjesma* i *Godine*.

Kao nade pjesništva i sevdaha, Rebeka Čilović je predstavila mlade pjesnikinje, pa su nastupile: **Minea Kožar** sa pjesmom *Proplamsaj duše*; **Samra Ličina**, *Jedne noći u Parizu*; **Dalila Agović**, *Nikad ti neću oprostiti odlaske* i **Elvisa Latić**, *Plakala sam te noći zajedno sa kišom*.

## Braho Adrović

### VRIJEME LJUBAVI

Ne pričaj o godinama  
Ne pričaj ni o čem drugom  
Pusti da gorim na tvojim rukama  
I da te obradujem divnom pjesničkom tugom

Ne pričaj o ranama  
U duši što ostaše  
Dok su se bezobzirni bezobzirno igrali sa nama  
Pruži ruku ruci koja ti srcem maše

Ne daj da praznina prazna ubije me  
Kad gori nek gori sve do pepela  
Pepeo će oduvati vrijeme  
Gori i ti draga ako već nijesi izgorjela

Neka se dan koji će doći grije  
Na vatri naše duše  
Što ljubav sazida znaj propalo nije  
Ideali svijetle i kada ih sruše

Ćuti i pati  
Ako voliš voli bez granica  
Lažno je sve što se sa ljepotom ne može oravnati  
Budućnost je moja tajna ljubavnica

### Priče iz sjećanja za nauk u sadašnjosti

Pozdravljajući učesnike konkursa za priču inspirisanu Bihorom - zavičajem, Rebeka Čilović je istakla da je ovogodišnji žiri radio u sastavu: prof. dr **Aleksandar Radoman** (PG), prof. dr **Naka Nikšić** (NP) i književnica mr **Adisa Bašić** (SA). Najuspješnije priče po ocjeni stručnog žirija napisali su Refadija Abdić, Hafiza Džanković, Božidar Proročić i Safet Sijarić. Njima je pored novčanog iznosa, pripala i plaketa Festivala, rad akakadenskog vajara **Adina Rastodera**. Program *KazivArt i Zvičajne staze* podržao je Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava i prijatelji manifestacije.

Profesorica Naka Nikšić, u ime žirija, pojasnila je proceduru i saopštila obrazloženje Žirija: „Među pričama koje su ušle u najuži izbor bilo je zaista vrijednijih ostvarenja, što je žiriju otežalo rad na odabiru najboljih. No, polazeći od propozicija kon-



## Refadija Pepa Abdić: KOCKE ŠEĆERA I PAŠINKE IZ SLAME

Poštovani prijatelji hvala vam. Izuzetno sam obradovana i zbunjena ovom nagradom, jer sam aktivno počela da pišem zahvaljujući upravo Zavičajnim stazama. Slala sam priče ne nadajući se bilo kakvoj nagradi, samo sam željela da moje priče neko pročita i da budu dio knjige. Međutim, nakon nekoliko godina ušla sam među prvih deset, zatim sam dobila nagradu za autentičnost, a ovo je stvarno bilo iznenađenje, da je moja priča **Reza** dobila prvu nagradu – nijesam odmah povjerovala.

Kao i mnoge žene, ja pišem uzgred, uz porodicu, djecu, unučad, posao. Pošaljem priču i zaboravam. Trenutak kada sam čula da sam dobila prvu nagradu me je zatekao, zbunio i potresao kao najljepši doživljaj kojem se i ne nadate. Htjela sam ovim povodom da sastavim govor, i pokušala, ali i to bi opet bila priča. Zato ne zamjerite šta ću da kažem.



Ja sam kao dijete devet godina provela u Bihoru i to vrijeme me odredilo za cijeli život da nigdje drugo ne mogu da pripadam cijela. Jer, ko može da zaboravi kocke šećera izvučene iz našivenog unutrašnjeg džepa na džemperu neke nane, tetke ... ili kad u februaru dobijete suve kruške, šaku oraha, ili u martu mirišljave jabuke pašinke izvučene iz slame.

Kad pričam o djetinjstvu, vazda se sjetim starijih ljudi koji su govorili *Šta znaju djeca. Ne znaju ona ništa. Motaju se oko sofre, nogara stola, igraju se i ne razumiju.* Međutim, djeca pamte slikom i riječju, pa kako odrastaju, jednostavno sama sebi objasne šta su čula i vidjela. Doživljeno ožive, i sve moje priče su nastale iz tih sjećanja. One su istinite i vraćaju me u djetinjstvo, u kasnim noćnim satima dok ih pišem lijepo se izrazgovaram sa ondašnjim ukućanima, komšijama, musafirima ... Zbog ovakvih i mnogo boljih priča vjerujem da će Zavičajne staze da žive dugo, jer su utabane, a kad su utabane po njima se lakše korača. Zahvaljujem se svima i želim da se još dugo, dugo družimo ovakvim i sličnim povodima.

kursa, žiri je cijenio sve nijanse i izabrao četiri priče, koje su na tematskom, stilskom ili kompozicijskom planu najuspjelije”.

Pored četiri nagrađene, u užem krugu su se po broju bodova našle i sljedeće priče: **Majka, Senada Đešević** (šifra: Nana); **Vreća soli, Gordan Čampar** (šifra: 103d56cg); **Kolijevka, Nataša Žurić** (šifra: Krug), **Ako se ikad sretnemo, upaliću, nek gori, Goran Radoičić** (šifra: GMKSLP), **Edina i Euridika, Ljubeta Labović** (šifra: Hiperboreja) i **Tuđa nafaka, Ervin Spahić** (šifra: Telal)...

- Svaka ocjena kvaliteta – podsjetila je prof. Nikšić - podrazumijeva izvjesnu subjektivnost, ali smo se zaista trudili, svako ponaosob, dati ocjene i dobiti zajednički rezultat koji će na adekvatan način reprezentovati ovogodišnji konkurs. U većini priča povezani su prošlost i sadašnjost, imaginacija i realnost smješteni u različitim geografskim kordinatama i vremenima, ali i obilježeni atmosferom bihorskog prostora. Očigledna je rukopisna raznolikost, koja svjedoči da su autori sa različitih adresa iz regiona pokazali bliskost i želju da kroz literalni fokus istak-



Refadija Abdić, Safet Sijarić, Remzija Hajdarpašić

nu težnju ka multietničkom skladu, toleranciji i njegovanju vrijednosti karakterističnih za naznačeni socio-kulturni ambijent. Posebnu pažnju privlače fascinantni likovi žena, junakinja brojnih priča čije su sudbine obilježene krutim ukusima patrijahalne sredine, dobile literalno ubjedljivu formu”.

Nakon iščitavanja odluke žirija, Rebeka Čilović je pozvala **Dina Račića** da pročita imena nagrađenih, kao i donatore nagrada.

## Hafiza Džanković: BIHOR JE U SVAKOM NAŠEM ZAVIČAJU

Sa festivalom „Zavičajne staze“ susrela sam se prvi put pre desetak godina i ono što me je privuklo i zadržalo u ovoj priči je topao, ljudski odnos koji svih ovih godina lebdi nad ovom manifestacijom i čini nas zadovoljnim i srećnim što smo i mi deo nje.

Prvi moj utisak je bio da treba pisati isključivo o Bihoru, a onda sam vrlo brzo shvatila, da je Bihor pre svega u našim srcima, da je Bihor u svakom našem zavičaju. Da li je to Subotica, Pokrvenik, Lug, Zvezdara? Gde god se nalazimo, postoji taj osećaj koji nosimo u sebi, baš onako nekako, kako je jedan magični pisac, koji je glavni krivac što smo mi danas ovde, veliki Ćamil Sijarić rekao: *To je neka nježnost koja vas oblije pri svakom sjećanju na njega, to je neki nemir koji vas obuzme, neki zvukovi koje čujete samo vi...*

Ja živim i radim u Beogradu. Izdala sam knjigu priča koja se zove **Bajram u Beogradu** i kao i u



drugoj knjizi, koja je spremna za štampu, pričam priče o mentalitetu, običajima i sudbinama ljudi iz sandžačkog kraja, protkane nekim posebnim ženskim likovima, koje nose u sebi iskonsku lepotu davanja sebe celih za dobrobit svih, za očuvanje tuđeg i svog obraza i spokoja. Nesebične, požrtvovane, brižne kao moja majka. rahmetli Đula, kao junakinja moje priče Mira-Sabitovica, kao i svaka žena iz sokaka spremna da neguje i gaji i podstiče sve oko sebe, a posmatra kako njen život promiče pored nje. Zarad napretka ostalih članova njene zajednice. I upravo to što ste rekli o *Sabitovici* u obrazloženju nagrađene priče.

Hvala gospodinu Mirsadu Rastoderu, koji održava ovu priču godinama, u ovim vremenima u kakvima živimo, gde je sve komercijala i ekonomija, postoji jedan kutak gde se gaji lepa reč i gde je ljudima bitno šta mislite, o čemu pišete i šta je vama bitno. Hvala Bošnjačkom donatorskom fondu iz Luksemburga i svima vama koji ste došli da slušate ove divne ljude u prelepom ambijentu Bihora.

**Nagradu za autentičnost pripovijedanja je Safetu Sijariću uručio potpredsjednik Bošnjačkog vijeća Bejto Šahmanović, i uz čestitke, laureatima naglasio: „Bošnjačko vijeće će nastaviti da podržava respektabilne kulturne manifestacije i posebno bošnjačke književnike koji grade mostove kulture i prijateljstva“.**

Obrazloženje žirija za priču **Kako se udala strina Hatka luda zafrkantka**, nadahnuto je pročitao Dino Račić.

- Strina Hatka je živopisna junakinja prikazana u prvom licu; raskošnim narodnim jezikom i komičnim prosedeom, ova duhovita starica rekapitulira svoje ljubavno iskustvo i opisuje izbor životnog saputnika. O muškarcu kojeg voli junakinja govori sa smijehom; ona ga u isto vrijeme skida sa trona, prikazuje u neugodnim situacijama, ali i osjeća jaku privlačnost prema njemu.

U obrazloženju žirija se ističe: "Priče koje su zavrijedile nagradu Festivala Zavičanje staze-Bihor 2023. godine na literalno uvjerljiv način reprezentuju istorijski i socio-kulturni milje bihorskog kraja.



Veče nagrađenih u Petnjici

lako vješto uklopljenje u prepoznatljivi društveni i historijski kontekst, one su istovremeno i autentična svjedočanstva o sudbinama ljudi koje je bitno odredilo iskustvo granice.

Safet Sijarić je istakao: „Osluškiavao sam emocije, beskrajne priče rodnog Bihora. Ovo je više priča strine Hate nego moja, ja sam samo uspio da prenesem taj trenutak vječnosti na papir i da mu dam posebnu dimenziju ljepote.

**III nagradu** osvojila je priča Božidara Proročića **Gost je svetinja**, a nagradu poznatom Cetinjaninu uručio je **Esmir Rastoder**, predsjednik udruženja „Bihor naš zavičaj“ iz Švajcarske. Uz čestitke, on je poželio da i u budućnosti bude još dobrih priča inspirisanih rodnim krajem, ali i manifestacija koje će nas povezivati i oplemenjivati.

Žiri je zapisao: “Oslanjajući se na starobalkansko predanje o gostu kao emanaciji, priča **Gost je svetinja** u maniru klasične linearne realističke priče govori o bivšem oficiru osmanske vojske Omer-begu, koji, slijedeći moralne uzuse sredine iz koje je ponikao, otvara vrata porogonjenom neznancu Dervišu Skopljaku, pokazuje mu



Dino Račić, Hafiza Džanković, Enver Rastoder

bezbjedan prolaz pred potjerom i gine štiteći mu odstupnicu. Svedene naracije i jednostavnog stila uz istaknuti moto “musafir je svetinja”, ova priča osvjetljava jednu od ključnih etičkih normi bihorske sredine u čije je ime dostojanstveni Omer-beg spreman da se žrtvuje. Ali, fizički onemoćali Omer-beg ne djeluje samo u ime opštih etičkih principa – on u odmetnutom mladiću vidi nekadašnjeg sebe i spašavajući ga proživljava svoju herojsku prošlost.”

**II nagradu osvojila je priča Sabitovica Hafize Džanković** iz Beograda, a uručio joj je u ime Bošnjačkog donatorskog fonda Luksemburg programski koordinator udruženja za CG, **Enver Rastoder**. On je istakao: „Neka vas magija priče vodi Bihorom, a Bošnjački donatorski fond će kao i mnogo puta do sada podržavati sve značajne institucije, pojedince, manifestacije, a posebno mlade pred kojima je budućnost. BD Fond će i ove godine raspisati konkurs za stipendiranje učenika i studenata, te pozivamo vrijedne da se prijave na konkurs za stipendiju“.

U obrazloženju žirija piše: “**Sabitovica** je priča koja se izdvojila uvjerljivošću likova, čvrstom kompozicijom i dobro odabranim dramski napetim trenutkom smrtnog časa jednog od aktera. Govorna karakterizacija likova je uspješna, jezik dočarava sandžački kraj. Priča afirmiše univerzalne ljudske vrijednosti kao što su: poštenje, marljivost, slo-



**Safet Sijarić:**  
**LAHKOĆA PRIPOVIJEDANJA**

Ovo je više priča strine Hate nego moja, ja sam samo uspio da prenesem taj trenutak vječnosti na papir i da mu dam posebnu dimenziju ljepote. Možda sam kao pisac bio na najboljem tragu slušajući svoju strinu Zlatu i strinu Hatu. Od njih dviju, rodom iz zgusnuta zaseoka Cekule u našem Godijevu, gdje se sigurno često okupljalo te posjetkovalo i razgovaralo, pričalo, kod prve me naročito oduševljavalo kako mudro i s kakvom lahkoćom – pljučkajući u prste pri pređenju vune – pripovijeda, a kod druge besprimjerna rječitost i stil, kao i zadivljujuća sloboda izražavanja, pri čemu k'o od



šale raskida sve one strašne vjekovne stege prestroga plemenskog patrijarhata, te samim tim i nas mlađe oslobađa da se ne sustežemo i ne stidimo svoga tijela i svoje seksualnosti, niti svega „što je bog d'o“.

Od prve sam, strine Zlate, slušao o događaju koji sam obradio u svojoj priči *Igbal i brezigbal*, a preotvorena ispovijest druge, strine Hate, inspirisala me za priču *Kako se udavala strina Hatka, luda zafrkantka*.

Svaka u svoje vrijeme, i jedna i druga priča – evo koincidencije – osvojile su isto priznanje za autentičnost pripovijedanja. A da bi do tog došlo, moje je bilo samo da se poprimaknem i dobro osluhnem.

**Naka Nikšić:**  
**ALHEMIJA SEVDAHA**

Sevdalinka je nastala u okviru Osmanlijskog carstva, na prostoru koji su vijekovima većinski naseljavali Bošnjaci. Za njen nastanak od presudnog značaja bila su osmanlijska osvajanja Balkana, te osnivanje vojnih utvrđenja i urbanih naselja na Dubrovačkom i Bosanskom drumu u kojima su se, veoma brzo, našli brojni osmanlijski vojnici, članovi uprave i putnici. Kako su Bošnjaci, relativno brzo, prihvatili novu vlast i islam, a tradicionalno su se bavili različitim zanatima i trgovinom, svakodnevno su bili u kontaktu sa Osmanlijama, što je dovelo do procesa akulturacije. U susretu muzičkih tradicija lokalnog stanovništva i orijenta nastala je sevdalinka. Njen razvojni put kretao se od prepjevavanja pjesama sa osmanlijskog jezika ka osmišljavanju novih, potpuno originalnih, tvorevina, u kojima je tematika neostvorena ljubav, odnosno bol uzrokovana nemogućnošću da se ljubav između dvoje ljudi ostvari zbog postojanja neke prepreke. Uprkos brojnim historijskim događajima i društvenim promjenama, zahvaljujući ljepoti melodije i teksta koji nosi jedinstvenu emociju, sevdalinka je opstala sve do danas, te se, s pravom, možemo govoriti o alhemiji sevdaha.



bodoljubivost, i stavlja ih iznad fizičkog izgleda i etničkog porijekla. Ljubavni odnosi između dvoje ljudi prikazani su afirmativno kao kompleksan, ravnopravan put nježnosti i razumijevanja.”

Uprkos iznenadnoj povredi noge, Hafiza Džanković je sa štakama stigla u Petnjicu i nakon primljene nagrade izjavila: “Svaki naš zavičaj je po jedan Bihor. Će se god nalazimo postoji taj osjećaj zavičaja. Morala sam da dođem, jer me ovaj festival godinama inspiriše.”

**I nagrada je dodijeljena Refadiji Abdić za priču *Reza*.** Donirao je Zavičajni klub Bihor - Montenegro - Luksemburg (ZKB), a nagradu je uručio istaknuti književnik i privrednik **Remzija Hajdarpašić**. U lično i u ime ZK-Bihor, Hajdarpašić je čestitao nagrađenima, svim piscima koji su učestvovali na konkursu i posebno organizator-



Bejto Šahmanović i Safet Sijarić



ima, naglašavajući trajnu programsku povezanost Festivala Zavičajne staze i Zavičajnog kluba - Bihor, jer, kako je istakao: “...u saradnji radimo na očuvanju kulture i identiteta Bošnjaka i svih dragulja našeg rodnog kraja. Kroz dane Bošnjačke kulture u Luksemburgu i kroz reviju *Bihor*, ZKB širi tu plemenitu misiju očuvanja i promocije, ne samo naše tradicije, nego i novih vrijednosti koje uspješno predstavljamo iseljenicima, ali i svim prijateljima u Luksemburgu”.

Žiri je konstatovao: „Priča *Reza*, premda donosi poznati motiv o zabranjenoj ljubavi, vješto je uklopljena u socio-kulturni kontekst bihorske sredine. Priča o ljubavi dvoje mladih koje razdvajaju klasne razlike, poslužila je kao osnova za kompleksnu studiju mentaliteta patrijarhalne zajednice u kojoj su ljubav i život podređeni strogim normama sredine, a svako kršenje tih normi izaziva teške porodične traume, društvenu izolaciju i tragične posljedice. Centralni likovi ove priče su dvije žene, majka i ćerka, čiji su dijametralno suprotni životni izbori obilježili njihove sudbine. Posebna vrijednost priče je razudeni stil koji donosi bogastvo autentične leksike i bihorski govor vješto uklopljen u skladnu strukturu priče”.

Autorka priče ističe: „Djetinjstvo u Bihoru me odredilo za cijeli život, da niđe onako ne mogu da pripadam cijela. Mirisi rodnog kraja i dobročinstva

Ljudi uvijek me prate. Sve moje priče su istinite, vraćaju me u djetinjstvo i nastaju u kasnim noćnim satima. Vjerujem da će Zavičajne staze da traju dugo, jer su utabane, a i po njima je lako koračati”.

Na kraju programa, učesnicima i publici zahvalio se jedan od utemeljivača *Festivala Zavičajne staze*, **Mirsad Rastoder**: “Hvala vam što učešćem, podrškom i prisustvom ovaj Festival već 16-tu godinu činite posebnim, a našu malu Petnjicu gradom kulture. Kultura je osnova za ljudski život. I mi zajedno branimo to sjeme, tu dragocjenu biljku. Ljubav prema svom izvoru, narodu, mezarima i čaršiji za koju svko od nas može učiniti dovoljno da izrasta u bašču kulture u svakom pogledu. Ako je Država zaboravila sjever, mi ne smijemo i nećemo. Ne možemo zbog Figurine koja je zaštitni znak Festivala, stara je preko 5000 godina i simbolički nam osvjetljava put za kulturološko trajanje. Ona isijava nadu i snagu koju smo večeras prepoznali u ovim mladim poetesama, u osmjesima i pogl-



Esmir Rastoder i Božidar Proročić

edima ljudi okrenutih kulturi i zavičaju. Iskreno i duboko vjerujem u budućnost naše opštine, koju bez hile treba još agilnije i sa elanom zajedno da gradimo. Jer, Bihor je samo jedan svetionik na planetarijumu ovog našeg dunjaluka!”

Priredili: **E. Pašić i B. Proročić**

### **Božidar Proročić: MAKONDO LJEKOVITOG PRIČANJA**

-Večeras smo se okupili u Alhemiji sevdaha i večeri nagrađenih pisaca Festivala priče Zavičajne staze – Bihor, pa ima li ljepšeg mjesta od ovog da podijelimo sve naše utiske inspirisane snagom kulture i pisane riječi. Petnjica je godinama zaredom zborište i saborište pisaca, ljudi od duha i intelektualnih vrijednosti zahvaljući Festivalu kratke priče, odnosno njegovim osnivačima... Zahvaljući tome, Petnjica postaje važno i prepoznatljivo mjesto na mapi kulturnih i umjetničkih dešavanja u Crnoj Gori i regionu. Poput kulturnih i urbanih metropola, tokom julskih i avgustovskih dana u Petnjici ćete sresti poznata imena književnosti, umjetničke i javne scene sa prostora Zapadnog Balkana i Evrope. Festival kratke priče je eklatantan primjer demetropolizacije kulture – u malom mjestu se mogu dešavati vrijedni kulturni događaji. Bihor, taj magični kraj darovitih ljudi, sa kog su potekli brojni slavni pisci čija riječ uvijek iznova odzvanja i podsjeća nas na jednu lijepu sintagmu „Bihor je svijet, svijet je Bihor”. U Bihoru postoji, na neki način, kult



govorenja, lijepe riječi i ljekovitog pričanja. Kao što je drevni i mistični Makondo, inspirisao Markesa, tako je i Bihor inspiracija i omiljena destinacija brojnih pisaca, koja nas mami i navodi da se pero u mastilo umoči i da iskri ta magija koja traje. Svi mi u sebi nosimo svoj zavičaj, svoj sopstveni Bihor. To je ona magija iznad života natopljenog našim emocijama. To je uzvišen prostor u kojem se susrijeću nasljeđe, običaji, priče, poezija, unutrašnje i lične borbe. Meša Selimović lijepo kaže o zavičaju: *Nije to samo neobjašnjiva veza između nas i zavičaja, već i koloplet nasleđa, istorije i cjelokupnog životnog iskustva vezanog za svoj kraj. Generacije i pokoljenja traže i nalaze u zavičaju arhetipske slike svoje genealogije, starozavjetnih predanja, iako niko ne može vjerno da zamisliti pretke dalje od tri pasa ili ti koljena. Jedan izraelski pjesnik je zapisao: Čovjek je samo kopija svog zavičaja, a T. S. Eliot kaže: Zavičaj je tamo odakle izviremo. Veliki pesnik Gete rekao je da čovek sve duguje zavičaju. Zato nek ovo druženje traje i Festival Zavičajne staze u Bihoru nek traju, da uvijek i iznova probljeskuju svojom ljepotom i bogatstvom riječi.*

Da je "poezija jasan dokaz života i nade" potvrdile su mlade poetese u Petnjici, na književnoj svečanosti povodom proglašenja najuspješnijih priča inspirisanih Bihorom-zavičajem za 2023. Njih četiri lijepo je sresti, a još ljepše ih čuti kako predstavljaju svoju poeziju. Rekoše da imaju još društva u literarnom kružoku u čijem je središtu profesorica jezika i književnosti **Dijana Tiganj**, posvećena mentorka i kreativna profesorica.

U kontekstu teme večeri *Alhemija sevdaha* predstavile su ljubavnu poeziju.

Njihove pjesme, pune mladalačke fantazme, unutrašnjih stanja i osjećanja, nagovještavaju nove

književne uzlete iz Bihora, pa im treba "puhnuti pod krila" da uzlete, kao ptići, a sazrijevaju polako, da opstanu, i sve u namjeri stvaranja poezije na osnovama jakih motiva, stalnog usavršavanja i znanja. U znak ohrabrenja da pišu i govore svoju poeziju, da predstavljaju poeziju a ne sebe lično, jer će tako duže trajati i nalaziti vjerne čitaoce i slušaoce, evo mladalačke poezije i osnovnih podataka o našim talentovanim pjesnikinjama iz Petnjice. Riječ je o nesporno kreativnim djevojkama koje mogu imati lijepu književnu budućnost, ako im pomognemo i ako budu znale sa zemlje upravljati svojim poetskim snohvaticama.

### VOJNIK NAŠE LJUBAVI

Nikada ti neću oprostiti  
Odlaske,  
Nemoj ni ti meni.

Naše bojno polje  
Zvano ljubav je  
Grдно ratište.  
Ranjavali smo se  
Rukama, riječima  
Ali nismo trebali  
Odlascima.

Mi smo vojska,  
A vojnici ne odustaju  
Postaju šehidi ili dobijaju rat.

U rukama su nam mačevi  
Koje zarivamo duboko  
U krhka tijela.

Prezirem tvoj osmjeh  
Kada ti zarijem oštricu  
Duboko ispod grudi,  
Osjećam tvoju bol  
Boli te gore nego  
Ljedna rana.

Vidim sjaj u tvojim  
Očima,  
Dok pred tobom  
Raspuštam pletenice,  
Svjesna da ti dajem  
Dio sebe.

Dio koji ćeš nakon  
Jutra da uništiš.  
Oči u oči s demonima.

I kada odem iz tvojih  
Ruku  
Rane ću ti nositi.

Na kraju kada povučemo  
Topove i paljbe,  
Kada nam mačevi otupe,  
Oštrice istroše,

Riječi postanu tišina,  
A ruke umorne,  
Ni tada kraj nije.

Jer gde god da krenem,  
Tebi se vraćam ponovo.  
Moja borba traje  
I ja nikada neću biti princeza,  
Čak i kada me nazovu  
Tom titulom.

Ja sam vojnik  
Svoje,  
Tvoje,  
Naše  
Ljubavi.



### Dalila Agović

rođena je 29.04.

2006. u Beranama.

Osnovnu školu završila je u Petnjici 2021. godine, Pohađa treći razred gimnazije u SMŠ „Petnjica“. Učestvovala je na mnogim literarnim konkursima i predstavljala svoju školu na raznim takmičenjima. Aktivna je članica školskog parlamenta i vodi literarnu sekciju u petnjičkoj školi. Intenzivno radi na svojoj prvoj zbirci koju planira da objavi do kraja ove godine.

Dalila najčešće piše ljubavnu poeziju ali i o svom zavičaju, prirodi i ljudima. Živi u Petnjici i poziva mlade da čitaju poeziju i prozu.

TI

I plakala sam te noći zajedno sa kišom.

Ne zna se koja je od nas dvije prolila više suza.  
Plakala sam nad svojom ogorčenom sudbinom.  
Umirala sam svaku riječ koju si izgovorio,  
proklinjala sam što te volim,  
što ne mogu otići od tebe,  
jer... ne umijem bez tebe.

Plači nebo,  
tuguj nad mojom ogorčenom sudbinom,  
proklinji sve,  
sve šta sam sa njim imala,  
jer opet umirem izgovorene preteške riječi.

Tuguj sestro,  
žali me.  
Žali mladost koju sam mu bez riječi poklonila,  
žali moje lijepe crne oči zbog rijeka suza koje su  
isplakale.

Tuguj sa mnom, prokleta bila!  
Guši se u mojim suzama,  
praštaj mu ti sve podle riječi,  
zaboravi ti umjesto mene uzaludno nadanje!

Kuni moj život,  
ogorčeni život,  
ovo se životom ne može zvati  
ovo je tuga,  
jad,  
prokletstvo pjesnika me je stiglo.

Proklinji, kišo, dan kada sam započela ovu  
agoniju  
koja ljubav želi da se zove.

Neka mi u vatri gore oči koje su njega gledale!  
Neka umru sve riječi kojima sam mu dušu  
milovala!  
Neka sam prokleta, Ja, koja sam od zvjeri čovjeka  
napraviti željela!



### Elvisa Latić

rođena je 23. 11. 2002. godine, u  
Petnjici, Crna Gora.

Aktivna je na raznim seminarima i radionica-  
cama u državi i regionu, a ovog ljeta učestvuje  
u svjetskom književnom takmičenju *Mili Dueli* i  
nalazi se u TOP 10 najboljih autora u Crnoj Gori i  
TOP 250 autora u cijelome svijetu.

Osvajala je više nagrada na literarnim kon-  
kursima, od kojih izdvaja treće mjesto na kon-  
kursu "Čovjek živi dok ga po dobru pominjemo",  
povodom 83 godine od rođenja književnika  
Huseina Bašića u Plavu, 2021 godine, kao i to da je  
njena pjesma "Novogodišnji san" izabrana među  
500 pristiglih radova i objavljena u dječijem časopisu  
"Osmijeh" u produkciji Udruženja crnogor-  
skih pisaca za djecu i mlade.

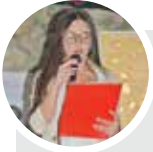
Član je Internacionalne kulturne asocijacije  
IKA iz Crne Gore. Učestvovala je na brojnim kn-  
jiževnim večerima u kojima je bila moderator,  
učesnica i član žirija.

Piše pjesme i pripovjetke. Objavila je zbirku  
pjesama pod nazivom "Pisma iz kosmosa". Uskoro  
iz štampe izlazi i njena druga zbirka pjesama.

Sopstvenim postupcima sam sebi svjesno golim  
rukama srce vadila,  
kao milostinju mu ga davala  
i kao najveći otpad ponovo skupljala.

Umri, kišo!  
Umri ove noći zajedno sa mnom.  
Završimo ovo bespuće od života  
dok mi je još koji dah  
preostao.





### Samra Ličina

rođena je 26. 05. 2006. godine, u Beranama. Osnovno obrazovanje završila je u OŠ "Mahmut Adrović", Petnjica. Pohađa Srednju medicinsku školu "Dr Branko Zogović", Berane. Članica je KUD-a "Bihor" i pozorišnog društva "Divan", već 6 godina. Učestvovala je na takmičenjima recitatora kao i na poetskim nadmetanjima koja je organizovala Internacionalna kulturna asocijacija - IKA. Živi u Petnjici.

### JEDNE NOĆI U PARIZU

Da li se sjećaš onog valcera,  
One ljetnje noći u Parizu?  
Ja je pamtim kao najljepšu  
javu.

Kad bih mogla vrijeme vratiti,  
Opet bih obukla onu crnu  
haljinu,  
U koju si se te noći zaljubio.

No, parfem ne bih nanijela,  
Jer znam da ga još uvijek  
osjećaš na zglobovima,  
poslije toliko godina.

Želim ti reći, a da ne čuješ,  
Želim ti pisati, a da ne čitaš,  
Želim te voljeti, a da osjetiš.  
Jednostavno želim.

Rekao si mi da si se te noći  
izgubio u mom sjaju,  
Da je Pariz bio naša pozornica,  
a ljubav naša predstava,  
moj parfem je bio proljeće, a  
poljupci bili su  
poput nota našeg valcera,  
koji je odzvanjao Parizom te  
noći.  
Iako su godine prošle,  
Sjećanja na tu ljubav ne  
blijede.

### PROPLAMSAJ DUŠE

Eh, pogledi tvoji ka životu  
Tajanstveni i čudesni  
U kojima se prepliće  
Vrijeme sa prošlošću  
Onda kada si potajno postao  
Pauza  
Za koju nisam ni znala da postoji.  
I epoha dva dijela,  
Kada se dogodio jedan pogled  
Onda dramska pauza od tri godine  
Pa opet ti.  
Bijele rade koje si ostavio na ulici  
Jer si znao da ih volim,  
Jednako kao što si znao da ću predveče tuda,  
svakako, proći.  
Tajanstvena promjeno,

Neotvorivo srce,  
Promijeniće te okolnosti,  
Otvorićeš se.  
Kako - tako.  
A ja ću do tada ćutati  
Ni riječi neću reći  
Sve dok ne otkrijem sva čudesa još od tebe.  
Jer želim znati kakav si iz daljine, jednako,  
Kakav si i izbliza.



### Minea Kožar, rođena je 15.04.2005.

godine u Beranama. Učenica je trećeg  
razreda Srednje mješovite škole "Petnjica".  
Učestvovala je na raznim takmičenjima mladih  
poeta. Živi u Radmancima, opština Petnjica.

# Interkulturalnost je naša drevna budućnost

*Interkulturalizam i interkulturni pristup multikulturalnoj Crnoj Gori*

U okviru programa KazivArt i Festival priče Zavičajne staze, u Petnjici je održana promotivno-edukativna tribina na temu **“Jedni drugima pripadamo”**, na kojoj je bilo riječi o identitetu, interkulturalizmu, koegzistenciji, solidarnosti, dijalogu i jedinstvu u različitostima. Gosti organizatora iz nevladine organizacije Centar za kulturu Bihor, bili su direktorica Direktorata za interkulturalizam pri Ministarstvu za ljudska i manjinska prava, prof.dr **Ljudmila Mila Popović** i direktor javne ustanove Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina u Crnoj Gori (CEKUM) **Salko Luboder**.

Predstavnici Direktorata, koji je jedinstveno i prvo državno tijelo tog tipa u regionu, i CEKUM-a saglasili su se da je interkulturalizam pravilan i ohrabrujući pristup multikulturalnom društvu u Crnoj Gori.

Luboder je predstavio aktivnosti CEKUM-a, pojašnjavajući da je to ustanova koja je formirana od strane Vlade Crne Gore kako bi se odnosi u multietničkom i multikulturalnom društvu Crne Gore artikulirali na pravilan i što bolji način u oblasti kulture, izbjegavajući izolovanje /getoizaciju manjinskih kultura.

“Namjera je prvenstveno da se unaprijede manjinska prava u kulturi. Međutim, kada govorimo o takvoj vrsti motivacije, dolazimo na osjetljiv teren koji može značiti getoizaciju manjinskih naroda, odnosno manjinskih kultura. U CEKUM- u



Selma Rastoder Skederović, Salko Luboder, Ljudmila Mila Popović

se s posebnim senzibilitetom vodi računa i o tom pitanju i nećemo dozvoliti da se događaji u kulturi manjina organizuju u zatvorenim etničkim granicama. Naprotiv, mi to radimo u jednom prožimajućem aranžmanu.

CEKUM je mjesto gdje se proizvodi interkultura, jer svako ko prati šta radimo primijetiće vrijedne projekte koji su profilisani baš na taj način.

Aktivnosti CEKUM-a se odvijaju u dva uporedna kolosjeka, jedan je afirmacija, odnosno očuvanje kultura manjinskih zajednica u Crnoj Gori, a drugi kolosjek su aktivnosti na afirmaciji multikulturalnih vrijednosti i interkulturalnog prožimanja", pojasnio je Luboder.

On smatra da ustanove kulture opšteg tipa nijesu uspjele da popune prazninu koja se, uslovno rečeno, zove kultura manjinskih zajednica i interkulturalne potrebe društva. "CEKUM je postao paradigma u modelovanju interkulturalnih politika."

Luboder je istakao i značaj održavanja tribina na temu interkulturalizma, navodeći da su takvi događaji "nasušna potreba crnogorskog društva".

Popović, koja je doktorka komparativne književnosti i humanističkih nauka i članica Svjetske akademije umjetnosti i nauke i njenog Upravnog odbora, na čelu je mladog tijela koje je osnovano 2022.godine i za kratko vrijeme je uspjela da sa svojim saradnicima, kroz aktivnosti Direktorata, privuče pažnju u regionu, pa i šire.

Popović naglašava važnost interkulturalizma, solidarnosti i empatije i podvlači da je potrebno posijati novi *kulturni kod*, koji je u isto vrijeme izvorno naš, ali i smjernica za našu budućnost: "Ako hoćete na neki plemenit način da kažete šta to znači interkulturalnost u našem kontekstu, ja ću reći da je to naša *drevna budućnost*".

Popović, koja se u Crnu Goru vratila nakon 25 godina, govoreći o svom iskustvu u SAD-u, naglašava bogatstvo u kulturnom diverzitetu i odnosima među ljudima koji postoje na Balkanu i Mediteranu.

"SAD je moćna ekonomska mašina, mlada demokratija koja je stara svega 200 godina. To je sistem koji implementira paradoksalnu praksu pri asimilaciji. To znači da u jedan mah prihvatate sve, ali u drugi mah i poravnate te identitete i to nije nužno i nešto čemu se ja radujem". Jedini način da se to postigne je, kako pojašnjava, kroz uski ekonomski interes.

"Kad vidite to jedinstvo koje Amerika posjeduje, vi se vratite Crnoj Gori i pomislite da smo mi to uvijek imali, na prirodnoj komplementarnosti, samo što smo u cikličnim periodima istorije znali nekad to da cijesimo, a nekad da to bude razlog našeg cijepanja. Vi ne možete da obitavate u zajednici u kojoj svako vuče na svoju stranu, vi se nikada nećete osjećati bezbjedno. Psihološko ljudsko pravilo jeste da ako ostavite jednu homogenu zajednicu izolovanu, u njenom getu, odlično znamo šta se dešava. Psihološka nota ljudska će dovesti do razmirica, čak i u samoj homogenoj zajednici, kao u *Gospodarstvu muva*".

Potrebno je, objašnjava Popović, da naučimo da ne ponavljamo konflikte, već da se učimo komplementarnosti.

"Ja ću poetično reći – pa je Sunce bez Mjeseca, šta je Mjesec bez Sunce? Aludiram ovdje i na Islam koji se vodi tim ritmom. Šta bi bio Mjesec da ne razmjenjuje svjetlost sa Suncem, kako bismo se orijentisali u mraku da nije toga?"

Popović kaže da je njen san knjiga u kojoj su novi moderni primjeri čojstva i junaštva, Mjeseca i Sunca, svih polariteta kao komplementarnosti i: "u kojoj ćemo govoriti o *kulturi inter-bića*".

Kultura inter-bića, kako kaže, potiče iz unutrašnjosti jednog bića, jer tek integrisana ličnost može biti osnov svake šire zajednice.

"To je naš brend, mi smo zemlja interkulture, drevne budućnosti koja ima takvo kulturno bogatstvo koje zadivljuje."

Popović se osvrnula na, kako kaže, nepojmljive podjele koje postoje u Crnoj Gori, navodeći da u našem društvu svjedočimo hiperpolarizaciji. Ipak, fokus i samog Direktorata jeste na budućnosti i napretku.

"Mi kažemo da smo mali. To je samo izgovor za nedjelovanje, a mi to sebi ne možemo sada da priuštimo."

Ona navodi da je multikulturalnost blago koje Crna Gora posjeduje i da je ono svojevrsan društveni kapital: "Upravo je interkulturalizam i interkulturalnost okvir kroz koji pohranjujemo multikulturalno blago, da bismo stvarali harmonizovani društveni sistem, jer samo harmonizovani društveni sistem, ujedinen, u koheziji, u saradnji, može da donosi planove i ima smjernice za budućnost."

Kroz osnivanje Direktorata za interkulturu, u Ministarstvu za ljudska i manjinska prava prepoznata

Direktorat za interkulturalizam demonstrira ozbiljnu i svesrdnu posvećenost Crne Gore stvaranju mirne koegzistencije i jedinstva u raznolikosti zasnovanih na univerzalnim ljudskim pravima i vrijednostima.

„Gradimo novi kulturni kod za budućnost Crne Gore. Upisujemo novi kulturni DNK koji uključuje nasljeđe generacija i etničkih zajednica koje su spletene na našem podneblju kao i aspiracije novih generacija i vizije za našu bolju budućnost. Svjesni smo da, i prije i sada, neizbježno jedni drugima pripadamo. I sve više će nam biti potrebne solidarnost, empatija, nadahnutost, bliskost jer samo ujedinjeni se možemo ponijeti sa globalnim izazovima“, kazala je **dr Ljudmila Mila Popović**.

je, kaže Popović, spoznaja da je potrebno vratiti se na univerzalne vrijednosti i uvažiti dostojanstvo i prava svakog bića:

“Tu je interkulturalizam bio okvir i koncept kroz koji bi se prvo osvrnuli na univerzalna prava i vrijednosti da bi osnažili rad Ministarstva, a onda da bi dali kulturni pandan pravnom okviru. Jer, ako imate samo pravni okvir, on može i vrlo često biva mrtvo slovo na papiru, ukoliko ne zaživi u svijesti i biću građanstva i društva.

Direktorat se bavi smjernicama budućeg razvoja, kroz osnaživanja opšte ljudske bezbjednosti, kroz ostvarivanje kohezije kako bismo imali zajedničku pozitivnu smjernicu. U tom smislu smo shvatili da su tri stuba u stvaranju novog kulturnog koda za budućnost Crne Gore: suživot (ne samo mirna koegzistencija, nego zajedničko pregalaštvo naprijed), solidarnost i suodgovornost za zajedničku budućnost.”

Na pitanje o preprekama u interkulturalnom dijalogu i podjelama među različitim zajednicama, Popović i Luboder su se saglasili da je na tome neophodno raditi i fokusirati se na budućnost. Luboder je naglasio značaj uvođenja interkulturalnog obrazovanja u školski sistem.

“Trebalo bi institucionalno osnažiti subjekte koji će raditi na tome i treba o ovome otvoreno razgovarati”. Ključna je, kako kaže Luboder, promjena svijesti, a “kuća se gradi od temelja”.



On je podsjetio da je Crna Gora građanska država po Ustavu, naglašavajući da je građansku državu potrebno graditi upravo na bazi interkulturalizma: “Sjeme građanske svijesti najprije će proklijati u bašti interkulturalizma.”

Popović dodaje da svako svjesno i savjesno građansko društvo ulaže u manjine kao u kapacitet koji će osnažiti to društvo, upravo zbog toga što manjina ima širu i osjetljiviju perspektivu na opšte stanje bića.

“Mjera snage jednog bića je u tome koliko je snažna najslabija alka u tom krugu. Mjera snage jednog bića je onolika koliko je snažan njen najslabiji član”.

Ona navodi da ne postoje ni politika, ni ekonomija bez organske komunikacije, kohezije i saradnje: “Prva i osnovna prepreka takvoj saradnji je strah iz neznanja. Prvo neznanje, pa onda strah iz neznanja od onog drugog, drugačijeg. Zbog



Sa učesnicima tribine za uspomenu i pamćenje

toga govorimo o obrazovanju, oplemenjivanju i upoznavanju, dijalogu”.

Popović je navela da i sama Evropa prolazi kroz izazove sa konzervativnim pristupima migracijama, dok Crna Gora ima drugačije iskustvo i iz perioda ratnih zbivanja na Balkanu, ali i velikog priliva izbjeglica posljednjih godina. Ona je navela da Crna Gora zaslužuje da joj se vrati dostojanstvo.

“Možemo li mi da vratimo dostojanstvo sebi i da modeliramo društvo koje će možda biti primjer Evropi? Zašto da ne? Dosta više sa tom stigmom balkanizacije koju nosimo. Upoznavanje, promjena svijesti kroz empatiju su suštinske vrijednosti. Ona je važna da bi se mi upoznali i u miru živjeli i stvarali, ne samo preživljavali. Empatija već jeste i sve će više biti suštinsko umijeće u dobu vještačke inteligencije, ono što mašina neće moći da proizvede.”

“Ono što mi je važno, jeste da vratim ponos ovoj zemlji i svakom ko u njoj obitava. Mi smo u srži, razmeđi između Istoka i Zapada. Mi smo Zapad Istoku, a Istok Zapadu. I mi smo mnogo, mnogo važna zemlja. Mi smo toliko važni geostrateški da nam niko neće reći da smo važni, jer za pregovaračkim stolom bi možda počeli da postavljamo uslove. Na Balkanu smo kao ekser koji drži čitav točak krugova i mehanizama. Izvućete li taj jedan šaraf, čitav mehanizam će da ode.”

Dva stuba za razvoj Crne Gore su, kako naglašava Popović, bogati biodiverzitet i kulturni diverzitet: “Odnosno naše kulturno i društveno blago sa jedne, i naše prirodno blago sa druge strane. Mi možemo čisto i časno da živimo, ako budemo znali za pregovaračkim stolom da prepoznamo vrijednost toga što imamo i pregovaramo na način koji nam može obezbijediti zdrav razvoj i put naprijed”.

**Selma Rastoder-Skenderović**

# Polazeći od sebe

Krajem jula petnjička Divan bašta bila je mjesto susreta i lijepih razgovora tokom promotivno-edukativne tribine na temu "Umijeće čitanja, pričanja i pisanja". Tribinu je organizovala NVO Centar za Kulturu Bihor, u okviru programa KazivArta i Festivala priče Zavičajne staze, s akcentom na protežiranje kreativnog čitanja i pisanja.

Gosti tribine bili su aforističar Jasmin Ćorović i pjesnikinje Kristina Babić i Rebeka Čilović. Razgovor je vodila moderatorka Selma Rastoder-Skenderović. Zbog iznenadnih porodičnih obaveza izostala je najavljena profesorica, pjesnikinja Nadija Rebronja, ali je druženje sa učesnicima proteklo u izuzetno šarmantnoj, nadahnuтой i sadržinski bogatoj atmosferi vrcavosti duha.

U prvom dijelu razgovora mladi stvaraoci su predstavili ili najavili svoja nova djela, dok je drugi, edukativni dio tribine, bio posvećen odnosu čitanja, pričanja i pisanja. Petnjička publika imala je priliku da tokom nešto duže od sat vremena čuje tri različita stvaraoca, da se začudi Rebekinoj ošttrini u stihovima, nasmije se "bodljikavim" iskricama Jasminovog nenametljivog čitanja aforizama, ali i da se raduje životu dok Kristina sa mnogo pozitivne energije govori o ljubavi, sreći i čovjeku uopšte.

## KRISTINA: KROZ POEZIJU UPOZNAJEM SEBE I DRUGE LJUDE

Kristina Babić, pjesnikinja iz Andrijevice, kazivala je stihove iz svoje posljednje zbirke pjesama Da si ti neko moj, naglasivši da je u procesu stvaranja najviše inspirišu ljudi. Naglasila je: "U ovom bezumnom vremenu kada stavljamo materijalno iznad duhovnog, smatram da umjetnici moraju posvetiti svoje vrijeme i kreativnost ljudskoj duši."

Kristina je pojasnila da piše poeziju koja



pokušava da raščlani ljudske emocije: "Kroz poeziju koju pišem trudim se da rastem, da upoznam sebe, ali i druge ljude".

Kao aktivan korisnik društvenih mreža u svrhu promocije stvaralaštva i podizanja svijesti o važnim društvenim temama, Kristina tvrdi da nikada ne naglašava da su društvene mreže negativne: "Mislim da način na koji koristimo neku stvar, koja nam je data, definiše tu stvar. Za mene su društvene mreže zaista blago. Poezija je dostupnija, čak i van granica naše države".

Komentarišući odnos pisanja, pričanja i čitanja, Kristina se osvrnula i na priče koje se prenose i koje su značajan segment svakog društva. Takve priče imaju, prema njenom sudu, univerzalne motive koji su samo prilagođeni različitim prostorima i kulturama: "Upravo te priče su jako važne za sve nas u stvaralaštvu".



Kristina Babić, Jasmin Ćorović, Selma R. Skenderović, Rebeka Čilović

## JASMIN: POLAZEĆI OD SEBE NIGDJE NISMO STIGLI

Aforističar Jasmin Ćorović je, govoreći o svojoj knjizi aforizama *Polazeći od sebe*, objasnio da je naslov dio jednog od aforizama koji se nalazi u knjizi – “Polazeći od sebe nigdje nismo stigli”. “Zapravo bi trebalo da, kad pođemo od sebe, nikad ne pogriješimo. Ali, ja sam namjerno htio da izazovem razmišljanje kod čitalaca. Želio sam da postavim tezu da prije nego pođemo od sebe, zapravo treba da dođemo sebi”, rekao je Jasmin, podsjećajući kako mnogo ljudi iz Bihora odlazi tražiti sebe. “Poenta čitave knjige je pokušaj da saznamo ko smo to mi, šta smo to mi, šta to mi jurimo i čemu težimo. A kada dođemo do sebe, pitanje je da li bismo i dalje sebe tražili van ovih lijepih krajeva.”

Jasminova knjiga aforizama upotpunjena je karikaturama Darka Drljevića, pa se među kor-

icama nalazi jezgrovito sažeta slika i riječ zbilje u kojoj biti ćemo.

“Nismo slučajno stavili karikature, već zato što je karikatura zapravo nacrtani aforizam. Ili je aforizam zapisana karikatura.”

Odgovarajući na pitanje o ulozi aforističara kao nekog ko će u svakodnevnoj realnosti prepoznati situacije i motive aforizma, Jasmin kaže da je naše podneblje, kao i svijet, pun aforizama. “Samo je potrebno imati nekoga ko će da uoči taj aforizam i da ga upiše. Na našem podneblju koje je, realno, puno motivacije, ne postoji dovoljno ljudi koji bi sve ono što se desi u realnosti primijetili i stavili na papir kao aforizam. Moja uloga je da svakodnevno uočavam takve situacije, pa sam na neki način kroz to izoštrio oko za aforizam”.

Govoreći o odnosu čitaoca i pisca, Jasmin kaže da je ono što stoji u redovima pisac, a ono što stoji



## Rebeka Čilović

### ON KOJI ME HRANI I NAPAJA

U 11 časova

9 žena prostiru bijeli stolnjak

Raduju se poput djece koja su pripremila  
kašu od gline

Vade

Sir

Hljeb

Džem

Redovno izbjegavam pozive

Bježim od mirisa memle i ljudskih suza

Spiram ih tako što uvučem nikotin duboko u pluća  
Ispod nadstrešnice koja mi jedva štiti tjeme

Pauza je za obrok,

Povika jedna od dobrih žena

Njene su oči sive kao i zid

Koji nas steže

I prave u nama tjeskobu

Bježim prije nego li osjetim

Počele su da režu hljeb

Nožem

Koji bi mogao

Lako prerezati i mene.

Žene danas rade

Žene danas primaju plate

Žene se goste

Žene umaču komad hljeba u rastopljeni sir

Brzo

Brže

Dok ne iscuri pauza

Jednoga dana će umjesto hljeba

Prerezati svoj prst

I tražiti odštetu

Možda će i umrijeti

Kako jedna među ženama reče

Mi smo slobodne

Samo mrtve



između redova čitalac. "Koliko god je važno biti dobar pisac, toliko je važno biti dobar čitalac. U posljednje vrijeme se dosta piše, pa je bitno znati prepoznati ono što vrijedi čitati... Jako je važno pisati i govoriti. Bihor je bogat ljudima koji umiju lijepo da pričaju. Daću primjer Ćamila Sijarića, koji nije bio samo vrhunski pisac, već je bio poznat i po tome što je bio neko ko je umio lijepo da priča i da pričom općini ljude."

### **REBEKA: ONAJ KO ČITA ŽIVI HILJADU ŽIVOTA**

Rebeka Čilović, pjesnikinja i spisateljica kroz čije stvaralaštvo se već niz godina prožimaju ideje feminizma i koja je u posljednje vrijeme posebno poznata na javnoj sceni Crne Gore po društvenom angažmanu u oblasti zaštite prava žena i otvara- nja pojedinih tabu tema koje se tiču položaja žene u društvu i, posebno, ženskog potomstva, premijerno je u Petnjici čitala stihove dvije pjesme iz svoje nove zbirke *Živa voda*. Zbirka bi iz štampe, kako je najavila, trebalo da izađe do kraja godine, a i kroz nju će se osjetiti Rebekino feminističko opredjeljenje: "Ja se u svom pisanju vezujem za feminizam. To mi je negdje i profesionalno predodređeno, jer sam se u jednom periodu i teorijski bavila tom temom. Nova knjiga je nastala u jednom osjetljivom periodu za ženu, kada se ona ostvari kao majka. Tada shvatite koliko je velika djevojačka sloboda, jer se tada, pred dijelom svoga bića, nađete u prostoru u kom vapite za sopstven-

om slobodom. Majčinstvo me inspirisalo, stihovi su se desili između flašica, pelena, festivala, posla... Desila se zbirka na koju sam jako ponosna jer su na njoj radili meni važni i dragi ljudi."

Rebeka kaže da je najavljena zbirka za nju na neki način prekretnica: "Publici koja me je i do sad pratila donijeće jednu novu, svježiju misao, ali će opet biti vezana za feminizam. Ja od te početne ideje, koja će me vjerovatno do kraja pratiti, neću lako odustati".

Nakon predstavljanja novih stihova i buduće zbirke, Rebeka je, odgovarajući na pitanje o čitanju i pisanju i njihovom međusobnom odnosu, kazala da: "postoji nešto što se zove 90 posto rad, 10 posto talenat".

"Rad bez talenta – to je dosadno, talenat bez rada – to je tužno. I jedno i drugo samostalno je pogubno. Sredina je nešto što je potrebno".

Objasnila da je u jednom periodu svog života mnogo čitala i da joj to znači i danas kada možda nema toliko vremena za čitanje. "Danas mnogo crpim iz tog svog nagomilanog čitalačkog iskustva".

"Oni koji čitaju žive hiljadu života, dok oni koji ne čitaju samo jedan. A, čini mi se da je nama ovakvima potrebno da čitamo, da bismo uspjeli da preživimo ovaj život."

Festival Zavičajne staze održava se u okviru projekta KazivArt i Zavičajne staze, uz podršku Fonda za zaštitu i ostvarivanje prava manjina.

**Selma Rastoder-Skenderović**



# Heroina snažne metafore

*Moj jezik je prijek, kadšto opor, običan prije nego kitnjast. Više me zanimaju slike i osjećaji koje jezik u nama tvori nego on sam po sebi. On je moje oruđe i moje oružje, moja domovina i moje utočište*

Piše: **Rebeka Čilović**

Članica stručnog žirija Festivala priče Zavičajne staze - Bihor 2023 - **pjesnikinja i novinarka Adisa Bašić** rođena je 1979. u Sarajevu. Diplomirala je komparativnu književnost i bibliotekarstvo, magistrirala ljudska prava i demokraciju, a priprema doktorat o poeziji. U Marburgu (Njemačka) je godinu dana studirala germanistiku i mediologiju. U dva navrata je u društvu pisaca putovala Amerikom (Pisci u pokretu), a Balkanom se truckala u vozu za vrijeme Wordexpressa. Njena priča Kako preživjeti auto-stop uvrštena je u zbornik priča nagrađenih na UNESCO-vom konkursu **Bun(t)ovna p(ro)za** (2001). Za priču *Driving Home for Christmas* je 2011. dobila treću nagradu Književno-kulturne manifestacije "Susreti Zija Dizdarević".

Objavila je četiri zbirke pjesama: **Havine rečenice** (1999), **Trauma market** (2004), **Promotivni spot za moju domovinu** (2011) i **Motel neznanih junaka**

(2014). Njena poezija je uvrštena u sve novije izbore bosansko-hercegovačkog pjesništva. Piše i prozu i njena prva prozna knjiga objavljena je pod naslovom **A ti zaključaj: priče o ljubavima i brakovima** (2017).

Za zbirku pjesama **Promotivni spot za moju domovinu**, pored nekoliko domaćih, dobila je i međunarodnu nagradu

Bank Austria Literaris za najbolju knjigu poezije objavljenu u Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi u 2010. i 2011. godini. Knjiga je prevedena na njemački jezik i objavljena kod izdavača Wieser Verlag.

- Radi se o trećoj knjizi pjesama sarajevske književnice "koja ponekad i kroz britku ironiju prikazuje duševni svijet generacije obilježene ratom i poslijeratnim periodom". „Poezija Adise Bašić“, piše u objašnjenju žirija, "veoma ženstvenim jezikom kroz svojevrsne lirske monologe oslikava sudbine žena – njih autorica međutim pretvara u snažne metafore o bolnim mjestima cijelog društva". Prvi ciklus u knjizi naslovljen "Skice za promotivni spot moje domovine", posvećen je temi nestalih u BiH tokom ratnih dešavanja.

Adisa Bašić radi na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta u Sarajevu, kao asistentica na predmetima Poezija i Kreativno pisanje. Godinama je pisala književnu kritiku za sedmičnik *Slobodna Bosna*.

Ovoga ljeta bila je članica stručnog Žirija (Festival priče Zavičajne staze Bihor 2023) i dala doprinos uspješnoj realizaciji programa. Zbog svoje osmomjesečne bebe, nije mogla doći u Petnjicu ali je u kratkom intervjuu za KazivArt objasnila zašto je posebno interesuju sudbine žena.

## **BAŠIĆ: JEZIK JE MOJE ORUĐE I ORUŽJE**

- **Opišite svoju poeziju u tri riječi?**  
Prepuštam to kritičarima.
- **Rekli ste za sebe da niste neimar u jeziku. Šta je za vas jezik?**

To sam nekad rekla objašnjavajući da nisam od onih autor(ic)a čija poezija počiva na jezičkim igrama i zvučnim bravurama. Moj jezik je prijek,





Adisa Bašić

kadšto opor, običan prije nego kitnjast. Više me zanimaju slike i osjećaji koje jezik u nama tvori nego on sam po sebi. On je moje oruđe i moje oružje, moja domovina i moje utočište.

#### ■ **Šta je starije: poezija ili proza?**

Poezija. To vidimo po tome što kad nam je zaista teško ili kad smo potpuno ushićeni, kad najdublje osjećamo i najistinskije komuniciramo (na primjer kada se zaljubimo ili kada izgubimo nekog) mi iz dubine bića posegnemo za stihom, jer osjećamo da prozni jezik ne dotiče same suštine. Ako vam sada kažem "kuća", šta će to značiti za vas? (Na šta vas asocira?) Kuća je neodvojiva od vrta, to dvoje skupa čini prostorni odraz mog unutrašnjeg svijeta – mjesto mira i slobode u ovom zahuktalom i porobljenom svijetu. Kuća je suprotnost stanu, iz nje se lakše iskorači prema vanjskom svijetu – vrt je kuća iz koje vidiš nebo. Moj kućerak u Hercegovini kamo se sklanjam od svog Sarajeva, mjesto je susreta i razgovora – moja terasa je pozornica na kojoj se odvija moj najautentičniji život.

#### ■ **Žena, majka, pjesnikinja. Da li je lako?**

Ne. Sve troje je povod za isključivanje iz javne sfere, rezultat je trostruka ušutkanost i nevidljivost. U isto vrijeme je veličanstveno – sudjeluješ u životu tako duboko i kvalitetno da te za javnu sferu dobar dio vremena boli briga (što naravno ne znači da od nje treba odustati). Iznenadilo me koliko patrijar-

## GOVORIM

Nije to samo moje ranjeno lice, raspolučena duša, izmučeno tijelo.

Govorim i za tri gubave  
jednu prljavu  
četiri sirote  
hiljadu nijemih  
dvije što imaju kraću nogu  
deset njih što nikas nisu imale muškarca  
pet hiljada koje ne smiju iz avlije  
i još četiri što im pokrivaju glavu.

Tri kojima ne daju posao  
dvije koje ne idu u školu jer *nisu kurve*  
tristo silovanih jer *jesu kurve*.

Za onu jednu malu  
koja će povjerovati da je gubava prljava sirota  
nijema.

Za onu jednu slobodnu  
što smjerno čeka  
da bude rođena.

hat suštinski mrzi, kinji i zlostavlja majke. Teroriše ih očekivanjima, gura u kliše, zatupljuje. Nisam toga ranije bila svjesna. Sve skupa je odličan materijal za književnost.

#### ■ **Kako ste upoznali Bihor?**

Kroz književnost i jednu posjetu sjajnom feminističkom festivalu u Beranama. Intrigantan i inspirativan kraj pun proturječja, pun opresije, ali i ženske snage.

#### ■ **Da li su priče sa ovogodišnjeg konkursa opravdale vaša očekivanja?**

Bilo je tekstova koji su danima ostali u mojim mislima.

#### ■ **Možemo li se nadati skorijem dolasku u Bihor?**

Naravno! Čekam povod i poziv, a bihorski kraj i životi bihorskih žena me zanimaju mnogo više nego neki savršeno uređeni krajevi.

## HEROINA

Nema ga i nema i nema.  
Stvari u ormaru izgubile su njegov miris.  
Djeca samo misle da ga pamte.  
Davno je legao  
i dugo ti mu je ležati...  
Pod nekom travom nenačetom.  
Pod nekim lišćem taloženim.  
Nema ga i nema i nema.  
A ti bdiješ nad suhom uspomenom.  
Njegov lik: presovan cvijet.  
Silno hvalimo tvoje dostojanstvo.  
Ti si ljubav kakvu sanjamo.  
Ti si odanost kakvoj se nadamo.  
Ti si slika koja tako dobro ide u naš ram.  
A njega nema.  
I nema.  
I nema.  
Niko ne čuje noć.  
Do krvi grizeš šake.  
U se stavljaš prste.  
Glavom o uzglavlje tučeš.  
U samotnoj postelji znaš:  
ti ga se ne sjećaš.

## DAN KAD JE PAO PRVI CRIJEP

Na dan kad je umrla mama  
sa krova je pao crijep.  
Mislili smo – kakva nezgodna slučajnost.  
I brzo na to zaboravili  
jer nije pogodio nikog.

I otad nije prošao dan  
da se oljuštio nije  
komad fasade, zida ili krova.  
U teškim danima ispadale  
su cigle. Zatim prozori. Pa grede.

Na jednu godišnjicu  
morali smo dovesti bager,  
za koji sat je sve sabrao na gomilu.  
Nekim ljudima platili smo masno  
da dojučerašnju kuću bace na smeće.

Danas je ostala samo lijepa zatravljena ravan.  
Nekad se okupimo na njoj i na  
bijelom stolnjaku pravimo piknik.  
Služimo kafu i kolače kakve je mama,  
dok je još kuća bila živa, u njoj mijesila.



# Oblikovanje i odbrana pred svijetom koji se mijenja

**K**ratko govoreći - na tlu Crne Gore tradicija priče i pričanja gubi nekadašnju duhovnu reputaciju. Ništa čudno. Tamo će korijen hvataju vještačka inteligencija i instant obrazovanje, misao ne teži visoko postavljenim idealima. Duh vremena. Cijeli je svijet deficit mišljenje prihvata kao činjenicu koja ima legitimitet oblikovanja stvarnosti.

Napretkom i raseljavanjem svojih kćeri i sinova do srži izmučeni Bihor predstavlja izuzetak od tog pravila. Podrškom Festivalu tj. internacionalnom konkursu za najbolju priču sa zavičajnom tematicom Petnjica daje znak da nije sredina ogrezla u lakomislenoj razuzdanosti novoga svijeta. Duh pokretač tog projekta je novinar Mirsad Rastoder. Sve je počelo prije dvanest godina. Danas je to u Crnoj Gori najznačajnija inicijativa u oblasti lijepe književnosti. Bihor više nije samo oblast sa čekanjem zamađijanim kućama. To je i mjesto na kom postoji skriveni sporazum s piscima da nesmetano prodiru u prošlost i vrijeme i iznova započinju život koji je priča.

Ne pretjerujem. Sudim po plodovima. Ideja o konkursu za priču koja kao osnovicu ima narative i leksiku s područja Bihora, rezultirala je estetskim i strastnim težnjama autora da dostignu razine pisaca koji su, inspirisani Bihorom, napisali priče koje su danas element kanona književnosti Bošnjaka u ex jugoslovenskim zemljama. Definitivno, pisati o Bihoru i Bihorcima, podrazumijeva pisanje po pravilima narativnih ideala Ćamila Sijarića, Huseina Bašića, Refika Ličine, Esada Kočana... Da se razumijemo, to ne podrazumijeva podražavati i reprodukciju već viđenog. To znači oblikovati autentičnu literarnu stvarnost kao pozor-

Piše: **Vlatko Simunović**



nicu za djelovanje likova koji su karakterizovani kao korjeniti Bihorci.

Čitajući zbornik Bihorski memento / Zavičajne staze 2022 opažam da su pisci znalački odgovorili tom izazovu. Kvalitativno, imamo pred sobom knjigu koja je konkurentna antologijama ili panoramskim pregledima narativne proze koji su nastajali i na širim prostorima nego što su ex jugoslovenske države i na dužem hronološkom luku no što je period između dva konkursa Zavičajnijih staza.

Svak sa svojom individualnošću pisci/spisateljice donose nešto od sudbinskog i jezičkog blaga koje Bihor rađa od davnina. Svaka priča ima svoj uzrok i posljedice. Ova bihorska, rođena u duhu ljudske otvorenosti, rođena je iz želje da se sa živoga izvora ljudi širom svijeta goste čistom vodom priče i pričanja.

Zbornik otvara jedan klasik, narodna bajka „Đul-Fatima“, iz antologije „Usmena proza Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije“, koju je priredio Husein Bašić. Slijede prvonagrađena priča „Gost“ autorke Dragane Erjavšek, drugonagrađena „Gluho doba“ Mirze Pinjića, trećenagrađena „Hamal“ Safeta Sijarića, te za autentičnost pripovijedanja specijanim priznanjem nagrađena „Dova“ Afana Latića. Tu su i od apstraktnih ideja i dogme oslobođene priče koje potpisuju Saladin Dino Burdžović, Stamen Milovanović, Sead Ramdodović, Hafiza Džanković, Božidar Proročić, Nikica Banić, Refadija Pepa Abdić, Mehmed Đedović, Abid Jarić, Sefadin Korać, Dino Lotinc, Vasilije Perović,



Safet Sijarić. Refik Ličina, Ilja Sijarića, Kemal Musić, Faiz Softić, Abid Jarić. Tu su priče kojima se čovek vraća. Priče koje se pamte i opravdavaju ime pod kojim su sabrane. To je oblikovanje i odbrana Bihora i Bihoraca pred svijetom koji se mijenja. To je jedna cjelina sa svim odsjecima hitrog bića oblikovanog

na dobrom škrtoj balkanskoj vjetrometini.

Sretni su ljudi koji imaju velike zadatke i snagu da ih ispune. Silno čovječni pisci/spisateljice koji su svoja literarna ostvarenja prošle godine dostavili direkciji festivala Zavičajne staze u takve se broje!

## Bihor - književna inspiracija, jezički majdan i društvena obaveza

*U produkciji NVO Centar za kulturu Bihor - Petnjica, štampan je zbornik odabranih priča sa prošlogodišnjeg festivala "Zavičajne staze" pod naslovom **Bihorski memento**. Knjiga sadrži odabrane priče 23 autora iz Crne Gore, regiona i dijaspore. Objavljena je u okviru programa "KazivArt i Festival priče Zavičajne staze" koji je podržan od Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava. Na promociji, u KIC-u "Budo Tomović", 26. juna ove godine govorili su: **Nada Bukilić, Bogić Rakočević, Suljo Mustafić, Selma Rastoder Skenderović** i narator **Jasmin Ličina**. "Sve priče zastrupljene u knjizi Bihorski memento, svojim sadržajem svjedoče o našem trajanju, i svaka od njih će vremenom naći svog vjernog čitaoca. U tome je čar i vrijednost pisane riječi" - zapisao je recenzent **Safet Hadrović Vrbički**.*

**P**okretanjem festivala „Zavičajne staze“, otpočela je nova epoha – književno predstavljanje Bihora. Ono nikad, zapravo, nije ni prestajalo, jer je Bihor, prostorno, simbolički i tematski, odvajkada prisutan u književnosti. Nova epoha domamila je samo nove neimare koji, opčinjeni Bihorom, svojim graditeljskim darom, stvaraju literarne zidanice, već više od jednog desetljeća.

**Bihorski memento** naslonjen je na onih prethodnih deset knjiga, ali i na one druge nebrojene - napisane ili samo ispričane - u tim krajevima u kojima se vazda ljepše pričalo, nego što se živjelo. U predjelima, u kojima je uvijek i svega oskudijevalo, jedino je bilo nepresušno vrelo narodne vedrine, bistrine i zdravlja. Dakle, taj kraj, kako bi Ćamil rekao gorovit i lomovit, uvijek podstiče na nove umjetničke avanture koje se kao izazov nude stvaralačkom duhu. Zato toliko energije i snage u ovim pričama, toliko zanosnih boja na literarnim platnima, toliko šara na ćilimima, bilo da su naslikani ili izatkani tu



Piše: **Suljo Mustafić**

profesor književnosti,  
predsjednik Bošnjačkog vijeća u Crnoj Gori

u Bihoru ili negdje drugdje, noseći inspiraciju zavičajem i njegovim bojama i mirisima.

Prevashodni značaj ovog zbornika upravo je to što je u njemu sabrano nešto više od dvadeset priča koje pripadaju različitim stilskim i jezičkim postupcima. Čak, moglo bi se kazati da je poetika autora gotovo svake od ovih priča autentična, samonikla, a opet nekako poznata, jer se kroz priču, kroz junake i događaje, ogleda i bihorski i svaki naš zavičaj - a svaki je podjednako lijep i inspirativan. Od narodnog kazivanja, preko realističnog i moder-

nog pripovijedanja, pa sve do postmodernističkih djelića ogleдалa i pripovijedačkog lavirinta, priče se čitaju u jednom dahu, otkrivajući da je svijet književnosti zapravo svijet u kome živimo, da je pročitano, kako bi Borhes kazao, suštinskije od doživljenog, a da književnost predstavlja suštinu i smisao postojanja. Zato nam ovaj književni Bihor izgleda još življe i bliskije, jer u njemu vidimo oživljeno mnogo o sebi – što smo negdje zaboravili, a čemu bi se rado vratili .

Druga dimenzija koju želim naglasiti jeste jezički ambijent u kome prebiva Bihorski memento. Zanimljive su pitoreskne dijalekatske vinjete, specifični bihorski idiom, živopisne leksika koja čuva odbljeske dubokih starina: ilirske, slovenske, albanske, osmanlijske, orijentalne ... To su zapravo biseri, okamine, koje u svojim sandžaćkim varijetetima, imaju osobita živopisna značenja i zrače svojom semantikom. Dodamo li one majstorski izvedene prečice ka smislu, shvatamo da je zapravo jezik - kuća u kojoj stane sve što je značajno za Bihor, kao i za bošnjački



narod, koji ga odvajkada naseljeva, podjednako dijeleći ovaj prostor sa svojim komšijama i drugim narodima.

Iako prethodne dvije dimenzije nekako idu prirodno same od sebe, ova treća dimenzija na koju posebno želim ukazati, upravo je pokrenuta izlaskom na svijetlo dana ovog Zbornika. Tu misiju nose njegovi pokretači. Svjesni su, dakako, od početka, da osim književne čarolije Zbornika, njegov značaj za ovaj kraj, u kome je sve manje naroda, mladih pogotovo, treba biti i da se istakne i podstakne misao o Bihoru. Da se njegovom pri-

sutnošću u literaturi i kulturi uopšte, održava aktuelnim i njegov društveni status kao regije u koju se sve rjeđe dolazi i malo ulaže. Da se zavodljivoj općinjenosti riječju, kojom se mami čitalac, pridoda i briga o njegovoj budućnosti kao društvena obaveza.

U konačnom, da shvatimo da je naš zadatak misliti o Bihoru, ne samo kao o književnoj inspiraciji ili etno parku, već o realnom prostoru u kome ljudi žele živjeti jednako pristojno kao i u svim drugim regijama naše Crne Gore.

## Bihorski memento je osobena zavičajna antologija

*Pored rezultata ličnog iskustva u protoku vremena, autori ovdje zastupljenih priča mjesto i vrijeme svog interesovanja postavili su u kontekst kolektivnog pamćenja, u realnom svijetu, ali i onom što nas privlači svojom tajnovitošću*

Uvijek sve važne stvari pokrenu pojedinci, entuzijasti čiji se rad docnije pripiše nekom kolektivnom učinku. Jedan od pregalaca iz tog velikog kreativnog korpusa je i Mirsad Rastoder koji je, kao što znate, praktično utemeljio Festival priče Zavičajne staze, čijem sam rađanju svjedočio pa i, s vremena na vrijeme, davao svoj skromni



Piše: **Bogić Rakočević**  
književnik i kritičar

(Riječ na predstavljanju zbornika priča Bihorski memento)

doprinos njegovom održavanju. Namjera je bila da se afirmiše i populariše zavičaj i to je urađeno na najbolji mogući način, onako kako to i priliči bihorskom kraju koji je poznat po pametarima i pričanju. Književnim nadmetanjem za priče sa temom Bihora, formirana je osobena zavičajna antologija koja iz godine u godinu narasta u pravo blago koje trajno ostaje budućim generacijama.

Pred nama je zbornik priča *Bihorski memento* koji predstavlja izbor sa jedanaestog konkursa za neobjavlenu priču inspirisanu Bihorom u okviru festivala Zavičajne staze. Pored inspirativne uvodne riječi Mirsada Rastodera, urednika izdanja, zbornik otvara narodna bajka Đul Fatima iz antologije Usmena proza Bošnjaka iz Crne Gore i Srbije Huseina Bašića koja u simboličnoj i značenjskoj ravni ilustruje bogatstvo bošnjačkog književnog izraza na ovim prostorima i uvodi nas u dvadesetak narativnih cjelina koje, svaka na svoj način tretiraju Bihor kao dominantnu tematsku odrednicu u smislu imaginarnog i stvarnog izvorišta.

Iz saopštenja žirija saznajemo postupak ocjenjivanja, a potom slijede priče, prvo nagrađene, potom one koje su po stručnoj ocjeni zavrijedile da uđu u ovu zbirku i poklon priče.

Prvonagrađena priča *Gost*, **Dragane Erjavšek**, s podnaslovom koji nas navodi na njene dramske zaplete, u fragmentima donosi česti životni udes u Bihoru čija je završnica obično negdje u dalekom svijetu. Moguće da statistički podaci kazuju da se odatle odselilo najviše stanovništva u Crnoj Gori. *Gluho doba*, drugonagrađena priča **Mirze Pinjića** bavi se ratnim motivima i osvjetljava sudbine ljudi koje se iznova ponavljaju. *Hamal*, trećenagrađena priča **Safeta Sijarića** govori o tegobnom životu, a sama riječ hamal je orijentalizam koji označava nosača, slugu, fizičkog radnika. Sijarić inače u svojoj prozi koristi mnoštvo turcizama i arhaizama.

Nakon nagrađenih priča slijedi dvadesetak radova koji su po ocjeni žirija zavrijedili da se nađu među koricama ovog izbora čiji su autori s prostora nekada jedinstvenog, četvoroimenog jezika. Osim ljudi spojenih svojim porijeklom, ovdje se okupljaju i oni koji nikada nijesu kročili u Bihor i svakako

je zanimljivo kako se ogledaju njihova imaginacija i utisci o tom parčetu svijeta. Pored rezultata ličnog iskustva u protoku vremena, autori ovdje zastupljenih priča mjesto i vrijeme svog interesovanja postavili su u kontekst kolektivnog pamćenja, u opštepoznate sudbine ljudi bihorskog kraja koji egzistiraju u realnom svijetu, ali i onom što nas privlači svojom tajnovitošću. Iako je nezgodno pisati na zadatu temu, u ovim sažetim, kratkim i pitkim pričama nalazimo različita tematska određenja sa zanimljivim i bogatim leksičkim slojevima.

Prepričavanje književnog teksta u praksi je jedan vid uobičajenog, gotovo prirodnog načina izražavanja vlastitog iskustva, ali ono se u ovom slučaju miješa s narativnim rukavcima koji se granaju na tužne, srećne, bizarne, humoristične i druge strane. Ovi jezički, tematski i stilski razuđeni tekstovi, koji su na neki način tumači i čuvari ambijentalne prošlosti, prošli su strogu selekciju i iza njih je ostao kvalitet koji ukazuje na nesumnjive književne talente. Narativni zahvati u zavičajne odrednice osvjetljavaju mnoštvo zanimljivih slojeva bihorskog kraja i ujedno jasne identitetske markere. Kao rezultat konkursa koji je, poput prethodnih, pobudio interesovanje iz cijelog regiona, zbornik prikazuje umješnost autora u kraćoj proznoj formi. Osim toga, sadrži i recenzije, biografske podatke zastupljenih autora, kao i fotografije i propratne tekstove koji čitaocu daju potpuni uvid u ono što je obilježilo prošlogodišnji festival. *Bihorski memento*, a *memento* nam poručuje da pamtimo, sjećamo se, svojim sadržajem i porukama veže nas za ovaj festival koji već ima tradiciju i zavidnu reputaciju.



Promocija knjige u KIC-u Budo Tomović



# Čije su naše žene?

Prije nekoliko godina, ambasadorica jedne uticajne evropske države u Crnoj Gori organizovala je ranopopodnevni susret sa odabranim damama - predstavnicama žena Crne Gore, i, kako to novinari kažu, *zadržala se sa njima u dugotrajnom i prijatnom razgovoru*. Njena namjera bila je da ih bolje upozna i, eventualno, ako se za to nađe potencijala (?), preciznije usmjeri ka cilju svih Žena Svijeta: osvajanju što većeg broja poslaničkih mjesta u skupštinama i što viših pozicija na ljestvicama moći unutar društava. (*Morate osvojiti bar 30% poslaničkih mjesta, i sve je obavljeno. Zvuči jednostavno, zar ne?*)

Bilo je tu okupljeno više od dvadeset žena koje se međusobno i nisu poznavale, a različitih su profesija i zanimanja: od novinarki i ljekarki, preko onih koje se bave nekim vidom biznisa, do političarki, umjetnica i univerzitetskih profesorica. Tim koji je gospođi ambasadorici pomogao u organizovanju ovog susreta, trudio se da prisutne dame budu iz različitih nacionalnih, odnosno konfesionalnih grupa. Iako se u tome nije sasvim uspjelo, nije bilo od veće važnosti.

Bez nekog šireg uvoda, gospođa ambasadorica je poslovno ljubazno zamolila dame da se predstave. No, naše žene uopšte nijesu shvatile da je za početak dovoljno reći svoje ime i svoju profesiju, eventualno reći iz kojeg dijela C.Gore dolaze. Nažalost, prva koja je dobila riječ, a za njom druga (a će su dvije, tu je i treća itd...) i žene su redom stale recitovati ili „cvrkutati“ sve bitne elemente svojih biografija, ili su, barem, one mislile da su odabrale najvažnije. (Te: udata sam, nisam udata; te: imam đecu, nemam đecu... te: sama radim ovo, postigla sam sama sve ono... Uglavnom: ništa ili gotovo ništa nijesu rekle od onoga što uistinu misle o datosti, stvarnosti, životu, položaju, svojoj ulozi u društvu. Baš time su rekle koliko su same i zanemarene i do koje mjere su toga čak nesvjesne.)

Pojava i izgled uvažene ambasadorice bili su iznenađujući: umjesto elegantne i dotjerane pol-

itičarke u štiklama, kakve smo navikli da gledamo po ovim balkanskim skupštinama-krčmama i odborima-oborima, pojavila se jedna dežmekasta dama srednjeg rasta i opuštenog struka, u ležernoj garderobi, nimalo opterećena svojom frizurom i ravnim cipelama. Jasno, nije joj bilo stalo da ikoga impresionira. Ona je tu da radi. Sjela je na čelo ogromnog stola, bukvalno zavrnila rukave i „prozvala“ prisutne. To je donekle bilo lako za zanemariti. Ali, kad su naše žene stale pipovijedati jednoj strankinji o sebi, e, tu je već vazduh zapahnut oporim mirisom blama. To je onaj blam (ružna riječ, ali drugu adekvatnu je teško naći) koji vas obuzme kada shvatite da ste se „odali“ i da će vas drugi (tj.stranci) odmah identifikovati kao ljude iz nekakvog geta ili sa neke udaljene i primitivne destinacije; blam koji vas tresne po čelu kao teška šaka i zbog kojeg vam odmah biva jasno da niko u Svijetu ne misli da pripadate stvarno i ozbiljno toj silnoj armiji pod imenom Žene Svijeta. Ni Evrope. Vi ste neke drugačije – vi ste žene užeg i tješnjeg prostora. Zato je bilo, na izvjesno uzak i tijesan način, potresno to svjedočenje žena o sebi samima. I, vjerujte, uvijek je, u stvari, potresno.

## ZAŠTO NAM SE OVAKVI BLAMOVI DEŠAVAJU?

Zato što nijesmo navikle da neko ozbiljan ozbiljno traži naše mišljenje? Zato što refleksno pristajemo na prozivke? Zato što u javnom govoru i nastupu oponašamo muškarce? Ili, možda, zbog svega toga?

Da probamo to detektovati na pomalo neobičan način: kroz analizu likova iz priča sa Festivala Zavičajne staze. Sveukupno svjetsko književno stvaralaštvo je zametnuto i realizovano generalno zbog odgonetanja velike tajne koja se zove: Čovjek. Za razliku od onih koji (ne)svjesno prave razliku između pojmova čovjek – žena, a ne muškarac – žena, ovdje ćemo se pozabaviti upravo tom „većom tajnom“ i brojnijom populacijom - ženama. Ženama sa ovog uskog i tijesnog prostora.

S obzirom na to da ovaj tekst ni u kom slučaju nije književna kritika, još manje ravno slaganje i nabranje objavljenih priča, ne zamjerite što neće biti navedeni ni naslovi priča, ni imena njihovih autora, ma kako to zasluživali – ovom prilikom nas interesuje Žena u sadržaju priča.

Jedna priča, koja čak nije ni „zapela za oko“ članovima komisije date godine i datog konkursa, opisuje ženu kao spasiteljku muževljevog dostojanstva, u krajnjem – i života. Naime, muž je, vraćajući se kući, jedne noći „vidio vilu u šumi“. Očaran, ali i prilično uplašen tom ljepotom, opisivao je komšijama i prijateljima tu huriju nadnaravne krasote do u detalj. I, očekivano, izazivao čuđenje, ali i podsmijeh svih mještana koji čuli svjedočenje o šumskom doživljaju. (Mještani su, naravno, vjerovali i u hurije i u džinove, ali se njima samima nikada nije desilo da huriju vide svojim očima, pa zašto bi je baš on vidio?) Čovjek je, u nemogućnosti da dokaže šta je i koga vidio, već zapadao u depresiju. Smijeh i šale na njegov račun su rasle i rasle, a on je sve više sumnjao u sebe samog i ponirao u sluđenost i očaj. Što je njemu bilo teže, narodu je bilo veselije i smješnije. Njegova žena, zapamtivši da je opisivao tanani, lepršavi veo koji je vila nosila, pošalje

đevera u varoš da joj kupi mahramu najljepšeg i najnježnijeg svilenog tkanja. Đever ju poslušao, nađe takvu svilu i po njenom savjetu, ode i zakači je među granje negdje u šumi. Tragajući za dokazom da je vila pohodila njihovu goru, seljaci je nađoše i „uvjeriše se svojim očima u istinu“. Žena se spokojno vratila svojoj svakodnevici, jer je mir ispunio srce njenog muža i povratilo se poštovanje mještanja. (Nagradno pitanje: što mislite, da li je ta bezimena, anđeoska i umna žena glavni protagonista ili, ipak, njen napaćeni muž?)

Na suprotnoj strani je priča o jednom mudrom muli. Bio je cijenjen i poštovan, veliki vjernik i čovjek spreman da sve svoje žrtvuje za dobrobit naroda. Usput i bezimeno, i samo zbog toga da bi se dočarala mulina stamena strogoća, kao jedna od veličanstvenih (?) mu osobina, pominje se i mudračeva žena. Čutala je, radila i „gledala mu u volju“. Jednom, samo jednom, kad se uplašila nadošle rijeke, kao što se svaki živi insan dâ uplašiti, mula ju je (taj mudrac zaklet u Allaha i moral) onako prestravljen namjerno gurnuo u duboku vodu, ne bi li je podsjetio od koga zavisi! Takav gest se ne da opravdati ni činjenicom da je mula živio u jednoj davnoj epohi (jer, „epohe“ se prečesto kor-



Folklor u Beranama 1934.



Rad Senada Pepića



Rad Senada Pepića

iste kao objašnjenja za svakakve zle radnje i užase), međutim ne smije se zaobići istina da je mizogeno nastrojen sami pisac priče i to, čini se, sasvim nesvjestan svog stava.

U okviru Festivala do sada je objavljeno jedanaest zbornika kratkih priča i u svakom pojedinačno daju se pronaći ta dva, naizgled oprečna, načina tretiranja žena: na jednoj strani je žena tihi anđeo-čuvar, a na drugoj je praktični kućni inventar, koji postoji samo zato što je potreban vlasniku. Između ta dva statusa koje žene imaju u pričama, učitavamo čitavu lepezu različitih prikaza žene: ako je bliže anđelu, onda je ona članica porodice i zajednice, pripadnica naroda, sugrađanka... ili, eto, i hurija. Žene su, ako ništa drugo, rodile cijeli svijet, pa ih je i samo radi toga teško izbjeći čak i u pripovijedanju. Kakvu god ulogu pisac da „anđelima“, nailazimo na žene koje su supruge ili voljene dragane, potom majke, nane i sestre, katkad i ćerke. Ali, ako pisac piše o „inventaru“, taj „inventar“ zna i da se pobuni, da pruži jezik; „inventar“ zna, posebno u početku, biti sladak i mio, pa se čovjek čudu ne može načuditi kako je mogao da dozvoli sebi da zbog „inventara“ strada... ili da zgriješi?! (Naime, u pričama je često greška ili grijeh muškarca na neki način povezana sa ženom. Nikad on ne bi pogriješio, da ga na to ne navede neka žena.) Kad tu prvu koprenu sklonite i u mislima protumačite pročitano, uočavate da su to sve žene koje vole, čekaju, praštaju, pate, „gledaju u volju“ drugima, strijepe, tješe, mole, uvjeravaju...

Žena koja je naučila sva slova? Ne šest ili dvadeset, nego sva!?! Ili: prva žena – slikarka!?!  
 Žena koja je pisala poeziju još u XVII vijeku?!  
 Šokantno! Nevjerovatno! Toliko čuđenja, baš kao da se govori o krokodilu koji je savladao abecedu ili je naučio da drži kist!

krajnje zavisne od tuđe zlovolje ili plemenitosti; zatim, to su žene prezrene, bez glasa, sakrivene, sramežljive, nesigurne, nevažne, prebijane, silovane... i prepuštene sudbini, ma šta se pod sudbinom podrazumijevalo. Da bi, na koncu, čak i za tu sudbinu bile same krive. Priče zato postoje – da se i u njima ogledne, bar na kratko, život *skrajnutih* bića. Više od pola populacije uistinu živi komplikovane, katkad teške i surove ženske živote. Bezglasno, neupadljivo i „gledajući u volju drugima“. Čak i u pričama. Nepravdedno, zar ne?

Naravno, ima i pravde: u pričama ima i žena koje spašavaju svoje porodice, štite braću, žrtvuju se za djecu; zatim umnih žena koje umiju dati pravovremeni savjet, pa onih koje ne uzmiču i ne predaju se, kao i žena koje, plivajući uzvodno cio život, bez ičije pomoći ili uprkos tuđoj pakosti, ipak opstaju i ostaju odane onome u šta vjeruju. Otuda je prava, istinska istorija jednog naroda, u stvari, istorija života njegovih žena. U ovim pričama je dio te istorije i zapisan. Mala pobjeda pravde.

A istorija žena na tom uskom i tijesnom bihorskom prostoru je istorija svih žena na uskom i tijesnom crnogorskom prostoru. Izazovi, pustolovine, atrakcije, razmetanja statusima i nadmudrivanja religijskim uvjerenjima, putovanja i lutanja po svijetu, požrtvovanost svih iz kuće za njega jednoga, rasturanje svega oko sebe zbog sebe samoga, a nadasve stav – Ja... ja... moji, moje... – muške su privilegije. Uz te iste privilegije po kojima se međusobno premeravaju i prepoznaju, muškarci su različiti samo u dva slučaja: u ratu i u političkom djelovanju. Žene su iste po tome što nemaju privilegija.

Još ako se sjetite kako zvuči konstrukcija: Žena koja je naučila sva slova? Ne šest ili dvadeset, nego sva!? Ili: prva žena – slikarka!? Žena koja je pisala poeziju još u XVII vijeku?! Šokantno! Nevjerovatno! Toliko čuđenja, baš kao da se govori o krokodilu koji je savladao abecedu ili je naučio da drži kist!

### DRUGIM RIJEČIMA: ŽENSKO JE, A 'OĆE NEŠTO!?!

Zbog toga se čini da svi napori jedne žene, svaka njena borba, svo poznavanje svijeta i ljudi, svaki grijeh i svaka žrtva, baš kao i svaki uspjeh, nijesu njen lični rezultat u datom trenutku, već čitava akcija koju je započela neka njena pramajka u pravremenu, kad muškarci još nijesu znali ni na prste da broje.

U jednoj od festivalskih priča, djevojčica koja je u školi zaslužila „Luču“ dođe kod svog đeda, da mu se pohvali, on joj kratko čestita i opomene je da „dobre djevojke tako moraju, kad već idu u školu“. Zatim na svoje krilo uzme unuka, mazi ga, grli, ljubi i ponosno ponavlja: „Ko je đedu popravio jedinice, ko? Blago đedu!“ Žensko, dakle, *mora*, a muško *može*. Žene znaju, sve žene znaju, da je taj đed lako mogao biti dedo, dede ili nono - sasvim je svejedno.

Nesumnjivo da „geogra-fsko prokletstvo“ i istorijsko porijeklo oblikuju živote i sistem vrijednosti svih nas na ovom uskom i tijesnom prostoru. Nadati se da nas barem u budućnosti neće oblikovati tjeskoba predrasuda.

Prethodno navedeno je, ukratko, utisak o sadržaju festivalskih priča. Priča koje definitivno jesu zabilježena istorija ženskih života. Tu istoriju žene kolektivno i znaju i pamte.

Zato je na skupu kod gospođe ambasadorke kao svježina lahora prostrujala riječ posljednje od učesnica; naime, ona je podsjetila gospođu ambasadorku da mi ovdje živimo potpuno drugačijim životom od onoga kakav vode žene u njenoj zemlji. I da ga ona za to kratko vrijeme koliko je u Crnoj Gori nije mogla ni sagledati, a kamoli razumjeti. Mi bolje poznamo njih, nego oni nas. Mi nijesmo brojevi, niti se o nama može suditi po tom principu. Mi smo ljudi sa drugačijim životima od njenog i njenih sunarodnica. Otuda, uopšte nam nije potrebno „uputstvo“ sa strane, niti dodatne lekcije o tome šta „dobre djevojke moraju“. Nismo mi svojevrijedno isključene iz Svijeta, i ništa u tom Svijetu ne postoji što bi trebalo da nam tolkuje bilo ko sa strane. Ma šta taj Svijet mislio o nama, nije grđe niti ljepše od onoga što mi znamo i mislimo o njemu. (Emancipacija koja je trajala dok je trajala socijalistička država, omogućila je obrazovanje i slobodu, informisanost i prilično dobro poznavanje uslova i etičkih kodeksa unutar kojih su se razvijala društva drugih evropskih i svjetskih država. Sada je to još jednostavnije.)

Taj nenadni „lahor“, taj neočekivani ženski glas, odjednom je postao artikulisana misao svih prisutnih. I nakon toga ni gospođa ambasadorka nije imala što za dodati. Mrija, Merima, Marica, Milijana... – jedinstvo, prirodno i iz iskustva formirano na jednom uskom i tijesnom prostoru.



Zaključak ili, ukoliko dozvolite, poruka piscima koji kreiraju ženske likove za festivalske priče, slična je poruci uvaženoj ambasadorci: **ako pišete (mislite) o ženama da bi opisali sebe, neka – hvala!** I samo u tom smislu, mi, žene iz ovog tjesnaca, možemo pozavidjeti Ženama evropskog Zapada (ili Svijeta): njima se dive i poštuju ih (makar zbog sile zakona), nas podrazumijevaju i boje nas se – van zakona. Ali, to je drugi problem. Broj poslanica to može promijeniti isto koliko bi to npr. učinio zakon po kojem član parlamenta može biti samo onaj ko ima plave oči ili onaj ko je viši od 185 cm.

### NO, DA VIDIMO: KAKO ŽENE PIŠU?

Zaseban osvrt zaslužuju i žene-spisateljice, čije priče su, ne samo zastupljene u zbornicima, već i često nagrađivane kao najbolje ili među najboljima. Uostalom, ako uporedimo broj spisateljica (opet ti brojevi!) i osvojenih nagrada na Festivalu, sa brojem muških učesnika i njihovim nagradama, čini se da žene pišu bolje ili, barem, uspješnije. Iako su brojevi dokaz, taj zaključak o piscima bi bio varljiv. Iz više razloga, ali glavni je ovaj: skribomanija je češća kod muškaraca nego kod žena. Oni više i češće pišu. Pritom, ako muškarac napiše pet priča, za svaku će misliti da je genijalna; žena može da napiše pedeset, i pitaće se da li od njih makar pet zaista vrijede. Muškarci su, prosto, sigurniji u sebe, imaju visok ego, ali i višak arogancije. To je još jedan od uticajnih elemenata u dugoj istoriji ženskih života.

Žene (misli se na one čije priče su zastupljene u zbornicima sa Festivala) uglavnom pišu kao pedagozi. Povremeno kao lirski pjesnici. Rijetko, baš rijetko, kao samosvojne i samostalne, slobodne žene.

Treba imati u vidu činjenicu da je sam Festival kratke priče već u naslovu (*Zavičajne staze*), a potom i u svemu ostalom „natopljen“ žudnjom za Bihorom - zavičajem, čežnjom za kućnim pragom i svojim narodom, što je sasvim logično glede istine da je bošnjački narod preživio (i preživljava) mnogo toga što bi bilo lijepo zaboraviti kada bi se to uopšte moglo, a što je izazvalo raseljavanje brojnih porodica i svojevrсно zamiranje ovog kraja. Jedno teško opisivo trnjenje i utihnucé čitave oblasti u kojoj velike, prelijepa i moderne kuće, tužne i prazne čekaju neke ljude koji su daleko, predaleko, da bar jednom na godinu dođu. Uz njih su i one stare, sasvim napuštene ili osamljene, koje više i nemaju

koga čekati. Ništa nije tako tužno kao prazna kuća.

Zato, kad žena dobije „uput“ da piše u slavu svog Zavičaja, reaguje baš onako kako su reagovala žene kod gospođe ambasadorke – refleksno: ona daje ono što se od nje traži. Žene zapisuju nostalgicna prisjećanja na neka druga vremena, na neke ljude ili događaje o kojima su zaista samo slušale, ali za koje im se čini da su ih i same poznavale i doživjele, i pišu bez prijekora, bez žalbe, opisujući i one koji su se ogriješili o njih (tj. o njihove likove u pričama). Sve pravdajući ih upravo tim zemanim, običajima, tradicijom, siromaštvom, nafakom... Naravno, ima i onih koje pišu „u sadašnjem vremenu“, na savremene teme i zbog modernih dilema, trudeći se da uspostave što jaču kopču sa tim Zavičajem, bio on realan ili imaginaran, bio njihov ili bio zauvijek izgubljen. Jer, imaju jednu generalnu intenciju: da svjedočenjem o svojim osjećanjima, razmišljanjima i sudbinama, prenesu na druge (baš kao što pedagozi prenose svoja znanja i vještine) sve njima znane segmente bitne za život i istoriju života jednog naroda. I to baš cijelog naroda. U tom smislu su vrlo nesebične. Ne misle isključivo na žene, čak i kada baš o njima pišu, već na zajednicu.

Žena ne mora biti Bihorka, da bi osjetila to „trnjenje“ bihorskog zavičaja i da bi čula eho tog „utihnuća“, odjek te tišine sa bihorskih krovova ka nebu plavom – takvih je krovova posvuda na ovom balkanskom i tijesnom procjepu koji se zove Crna Gora, i tada žena piše elegične retke, katkad zalazeći u patetiku ili se uplićući u trnje onih tema, koje i osjeća i razumije, ali kojima spisateljski nije dorasla.

Spisateljice-pedagozi vole, naravno, pisati i o vrijednostima zajedničkog života, zemlje, neba. Vole da poduča čitaoce kako je lijepo biti spreman da pružiš ruku drugome i drugačijem. Pribjegavajući metaforama, koristeći tipične detalje iz kulture kojoj pripadaju (jer ih pripadnost vidno obavezuje), skidajući paučinu sa zaboravljenih polica prošlosti, dočaravaju značaj suživota i trude se da daju svoj doprinos toj plemenitoj zamisli. Lirski ogrnute spisateljice, pak, pišu o ljubavi prema porodici, o patnji i neostvarenim snovima, o varljivosti života i prevrtljivosti sudbine. O odanosti, požrtvovanju, umiranju... Međutim, čisto ljubavne teme (a znamo da te teme žene inače vole), najčešće izbjegavaju! Kao da im ne priliči pisati o ljubavi, požudi, strasti...

jer to odudara od zadatog, a zadato je: Zavičaj. Malo koja se usudi makar kroz redak, dva „oskrnaviti“ značaj tog zadatka.

Stoga bi se moglo reći da su spisateljice, dakle – žene, sklonije prilagođavanju nego li pisci tj. muškarci. To je još jedna bitna karakteristika iz istorije života žena sa ovog podnebesja. Francuzi, koji su ne baš tako davno, giljotirali svoje grešnike/ce ili, poput drugih po Evropi, proglašavali vješticom svaku ženu koja se nečim isticala (mogla je to biti samo ljepota ili boja kose ili inteligencija malo jača od prosječne), snimili su neobičan fil u slavu žene, pravu odu Francuskinji. U tom filmu, žena – ta Francuskinja – prikazana je kao veoma zavodljiva, putena, očaravajuća žena, kojoj ne pada na pamet da razbija glavu temama poput: vjernost, odanost, požrtvovanost, деца, muž, njegova familija, njegov zavičaj... Ona misli uglavnom na sebe. Pa, ipak, osvaja simpatije svih; ima pravo na sve ono što želi, ima pravo na slobodan izbor i, najvažnije, na poštovanje. Krajnji cilj filma je sigurno postignut – to je žena kakvu bi poželio svaki muškarac na svijetu. Slava Francuskinji! A posebno bi je poželio neki naš delija. Baš nju. Nikada je ne bi prekorio, gurnuo u vodu, niti bi joj išta na svijetu zamjerio. Niti bi ona osjećala obavezu da, ako piše, piše o identitetskim detaljima i tradicijskim vrijednostima, a još manje potrebu da opravdava svoje rođenje i postojanje.

Festival kratke priče – Bihor nema, naravno, toliki uticaj i sigurno nas neće dovesti do 35% poslanica u parlamentu; ali je nesumnjivo pružio mo-

gućnost ženama, koje su skrajnute iz sopstvenih života bilo kojom odrednicom našeg mentaliteta, da budu neko zanimljiviji od tihog anđela-čuvara ili neko mnogo značajniji od puke posluge; dao je uslov da se ispiše i zauvijek zabilježi dio dosadašnje istorije njihovih života, te da im se oda počast, bilo da je o njima pisano, bilo da su same pisale. Žena je neminovan lik u mnogim književnim tvorevina-ma. Stoga su, naravno, neka od naših najljepših i najznačajnijih književnih djela inspirisana ili posvećena upravo Ženi (od usmene književnosti do savremenog trenutka). Iako je pripovijest tj. priča, ako vrijedi, potpuno imaginarna rabota, nigdje toliko istine nema koliko je ima u pripovijedanju o Ženi. Uloga Žene i tzv. žensko pitanje tumačeni su i opisivani i u sklopu drugih književnih fes-

tivala. No, utisak je da nijedan festival sa tradicijom (a ovaj bihorski je već tradiciju i renome stekao) nije do te mjere izrodio toliko fascinantnih svjedočenja o životima žena kao Zavičajne staze. To lako mogu da uoče i žene koje ne pripadaju bošnjačkoj kulturi i naciji.

Otuda je odgovor na pitanje iz naslova sljedeći: naše žene su svoje! I veoma se dobro razumiju međusobno. I nema baš nimalo značaja kojem narodu, kojoj vjeri ili kulturi pripadaju – naš procjep, koji gluho zjapi ka nebu ili bučno laje na zvijezde, ne dâ nam da budemo ičije drugo do same sebi svoje, svjesne da smo kćeri ovog ukletog i čarobnog, pa nanovo ukletog Zavičaja.

**Nada Bukilić**



# Put ka sebi i drugima

„Kulturna raznolikost potrebna je čovječanstvu kao biološka raznolikost prirodi“  
(Univerzalna deklaracija o kulturnoj raznolikosti)

Sociolozi, sociolozi kulture, poslenici kulture, društveno angažovani intelektualci i djelatnici drugih profesija i društvenih preokupacija posljednjih decenija tragaju za modelima društvenog ophođenja u multietničkim i multikulturalnim društvima, koji će omogućiti optimizaciju odnosa i usklađivanje etnokulturnih razlika. Takav tip društvenog angažovanja ima gotovo globalne razmjere budući da je svijet „polje različitosti“. Usklađivanje razlika je generalna pretpostavka društvene harmonije i opšteg boljitka.

Shvatajući značaj uspostavljanja skladnijih odnosa između različitih etnokulturnih subjekata, države sa većim stepenom društvenog senzibiliteta pristupile su institucionalizaciji pitanja multikulturalizma. U ovom kontekstu čini se interesantnim podsjetiti na podatak da je pojam *multikulturalizam* prvi upotrijebio nekadašnji kanadski premijer **Pjer Trido** 1971. godine. Od tada do današnjih dana multikulturalizam kao koncept i društvena praksa sve više postaje aktuelan.

Zapravo, početkom osamdesetih godina prošlog vijeka na globalnoj društvenoj sceni pojavljuje se termin multikulturalizam kao potreba da se semantički obuhvati mozaik društvenih odnosa u čijoj je osnovi etnička i kulturna različitost. Sve primjetnije uočavaju se potrebe državnih činilaca da kroz javne politike artikulišu važna identitetska pitanja manjinskih zajednica i regulišu odnose sa dominantnom kulturom sa ciljem uspostavljanja harmoničnijeg društva. U modeliranju relacija takvog međudnosa nailazi se na osjetljiv društveni teren kada treba osmisliti i primijeniti održivu i djelotvornu ravnotežu između integracije manjinskih kultura i antiasimilacionih mjera. To praktično znači uspostavljanje mehanizama koji će obezbijediti očuvanje autentičnosti konkretnih manjinskih kultura, odnosno otklon od asimilacije, a da se istovremeno ne upadne u zamku getoizacije.



Piše: Salko  
Luboder

Ne ulazeći u šire teorijske elaboracije iz inače bogate (liberalne) literature multikulturalizma i izbjegavajući detaljisanja sadržana u brojnim tipologijama i pojmovnim razvrstavanjima, prvenstveno iz vizure živuće društvene i kulturne prakse, izdvojiću frekventnu upotrebu pojmova **multikulturalnost**, **multikulturalizam** i **interkulturalizam**.

Multikulturalnost se uzima kao stanje koje se prepoznaje po postojanju različitih etnokulturnih identiteta u jednoj društvenoj zajednici, etničkih grupa, odnosno manjinskih naroda čija se kultura, tradicija, običaji i sveukupne identitetske osobenosti razlikuju od drugih, odnosno od većinske ili dominantne kulture.

Multikulturalizam predstavlja situaciju aktiviteta koja, u prvom redu, podrazumijeva preduzimljivost nadležnih državnih i društvenih činilaca koji, osmišljavanjem i realizacijom odgovarajućih politika, sa različitih nivoa sprovode aktivne i djelot-



## INTERKULTURALNA OBZORJA



vorne mjere sračunate na očuvanje i unapređenje kulture manjinskih zajednica. Cilj je podizanje nivoa društvene kohezije i harmonizacija etnokulturnih odnosa. Pretpostavke za kreiranje javnih politika multikulturalizma temelje se na činjenicama da kulturne razlike nedvosmisleno postoje, kao i to da pripadnici manjinskih zajednica imaju potrebu i interes za ispoljavanjem svojih identitetskih posebnosti, te da su one nesporno priznate od strane države, odnosno nadležnih društvenih činilaca. S tim ciljem država kreira odgovarajući zakonodavni i institucionalni okvir koji omogućava sprovođenje politika multikulturalizma.

Interkulturalizam je društveni proces koji znači razmjenu kulturnih vrijednosti, odnosno prožimanje kultura različitih etnokulturnih subjekata koji društveno i kulturno djeluju na određenom prostoru. Na taj način stvara se nova kulturna vrijednost koja doprinosi sveukupnom boljitku društva. U takvom raspletu društvene situacije dolazi do međusobnog upoznavanja različitih nacionalnih, etničkih i kulturnih zajednica, što treba da rezultira većim stepenom razumijevanja i skladnijeg zajedničkog života. Kroz upoznavanje i prihvatanje drugog i drugačijeg čovjek duhovno i kulturno bogati sebe. Čuva i unapređuje vrijednosti svoje kulture, ali, istovremeno prihvata vrijednosti drugog i drugačijeg, koje postaju zajedničke. Interkulturalizam,

dakle, podrazumijeva interakciju, pri čemu svaka od kultura zadržava svoje posebnosti, a u uzajmnom preplitanju daju novi kvalitet. Pored kulturnih vrijednosti interkulturalizam uključuje uzajamno poštovanje, empatiju i emotivnu naklonost.

Kada je riječ o interkulturalizmu treba svakako kazati da se on prvenstveno ostvaruje na relaciji većinska, odnosno dominantna kultura, i manjinske kulture. Svakako i interferencija manjinskih kultura čini plodonosan prostor za ostvarivanje interkulturalnih vrijednosti. Kao što je već rečeno, uloga države, odnosno nadležnih društvenih činilaca, vrlo je značajna u uspostavljanju i održanju interkulturalnih procesa.

Isto tako, treba podvući da je ovdje riječ o interkulturalizmu u društvenoj sferi etnokulturnih odnosa, budući da se ovaj pojam može sagledavati i u drugim dimenzijama – filozofskoj, ontološkoj, psihološkoj, usko kulturološkoj...

I ovlašna interesovanja za iskustva i životnu praksu kroz minula vremena u oblasti međunacionalnih odnosa i etnokulturnih relacija na našim prostorima, upućuju nas na različite civilizacijske uticaje i njihova prožimanja. Svakako, ne treba prenebreći činjenicu da je ovo bio prostor velikih antagonizama i suprotstavljenosti. Refleksije takvog stanja imaju svoje obrise do današnjih dana. Međutim, treba ukazati i na iskustva da su se naši prostori

Frankfurt: Svi smo mi Crna Gora, bogatstvo različitosti





prepoznavali, i danas se prepoznaju, po međusobnom razumijevanju, uvažavanju i solidarnosti ili, što bi se narodski kazalo, po „čojskom i sojskom“. Reminiscencije ove vrste su potrebne kako bi se bolje razumio današnji tok multikulturalnih dešavanja i interkulturalnih procesa.

U tom smislu treba podsjetiti na jedan dio iz sadržajne panorame interkulturalnih iskustava. Kako je prethodno naznačeno, iako je kroz istoriju bilo i danas ima brojnih izazova u uspostavljanju slojevite kulturne i identitetske strukture, Crna Gora ima sadržajnu i višeslojnu tradiciju međunacionalnih odnosa. Bez dubljeg i šireg ulaženja u historiografiju, vrijedno je ukazati na odredbe **Danilovog zakonika** (1855) i Ustava Crne Gore iz 1905. godine koji praktično državno i institucionalno utemeljuju multikulturalnost na prostoru naše države. Te činjenice su se reperkutovale na čitav društveni ambijent u Crnoj Gori, sve do današnjih dana.

U ovom kontekstu vrijedna je podsjećanja zanimljivost da je još krajem Srednjeg vijeka na prostorima današnje Crne Gore zabilježeno svojevrsno interkulturalno iskustvo. Naime, u porodici kneza **Heraka Vraneša**, koji je po etničkoj pripadnosti



bio Vlah, živjeli su njegovi sinovi - Đurađ, pravoslavac, i Ibrahim, musliman<sup>1</sup>. Takođe, podsjećam i na primjer međukonfesionalnog preplitanja i multikulturalnosti u porodici gospodara Zete **Ivana Crnojevića**.

Majka Ivana Crnojevića **Marija** (katolkinja) je sestra **Đerđa Kastriota Skender-bega**. Brat Ivana Crnojevića **Petar** je i zvanično prvi Crnogorac koji je primio islam oko 1450. godine. Sin Ivana Crnojevića **Staniša** školovao se u Carigradu, primio je islam, postao je **Skender-beg Crnojević** (Ivanbegović)<sup>2</sup>.

Kao što je poznato, nacionalni, pa samim tim i kulturni identeti kod nas, uglavnom se oslanjaju na etničku i vjersku osnovu. Slijedom istorijskih dešavanja, dakle, oformljena je slojevita identitetska panorama Crne Gore. Odatle su se ustanovili kulturni identeti, pretežno srodni i veoma bliski, ali ipak posebni. Istina, zajednice kulture koje se odlikuju maternjim jezikom, koji je suštinski različit od većinskog, imaju svoje specifičnosti na planu identiteskih i kulturnih interesa.

Proteklih decenija, kroz društveno zrijevanje i usvajanje demokratskih standarda, oslanjajući se na tradiciju uvažavanja ljudskih vrijednosti, država Crna Gora uspostavila je zakonski okvir i formirala institucije kao izraz opredijeljenosti da radi na očuvanju i unapređenju identiteta, kulture i tradicije manjinskih naroda, odnosno manjinskih nacionalnih zajednica. Uporedo sa tim radi se na

1 Veselin Konjević: "Kazivanje Ahmet-bega Mušovića", „Almanah“ 2018, str. 6

2 Isto, str. 40, 41





*Autorsko veće književnika Braha Adrovića, učesnici: Amra Tahirović, Salko Luboder, Faruk Dizadarević i dr Draško Došljak, 8. jun 2023.*

afirmaciji vrijednosti multikulturalizma i interkulturalnih prožimanja.

U tom kontekstu vrijedno je istaći i da je u drugoj polovini prošle godine u okviru Ministarstva za ljudska i manjinska prava Crne Gore formiran Direktorat za interkulturalizam. Ta činjenica predstavlja još jedan korak naprijed u pravcu unapređenja institucionalnog okvira za snaženje interkulturalnih vrijednosti crnogorskog društva. Dakle, kreiranjem i realizacijom javnih politika, u Crnoj Gori se unapređuje multikulturalna praksa i ostvaruju interkulturalna iskustva.

Pored toga, prepoznaje se značajna uloga nevladinih subjekata, udruženja i istaknutih pojedinaca koji su svojevrsni katalizatori interkulturalnih dešavanja u Crnoj Gori.

U kontekstu osvjetljavanja interkulturalnih praksi kod nas čini se interesantnim ukazati na neka od programskih iskustava Javne ustanove Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore. Kao prvo valja podsjetiti da se kroz programske aktivnosti ove ustanove upoznajemo sa vrijednim kulturnim nasljeđem diljem Crne Gore, koje na najbolji način predstavlja njenu identitetsku lepezu. Kako je već prethodno naznačeno, ukazivanjem na konkretne primjere potvrđuje se saznanje da se interkulturalna praksa uspostavila decenijama i vjekovima unazad, te je u aktuelnom vremenu treba čuvati i unapređivati.

Dvooltarne crkve u Baru, običaji obilježavanja kulta **dukljanskog kneza Vladimira** i iznošenje krsta na Rumiju uz učešće pripadnika pravoslavne, islamske i katoličke konfesije, bogata multikultur-

alna tradicija Ulcinja, izuzetno vrijedna kulturna baština Boke kotorske, naslage civilizacijskih uticaja i vjekovima trajući preplet tamošnjih kulturnih vrijednosti, značajni su prilozi interkulturalnim vrijednostima Crne Gore .

Isto tako, mozaik zajedničkog života u staroj Podgorici odslkava posebnu paradigmu bogatstva različitosti u čijem temelju je, zapravo, interkulturalna razmjena. Reklo bi se da je rezultat toga, pored ostalog, milozvučna starogradska podgorička pjesma.

Diljem Crne Gore registrovani su uzorni primjeri razmjene kulturnih vrijednosti. U Pljevljima do današnjih dana živi sjećanje na čuvenog **popa Kreza** koji je u mantiji ulazio u džamiju, kako bi svoga prijatelja **efendiju Cokovića** pozvao da uz šolju kafe razmijene iskustva. U bjelopoljskom kraju predanje o **Pavi i Ahmetu** i danas živo nadahnjuje antologijskim primjerom ljubavi i uvažavanja različitosti. U Rožajama građani islamske vjeroispovijesti sakupljali su priloge za izgradnju pravoslavne crkve. Krajem 1915. godine Rožajci su prihvatili iscrpljenu srpsku vojsku koja se povlačila preko Albanije...

Sličnih je primjera u gotovo svakom kraju Crne Gore. Ovo je, zapravo, samo dio sadržaja iz draguljarnice multikulturalnih iskustava i interkulturalne prakse. Bez sumnje, ove vrijednosti predstavljaju potencijal za društveno i kulturno dizajniranje Crne Gore kao multikulturalne zajednice sa prožimajućim vrijednostima. Posebno u našim okolnostima, na takav način krči se put ka građanskom društvu i snaženju građanske svijesti.

Zametak građanske svijesti, zapravo, ponajprije će dati plodove kroz upoznavanje i povezivanje

kulturnih identiteta, odnosno kroz interkulturalne preplete. Riječju, interkulturalna prožimanja i vrijednosti otuda produkovane predstavljaju plodnu njivu građanske svijesti. Takvu njivu treba brižljivo obrađivati kako bi uzrijevali plodovi potrebni Crnoj Gori.

U predočavanju interkulturalnih učinaka Javne ustanove Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore valja podsjetiti na još neke iz lepeze aktivnosti ove vrste. Centar je, zapravo, ustanova gdje se "proizvode" interkulturalne vrijednosti.

Centar za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore je jedinstvena ustanova ovakve vrste u regionu, sa specifikovanim programskim profilom, i već se percipira kao paradigma u modelovanju multikulturalnih politika i praksi interkulturalizma.

Osmišljenim programskim djelovanjem Centar je postao neizostavan akter u produkovanju multikulturalnih vrijednosti i interkulturalnih prožimanja i svojevrsni je katalizator snaženja društvene kohezije i građanskog društva.

Držeći se opredjeljenja da u razlikama treba traži sličnosti, a u sličnostima ne tražiti razlike, pod programskim imperativom da se kultura i identitet svake od manjinskih zajednica čuvaju i unapređuju, istovremeno **vrijednosti drugog i drugačijeg prihvate kao svoje**, Centar svojim institucionalnim djelovanjem otvara plodonosan prostor interkulturalne razmjene. Orijentisani aksiomom **što se bolje poznajemo, bolje ćemo se razumjeti**, u ovoj ustanovi se produkuju programi kojima se konkretizuju i opredmećuju interkulturalne vrijednosti.

Prije dvije godine Centar je objavio, po opštem mišljenju, kapitalno vrijednu publikaciju – Leksikon slikara manjinskih naroda **Saga svjetlosti**, u kojoj su predstavljena 54 slikara, pripadnika manjinskih naroda, kao dio ukupne umjetničke produkcije Crne Gore. Noseći tekstovi dati su trojezično – crnogorski, albanski i engleski. Kulturnoj i umjetničkoj javnosti Crne Gore data je mogućnost da se upoznaju sa stvaralačkim opusima značajnog broja likovnih stvaralaca iz korpusa nekoliko nacionalnih zajednica.

Početak prošle godine pokrenut je serijal tribina pod nazivom **Interkulturalna obzorja** kojim se afirmišu postignća istaknutih pojedinaca i drugih subjekata u promovisanju i širenju svijesti o značaju interkulturalizma. Prije izvjesnog vremena Centar

je organizovao tribinu pod nazivom **Književnost Albanaca u Crnoj Gori - koliko se poznajemo** sa ciljem da se ukupna crnogorska javnost upozna sa kulturom, odnosno vrijednostima i značajem književnosti naših sugrađana, prijatelja Albanaca. Posebne pažnje je vrijedna i činjenica da je nedavno objavljena dvojezična **Antologija kratke proze albanskih pisaca Crne Gore Svi naši** na albanskom i crnogorskom jeziku. Konkretno – čitaocima koji ne znaju albanski jezik pruža se mogućnost da upoznaju vrijednosti kulture, književnosti i umjetnosti Albanaca, što, zapravo, predstavlja interkulturalizam na djelu. Isto tako, manifestacija **Svi smo mi Crna Gora – bogatstvo različitosti** sadrži značajan interkulturalni potencijal. Konceptom mozaičnosti, u različitim sredinama Crne Gore i u inostranstvu, predstavljaju se segmenti kulture različitih etničkih subjekata, što čini gotovo školski primjer interkulturalnih prožimanja.

**Kulturno osviješćen, duhovno i etički kultivisan čovjek, otvoren je za recepciju različitog i drugačijeg. Tako se potvrđuje da je interkulturalizam ne samo sociokulturni model već neposredni životni obrazac koji pretpostavlja društveno i etičko kultivisanje pojedinca i zajednice, sagledavanje sopstvene uloge u odnosu na drugog i drugačijeg. To je zapravo put ka sebi i drugima, kojim se povezujemo u smisaoniji društveni koloplet u kojem su različitosti poput boja u duginom spektru.**

Istina, put do interkulturalnog društva nije lak, pogotovo u društvima opterećenim prošlošću i aktuelnim izazovima. Traži angažovanje relevantnih društvenih činilaca, počev od vrha društvene ljestvice sve do razuđenih struktura zajednice i pojedinaca. Riječju, potrebno je institucionalno, normativno i, prije svega, suštinski raditi na unapređenju svijesti, ponašanja, djelovanja i praktikovanja interkulturalizma kao temeljne paradigme društvenog ophođenja. Uvažavanje ovdašnjih historijskih, tradicijskih i ukupnih specifičnosti treba uzeti kao osnovu i polazište za društvenu nadgradnju. Uz primjenu visokih društvenih, naučnih, estetskih i umjetničkih standarda, modelovati kulturne prakse koje će voditi građanskoj sintezi crnogorskog društva. U tom kontekstu valjalo bi razmišljati o uvođenju nastavnog predmeta o interkulturalizmu u školski sistem Crne Gore.

# Ramazanke i vaskršnja jaja - hrana kao poveznica među narodima i kulturama

**H**rana spaja ljude. To je jedna od najvećih poveznica različitih naroda, kultura i civilizacija. Da, ratovalo se i ratuje. Da, ljudi se lako identifikuju sa novim tehnologijama i izumima, ali ono što ipak najprije prihvataju jeste ukusan zalogaj.

Jedan od najvećih osmanista sa ovih prostora Olga Zirojević u svojoj knjizi "Istočno-zapadna sofa" bavi se hranom kao, između ostalog, instrumentom kulturne razmjene. U knjizi je elaborirala to kako su različita kompletna jela, začini, načini spremanja sa raznih strana i sa raznim osvajačima dolazili u ove krajeve.

Kako su ih stanovnici, i pored toga što ih je donio osvajač, vremenom usvajali i prihvatili kao svoje. Ko bi danas mogao zamisliti jutarnje buđenje bez kahve / kafe? Ko bi mogao zamisliti ovaj svijet ovdje bez bureka i čevapa?



Piše: **Edin Smailović**

Ali, ipak su neke granice postojale i kada je hrana u pitanju, a mislim da ih upravo današnje doba poništava.

Pitate se kako i zašto?

Mislim da je odgovor prilično jednostavan.

Kao prvo, ljudi nisu više u neposrednom kontaktu kao nekada, ali zato komuniciraju mnogo češće ako uzmemo u obzir sve načine komunikacije.





Drugo, koliko se god mi htjeli složiti s tim ili ne, ni tradicija nije statična stvar. Ona se neprekidno gradi. Tako da ono što danas usvoji jedna generacija, treća će držati da je to dio tradicije.

I treće, većina stanovnika danas živi u urbanim sredinama što znači da je miješanje različitih kultura, nacija, religija, rasa, veće nego ikada.

U svom tom amalgamu, usvajaju se i nove navike u ishrani, a rezultat su, pored ostalog, i aktivnog komuniciranja sa onim "drugim".

Koliko je zapravo sve fluidno i koliko je hrana značajna u interkulturalnoj sredini, kakvo je ne samo danas moje Bijelo Polje ili moja Crna Gora već realno cijeli svijet? Najpoštenije je da u svemu čovjek krene od sebe.

Bio sam dijete negdje tamo potkraj osamdesetih. Moji su kupovali mlijeko kod komšinice Petrane Rahović koju je cijeli komšiluk jednostavno zvao baba Petrana. Ja bih svako jutro išao da donesem flašu mlijeka kući.

I svaki dan je bio isti ritual izuzev jednog u godini. Tada bi se baba Petrana obavezno pojavila pred kućom i stavila mi dva crvena jaja u džep.

Kasnije sam saznao da je u pitanju Vaskrs i da naši pravoslavni komšije farbanjem jaja obilježavaju taj dan.

U Bijelom Polju, gradu sa jednakim brojem muslimana i hrišćana, naravno da su Bajrami poseban doživljaj. Od kako znam za sebe, posebno je Ramaza-

**Posljednjih godina u bjelopoljskim pekarama ćete naći posebne vrste lepinja, koje narod popularno naziva "ramazanke". Ono što je zanimljivo jeste da su one postale nezaobilazni dio trpeze i mnogih pravoslavnih porodica, tako da ćete često ljude različitih vjera tokom Ramazana vidjeti kako strpljivo čekaju u redu da kupe svoju omiljenu vrstu lepinje**

nski Bajram taj u kojem sofru dijelimo sa svima, pa naravno i sa svojim komšijama druge vjere.

Ali, posljednjih godina u bjelopoljskim pekarama ćete naći posebne vrste lepinja, koje narod popularno naziva "ramazanke".

Ono što je zanimljivo jeste da su one postale nezaobilazni dio trpeze i mnogih pravoslavnih porodica, tako da ćete često ljude različitih vjera tokom Ramazana vidjeti kako strpljivo čekaju u redu da kupe svoju omiljenu vrstu lepinje.

Navodim ova dva lokalna primjera gdje je ukus hrane prevazišao određene predrasude i gdje ćemo kroz generaciju ili dvije govoriti kao o dijelu naše zajedničke tradicije.

I ono što je takođe važno, ukusno je, unosi radost i briše predrasude.

Za početak dovoljno.

# Život bez identiteta i stida

**D**io svijeta koji nazivamo Zapadom i ka kojem težimo, prolazi kroz period koji karakteriše sistematsko zatiranje društvenog identiteta čovjeka i stida kao moralnog regulatora društva. Čovjek bez identiteta i ega se lako izjednačava sa robom i prodaje na tržištu. Društvo bez stida gubi temeljne civilizacijske norme.

A kada izgubi društveni identitet, ego i stid, čovjek prestaje biti civilizovano biće.

U Crnoj Gori su društveni identitet i ego bili izvor sa kojeg su se crpili karakteristični ponos, slobodarski duh, hrabrost... Ljudi su bili spremni braniti svoj identitet od bruke, nosa okiđenoga, crnog obraza, odnosno od osramoćenja identiteta. Zbog toga je stid bio osnovni regulator u društvu sa tada vrlo oskudnim pravnim sistemom.

## PRIPADNOST IDENTITETU

*Bez identiteta čovjek gubi dio ega i svijest o svojim pravima, o svojim psihološkim i ljudskim karakteristikama koje ga razlikuju od robe. A čovjek izjednačen s robom je rob.*

**V**eć neko vrijeme na prostoru bivše Jugoslavije ljude identifikuju po tome gdje i kome pripadaju. Tako sada imamo: pripadnike vojske – umjesto vojnika, pripadnike policije – umjesto policajaca, pripadnike muškog i ženskog pola – umjesto muškarce i žene, pripadnike vjera – umjesto vjernike (hrišćane, muslimane i druge), pripadnike naroda – umjesto narode (Srbe, Hrvate, Crnogorce, Bošnjake) i tako dalje. Ova terminologija se odomacila u medijima, zvaničnim saopštenjima i u svakodnevnom govoru ljudi. Koristi se u zakonima, pa se može reći da je na neki indirektan način postala pravno utemeljena.

Iako na prvi pogled ima isto značenje, ipak nije isto reći "Ja sam policajac" i "Ja sam pripadnik policije". U prvom slučaju pojedinac iskazuje svoj identitet, a u drugom pripadnost grupi.

Korištenje ovakve terminologije je počelo u isto vrijeme sa svakodnevnom ponavljanjem floskule: *slobodan protok ljudi, robe i kapitala*. I baš



Piše: **Marin Čaveliš**

od tada se ljudi posmatraju jednako kao roba i kapital, a kvalitet čovjeka vrednuje novcem.

Pa, ako se čovjek posmatra kao roba i kapital, onda je važno znati i kome pripada. I ljudi su sa neshvatljivom lakoćom pristali da ne budu neko nego da budu nešto što nekome ili nečemu **pripada**. Svjesno ili nesvjesno su se odrekli svog identiteta.

Lični identitet bi trebao biti određen onim što čovjek radi ili onim što je uradio. Ali, ostale su samo rijetke profesije koje to omogućavaju. Zanimanja se danas brzo stvaraju i brzo nestaju. Većini profesija je oduzet dignitet i društveni značaj. Pojedina zanimanja sa kojima su se ljudi poistovjećivali i identifikovali su preuzele mašine. Zato nije čudno da se odnos društva prema čovjeku sve više poistovjećuje sa odnosom prema mašini, za koju se treba znati kome pripada.

U nedostatku ličnog identiteta pojedinci najčešće svoj identitet iskazuju kroz identitet grupe. Budući da je čovjek socijalno biće i uvijek dio neke grupe, grupni identitet se lako dobija: rođenjem, življenjem na nekom mjestu, prihvaćanjem određenih pravila grupe i na druge načine. A pošto su svi ljudi grupisani u narode, nacionalni identitet je grupni identitet sa kojim se najčešće poistovjećuju.

U prošlom stoljeću je često uništavan identitet pojedinca u korist grupnog identiteta. To se radilo stvaranjem društvene svijesti po kojoj je grupa bitnija od pojedinca i grupni identitet važniji od ličnog. Pojedinci su svoj ego predavali grupi i sebe doživljavali kao dio grupe. To je bio temelj upravljanja masama kroz razne sisteme: kapitalizme, socijalizme, fašizme... U tom vremenu snagu je davala brojnost grupe, pa je bilo korisno što više ljudi uključiti u kolektivni identitet.

Za razliku od toga, ovovremeno naglašavanje pripadanja grupi stvara svijest koja vodi ka uništenju ličnog i grupnog identiteta pojedinca.

Evo karakterističnog primjera. Biti policajac ili vojnik znači imati lični i grupni identitet, dok biti pripadnik policije ili vojske znači biti dio nekog aparata, koji je u vlasništvu države. U oba slučaja je grupa bitnija od pojedinca, ali se u prvom slučaju pojedincu dozvoljava korištenje grupnog identiteta kao ličnog, dok mu se u drugom slučaju to onemogućava. Nekad bi pojedinac za zasluge dobijao značajniji identitet kojim se iskazivao njegov položaj u društvu. Danas su kapetani, pukovnici, generali postali samo pripadnici vojske.

Postoje i oni kojima ovakva terminologija odgovara. Kriminalci, lopovi i ubice su tako postali pripadnici kriminalnih grupa, ili kako se to od milja kaže – pripadnici kriminalnog miljea. Ljepše zvuči, mora se priznati. I ne vrijeda uspješne lopove koji su čak postali istaknuti i priznati članovi društva.

Pojedinac s identitetom i egom teško može biti sluga koji bez pogovora izvršava naređenja. Takav je spreman braniti svoj identitet i ego.

Bez identiteta čovjek gubi dio ega i svijest o svojim pravima, o svojim psihološkim i ljudskim karakteristikama koje ga razlikuju od robe. A čovjek izjednačen s robom je rob.

I tako je čovjek postao roba koja se može kupiti na tržištu. Zna se kome pripada i koliko novca vrijedi.

Identitet pripada čovjeku, a ne čovjek identitetu.

Slobodan čovjek je onaj koji prije svega može slobodno koristiti identitet ljudskog bića, a onda i sve ostale identitete: profesionalni, nacionalni, vjerski... To je veoma bitno ljudsko pravo.

Dakle, zatiranje identiteta pojedinca nije slučajna pojava već kontrolisani proces koji se sprovodi sa jasnom namjernom. Zato, u pamet se braćo pripadnici crnogorskog i ostalih naroda.

### **BESTIDNA VREMENA**

*Tamo gdje nema stida izdignu se i nametnu bestidnici koji se ponašaju bahato, bezobzirno i isključivo u skladu s vlastitim interesima, ne vodeći računa o drugim ljudima. Štoviše, oni dobijaju podršku za takvo ponašanje*

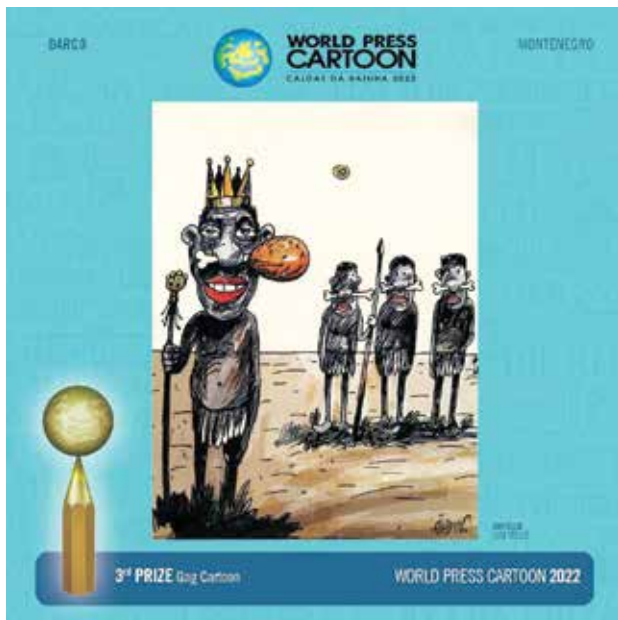
Stid je emocija koja se javlja kada osoba procijeni da postoji nešto zbog čega može biti izložena kritici ili podcjenjivanju. Osjećaj stida ukazuje na savjest, odnosno svijest o sebi i svojem postupku kao lošem. Zato stid sprečava da se učini ono što je društveno neprihvatljivo.

Stid funkcioniše na nivou grupe. Svaka grupa određuje zbog čega se njeni članovi trebaju stidjeti. Za nepoštovanje tih normi kazna je poniženje, obeščaćenje, diskreditacija, skandal, bruka...

**Bestidna i besudna vremena uvijek idu zajedno.**



Marin Čaveliš u Šipovicama



Po Frojdu, odsustvo stida je prvi znak gluposti, pa u takvom društvu i vlada glupost. Tu se jedino stide pametni. Oni se stide tuđe gluposti i svoje pameti koja je nemoćna da joj se suprotstavi. I od tog stida – učute. A uvijek kad mudri začute zavladaju glupost, primitivizam i nekultura.

Stid od pogrešnih postupaka i činjenja predstavlja pokazatelj normalnosti, kulturnog ponašanja i poštovanja usvojenih društvenih normi.

Po **Bibliji**, prva spoznaja koju su Adam i Eva – Adem i Hava stekli je bio stid, zbog kojeg su stidna mjesta pokrili smokvinim listovima. Oni kojima je draža Teorija evolucije kažu da je stid emocija koja je odvojila čovjeka od životinje. Prema obje teorije stid je bio prvi znak inteligencije. Kako god, bez stida se ne bi mogla graditi civilizacija. On je bio temelj svim društvima i kulturama do danas.

Pisani zakoni i sudovi došli su kasnije da bi rješavali ono što stid nije mogao. Stid ima značajniju ulogu od suda u funkcionisanju društva. Da nema stida, sudovi bi bili preopterećeni i postali bi prekomjerna stega bez pravednosti. Većina ljudi ne prave krivična djela samo zbog toga što ih je stid da to urade.

Do devedesetih, u Crnoj Gori stid je bio osnovni društveni regulator. Ljudi su se bojali bruke, nosa

okidjenoga, crnog obraza... To su bili stari sinonimi za stigmatu koja bi nastupila ako se uradi nešto od čega se treba stidjeti. Sramotom koju bi napravio pojedinac bila bi obilježena njegova porodica, bratstvo i pleme. Oni bi sami kažnjavali bestidnog člana i tako spirali ljagu koju im je napravio.

U ratovima devedesetih je nestao stid. Ne zna se da li je stradao u borbi ili u logorima gdje su bestidno ubijane komšije i prijatelji. Za crnogorski stid se zna da je stradao u napadu na Dubrovnik.

Nakon ratova ratni zločinci, huškači i profiteri nisu doživjeli javnu osudu i umjesto da se postide neki su se ponosili učinjenim. Takve je narod davno nazvao pravim imenom kojim je opisao njihov intelekt. Ali, oni se ni od toga ne mogu postidjeti. I baš u isto vrijeme je u svijetu uspostavljen liberalni sistem sa naglašenim slobodama pojedinca zbog kojih je stid izgubio značaj i moć regulacije društvenog ponašanja. Najbolji pokazatelj odsustva stida u kulturi liberalnog sistema su popularni tv rijaliti programi. Dolazak takvog sistema u Crnu Goru u vrijeme opšte pomjetnje i njegova dugogodišnja vladavina su urušili posljednje ostatke stida i tradicionalnih moralnih normi na kojima je počivalo crnogorsko društvo. A tamo gdje nema stida izdignu se i nametnu bestidnici koji se ponašaju bahato, bezobzirno i isključivo u skladu sa vlastitim interesima, ne vodeći računa o drugim ljudima. Štoviše, takvi dobijaju podršku većine.

Po Frojdu, odsustvo stida je prvi znak gluposti, pa u takvom društvu i vlada glupost. Tu se jedino stide pametni. Oni se stide tuđe gluposti i svoje pameti koja je nemoćna da joj se suprotstavi. I od tog stida – učute. A uvijek kad mudri začute zavladaju glupost, primitivizam i nekultura.

U Crnoj Gori su često dolazila vremena kada su ljudi radili ono od čega bi se kasnije stidjeli. Tada ni sudovi nijesu mogli funkcionisati i služiti pravdi. O besudnoj zemlji je pisao M. Đilas i mnogi drugi. O bestidnim vremenima i bestidnoj zemlji se manje pisalo.

Bestidna vremena su dolazila i prolazila. Pojedinci su u njima bili nemoćni da bilo što promijene. I mi ćemo morati sačekati da prođu i da se ponovo pojavi prvi stid i opšta osuda neprimjerenog ponašanja. Tada ćemo, po ko zna koji put u istoriji, ponovo početi izgradnju civilizovanog društva.



# Čovjek koji je gledao u budućnost



Piše: **Adnan Prekić**

**R**ifat Rastoder, crnogorski novinar, publicista i političar preminuo je 4. maja 2023. godine u Podgorici u 73. godini. Rođen je u Radmancima, u Bihoru 11. jula 1950. godine, Rastoder je bio jedan od najznačajnijih političara i državnika bošnjačkog naroda u Crnoj Gori. Ličnost koja je okupljala ljude sa namjerom traženja pravog puta - puta dobročinstva i pravde, čovjek koji je znao da na velikim istorijskim raskrscima treba ostati pribran, racionalan i zagledan u budućnost.

Rifat Rastoder bio je svestrana ličnost: sportista, novinar, političar i državnik. Mnogi na svom životnom putu stignu da svedu balanse samo u jednom segmentu profesionalne karijere, Rifat je uspio da to učini više puta. O njegovoj svestranosti i posvećenosti svakom poslu koji je radio svjedočiće njegove kolege i ljudi sa kojima je blisko sarađivao, jer je Rifat bio neko ko je u svakoj prilici na prvo mjesto stavljao odnos prema ljudima. Urođena skromnost i jednostavnost u komunikaciji, kao da je bila dio njegove ličnosti. Uvijek smiren, spreman da sasluša, pun uvažavanja prema sagovornicima. Bio je neko na koga se uvijek moglo osloniti,

uvijek spreman da pomogne, jedan od rijetkih koji je uvijek više davao, nego što je tražio. Fascinirala je količina racionalnosti sa kojom je sagledavao stvari, vjerujući da se bez racionalnosti ne mogu ostvariti ciljevi, ali ni riješiti problemi, kojih je uvijek ovdje bilo možda i više nego što je dovoljno za jedan ljudski vijek.

U teškim vremenima, kada su i pojedinci i zajednice trpjeli zbog onoga što jesu i što hoće da budu, Rifat Rastoder je svojom mudrošću, staloženošću, etičnošću, pomagao da se problemi koji su nas zadesili, lakše prebrode. Istovremeno, mudar i odmjeren, on je uvijek odlučno i beskompromisno zagovarao nemirenje sa zlom, protiveći se njegovoj relativizaciji. Činio je to kao čovjek jedne politike, i kao čovjek najposlije. Ali i kao publicist i javni djelatnik, govoreći istinu i ne dajući se da se nepravde zaborave. Naravno, Rifat Rastoder je bio mnogo veći od onoga kako je on želio da ga ljudi razumiju i doživljavaju. Kao da ga je njegova skromnost lišila svake želje za slavom i priznanjima. To je bilo u drugom planu, zbog čega će o njegovom djelu suditi godine pred nama. Iza njega je ostalo veliko nasljeđe u novinarstvu, istraživačkom radu, ali prije svega u politici kojoj je nesebično dao svoje najbolje godine.

Javni aktivizam započeo je još kao srednjoškolac i student. U početku kao sportista i jedan od prvih majstora karatea. Bio je takmičar, trener, sudija i osnivač karate kluba "Tehničar", prvak Jugoslavije u ekipnoj konkurenciji 1978. godine. Zapamćen je kao jedan od utemeljivača modernog teatra

u Crnoj Gori, kao pokretač i osnivač "Studentske eksperimentalne scene" koja će kasnije prerasti u DODEST. Kao vrsni recitator i glumac ostao je upamćen po predstavi *Okovani Prometej*, a kasnije i kao član Crnogorskog narodnog pozorišta u predstavi *Ratna sreća*. Profesionalnu karijeru započeo je u Radio Titogradu 1980. godine gdje je radio kao novinar i komentator. Novinarski posao od kraja 1985. godine nastavio je u listu *Pobjeda*, kao jedan od najuticajnijih političkih novinara u Crnoj Gori i autor niza uspješnih reportaža i feljtona. Početkom 90-ih bio je jedan od lidera crnogorskog antiratnog pokreta, potpredsjednika Građanskog pokreta "Javnost protiv Fašizma" (1990) i član predsjedništva Građanskog foruma Crne Gore (1990). Bio je jedan od osnivača Reformskog pokreta u Crnoj Gori i osnivač Forumu Bošnjaka/Muslimana Crne Gore. Dio je najužeg rukovodstva Socijaldemokratske partije Crne Gore od njenog osnivanja. Od 1995. godine bio je potpredsjednik SDP-a, koju je u Skupštini Crne Gore predstavljao u šest saziva, dok je u pet saziva bio potpredsjednik Skupštine Crne Gore. Koautor je knjige "Crvena mrlja" (1990), autor knjiga "Usud imena", "Pravo na ime" i "Dan sjećanja", kao i više feljtona i studija o slobodi medija, ljudskim i manjinskim pravima.

Jedan je od lidera crnogorskog antiratnog pokreta, čovjek koji je u svojim tekstovima ukazivao na opasnosti nacionalnih podjela i sukoba koji su podgrijavani krajem 80-ih. Utemeljivač nezavisnih medija i nezavisnog novinarstva u Crnoj Gori. Prvi je krajem 80-ih aktualizovao pitanje ljudskih prava u slučaju uloge političkog sistema prema političkim neistomišljenicima. Jednim od najčitanijih feljtona u

istoriji lista *Pobjeda* otvorio je pitanje lične sudbine pojedinaca osumnjičenih za političko konvertitstvo tokom sukoba Jugoslavije sa IB-om. Iz tog feljtona u saradnji sa istoričarem Branislavom Kovačevićem nastala je monografija "Crvena mrlja", prva, a možda i danas najznačajnija monografija koja se bavi stradanjem običnih ljudi, njihovih porodica, života i sudbina u jednom političkom procesu. Nastavak ove knjige završio je prije dvije godine. Ništa manje važna i značajna je i njegova knjiga *Hronika zločina* – najpotpunija i najkompletnija zbirka dokumenata, svjedočenja, presuda i drugih akata koji govore o zločinima protiv civila u periodu od 1991. do 2001.

Od trenutka kada je zakoračio na političku scenu Crne Gore, 1990. godine, Rifat Rastoder je, kao u svakom poslu kojeg se prihvatio, pokazivao nevjerojatnu hrabrost, želju da se dosegne maksimalni uspjeh, da se prilikom obavljanja posla ništa ne učini na štetu onih koji su imali potpuno suprotno ideološko i svako drugo stanovište. Njegovi ideali i ciljevi mogli bi se definisati u nekoliko suštinskih stavki: odbrana pravde i pravičnosti, borba za pripadnike manje brojnih naroda i odbrana najviših civilizacijskih tekovina i vrijednosti za socijalnu i pravednu državu Crnu Goru u koju je duboko vjerovao. U politici je bez sumnje dao najveći doprinos u razvoju savremene Crne Gore. Ne samo kao jedan od nosilaca antiratne kampanje, već kao i jedan od lidera političkih stranaka na čijim idejama će doći do obnavljanja nezavisnost Crne Gore, ideja i vrijednosti koje će postati ugaoni kamen savremene Crne Gore. Treba li spominjati njegov doprinos u procesu donošenja Ustava Crne Gore i posebno koncepta zaštite manjinskih prava. Njegove kolege i politički

saborci, često su govorili da je Rifat bio prvi političar koji je Bošnjake uveo u politički život Crne Gore, afirmišući njihovo pravo da samostalno promišljaju i oblikuju savremene političke procese. Među prvima se založio za reafirmaciju nacionalnog imena Bošnjak, i uključivanja bošnjačke zajednice u savremeni državotvorni koncept Crne Gore. Jedan je od osnivača Forumu Bošnjaka/Muslimana Crne Gore - najznačajnije organizacije koja je u pre-referendumskom periodu okupljala ovu zajednicu, ukazujući joj na sve prednosti obnavljanja nezavisnosti. Pokretač je i



Rifat Rastoder, potpredsjednik Skupštine CG, 2008.



**Mirsad Rastoder:** Rifkovim odlaskom, 4. maja 2023. ostala je velika praznina. Neko je već zapisao, "koga je imao za prijatelja nije mu trebao brat", a Rifko je bio i Brat i Prijatelj, Roditelj i Učitelj i Drug... Čovjek od nedvojbene iskrenosti i posvećenosti ljudskim vrijednostima. Znao je svaki problem da sagleda detaljno i nađe zrno mudrosti koje osvjetljava put. Potvrđuju to i brojni prijatelji i poznanici. Čak i ljuti politički protivnici sa kojima se sporio oko pravednijeg i vizionarski prosperitetnijeg društva. Patio je zbog razaranja Jugoslavije i svim bićem je branio Crnu Goru. U jednoj od posljednjih izjava iz novembra 2022. godine, između ostalog je napisao: „Nikada ne zaboravite da će Crna Gora biti, zaista, vječna samo u koliko je budemo gradili kao zajedničku kuću svih njenih žitelja, bez obzira kako se ko zove, politički misli ili vjeruje“. Tako je mislio o Državi, Narodima, rodnom kraju ali i svakom članu šire porodice - stalno upućujući da se zajedništvom, dostojanstvom i konstruktivnim zalaganjem ostvaruju opšti ciljevi.

jedan od urednika Revije Forum koja je u dugom vremenskom periodu bila jedina medijska platforma za politička i društvena promišljanja bošnjačke zajednice u Crnoj Gori. U svim tim poslovima, uloga Rifata Rastodera bila je presudna jer je on bio prvi političar koji se sa pozicije visokog državnog funkcionera založio za potpunu integraciju bošnjačke zajednice u savremeni politički i državni koncept Crne Gore. Kroz politiku je pokušao da vrati i dio duga koji je, na sebi svojstven način, osjećao prema svom zavičaju, svom Bihoru. Njegova uloga u procesu vraćanja statusa opštine Petnjica bila je odlučujuća. Njegovi Bihorci pamte i njegov doprinos u probouju i uređenju puta Petnjica – Lješnica – Bioča; izgradnji Doma kulture u Petnjici, probijanju trase Savinbor- Konjska Rijeka – Suhodo, i izgradnji zgrade opštine.

Nema nikakve sumnje da će godine pred nama iznova otkrivati veličinu njegovog djela, kao i vrijednosti slobodne, demokratske i interkulture Crne Gore u koju je vjerovao, za koju se borio i koju je svojim djelovanjem stvarao. Porodici, njegovom Bihoru, bošnjačkom narodu i Crnoj Gori, ostaje na ponos, što je imala čovjeka kao što je Rifat Rastoder.

# Svaka 'tica gnijezdo ima



Piše: Prof. dr Naka Nikšić

**N**ovopazarski Sandžak može se podičiti bogatom muzičkom tradicijom koja je od tridesetih godina XX vijeka bila predmet više naučnih istraživanja. Narodna epika bilježena je u periodu od 1932 - 1934. godine od strane Milmana Prija (Parry) i Alberta Lorda (Lord), a kasnije, nakon Parijeve smrti, snimanje je u nekoliko navrata nastavio Lord sam (1935, 1937, 1950, 1951) i kasnije sa Binamom (Bynam; 1960, 1965). Narodna lirika bilježena je od strane Miodraga Vasiljevića u više navrata. On je u Sandžaku prvi put snimao u periodu 1934 - 1935. godine i taj materijal je izgorio prilikom bombardovanja Beograda. Drugi put je snimio sandžačke pjesme nakon Drugog svjetskog rata u periodu od 1947 - 1949. godine. Plod ovog istraživanja je zbirka *Narodne melodije iz Sandžaka*, objavljena 1953. godine od strane tadašnje *Srpske akademije nauka* (današnja *Srpska akademija nauka i umetnosti*). Vasiljević treći put bilježi sandžačke pjesme od Hamdije Šahinpašića iz Pljevalja 1951. godine i posredstvom svog prijatelja, ruskog etnomuzikologa Aksjuka, objavljuje ih u Moskvi 1967.

godine pod nazivom *Югославские народные песни из Санджака*. Govoreći u prilog bogatstva i ljepote narodnog muzičkog stvaralaštva Sandžaka Vasiljević u zborniku iz 1953. godine kaže: „Lako ti je dvor poznati po cvijeću i po pjesmama“.

Muzičko prosvjećivanje stanovništva i trasiranje razvoja umjetničkog stvaralaštva u okruženju započelo je još u XIX vijeku. Primjera radi, prvi obrazovani muzičari u Srbiji pojavili su se još 1829. godine, 1840. izvedena je prva opera, 1842. pripređen prvi koncert knjaževsko-srpske bande, 1853. osniva se Beogradsko pjevačko društvo u okviru koga su djelovali kompozitori Milan Milovuk, Kornelije Stanković, Davorin Jenko i Stevan Stojanović Mokranjac, 1888. godine osniva se *Viša muzička škola*, 1899. *Srpska muzička škola*, a 1937. godine *Muzička akademija u Beogradu*. Kada je riječ o Sandžaku, o pomenutom muzičkom prosvjećivanju i trasiranju umjetničkog stvaralaštva stanovništva ne možemo govoriti ni danas, bez obzira na postojanje škola osnovnog muzičkog obrazovanja (Berane, Bijelo Polje, Novi Pazar, Prijepolje, Pljevlja) i privatne srednje muzičke škole u Novom Pazaru od 2009. godine, jer je nastava u njima, veoma dugo, uglavnom bila nestručno zastupljena.



Sulejman Čatović

Shodno tome, Sandžak se, bez obzira na bogatu muzičku tradiciju i izrazito talentovane pojedince, ne može podičiti velikim brojem kompozitora. Neki od njih su, shodno okolnostima, svojatani od strane Albanaca i Srba (primjer Plavljanina Redža Mulića), a određeni, zbog muzičke nepismenosti sredine i nedostatka intelektualne elite, nisu prepoznati u sredini iz koje potiču (primjer Mersid Ramičević iz Novog Pazara). Jedan od sandžачких kompozitora, skromnog stvaralačkog opusa, koji je stručnoj i široj javnosti veoma malo poznat jeste Sulejman Ćatović - Sulja.

Sulejman Ćatović - Sulja rođen je u Sjenici 1929. godine (negdje nailazimo na podatak da je rođen 1931). Bio je najmlađe dijete u porodici koju su, pored oca, majke i njegove bijače po ocu, činili i brat i dvije sestre. Rano je ostao bez oba roditelja (majka mu umire kada je imao svega četiri, a otac kada je imao devet godina), te je staranje o njemu preuzela bijača po ocu, koja je umrla 1943. godine. Po završetku Drugog svjetskog rata upućen je u Dom za ratnu siročad Tršo u Novom Pazaru. Iz ovog doma je sa još nekoliko dječaka upućen u mjesto Strahov kod Praga gdje je učio zanat, ali je imao priliku i da nauči da svira violinu. U Strahovu je ostao do Rezolucije Informbira 1948. godine. Tek nekoliko godina po povratku u zemlju, pretpostavljamo 1952. godine, upisao je muzičku školu *Stanković* u Beogradu. Muzičku akademiju u Beogradu upisuje 1956. godine i tu je imao priliku da uči od Aleksandra Obradovića, Nikole Hercigonje, Dušana Skovrana, Marka Tajčevića i Erika Josifa.

Školske 1961/62. godine počinje da radi u Učiteljskoj školi 25. maj, u Novom Pazaru. U njoj ostaje sve do 1964. godine. Dalji radni angažman nastavlja kao prosvjetni inspektor Kragujevačkog okruga. Godine 1965. biva angažovan u Učiteljskoj školi *Vuk Karadžić* u Ubu, a kasnije i Gimnaziji. U Ubu odmah po dolasku formira hor i orkestar, a 1977. godine Školu osnovnog muzičkog obrazovanja *Petar Stojanović*. U dva navrata bio je direktor ove škole. Prvi put od njenog osnivanja do 1991. godine, a drugi od 1994. do odlaska u penziju 1997. godine. Umro je u Ubu 2010. godine. Grad Ub mu je 2023. godine posthumno dodijelio nagradu.

Ćatović se, pored pedagogije bavio melografskim radom i komponovanjem. Na prikupljanje sandžачких pjesama i komponovanje inspirisano narodnim melosom podsticali su ga narodni pjevač



Sulejman Ćatović sa horom

Hamdija Šahinpašić i etnomuzikolog i muzički pedagog Miodrag Vasiljević. Ćatovićev dugogodišnji rad sa horom rezultirao je dvijema zbirkama horskih kompozicija - *Za gorom voda studena* i *Svaka tica gn`jezdo ima*. Uvidevši nedostatak literature za klarinet, komponovao je i zbirku kompozicija *Peštarski motivi*, *Album kompozicija za klarinet i klavir*. Za jednu od njih, kompoziju *Mala pastoral*, nagrađen je 1959. godine.

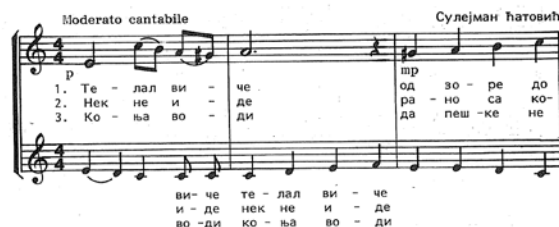
Zbirku *Svaka tica gn`jezdo ima*, *Lirske narodne pjesme iz Sandžaka* objavila je Samoupravna in-



По Таслици магла пада,  
поваздан, поваздан.  
Рече драги да ће доћи,  
хаж, у акшам.

Рече драги па порече,  
не дође, не дође.  
Чекају га целе ноћи,  
и ваздан, и ваздан.

#### ТЕЛАЛ ВИЧЕ



ви - че те - лал ви - че  
и - де нек не и - де  
во - ди ко - ња во - ди



teresa zajednica kulture Sjenica 1989. godine. Ono što se odmah da zapaziti jeste to da je ona izmijenjeno i dopunjeno izdanje zbirke *Za gradom voda studena*. U njoj se nalazi šesnaest od osamnaest kompozicija zbirke *Za gradom voda studena* koje su pretrpjele izvjesne izmjene i osam potpuno novih kompozicija. Te izmjene se kreću od manjih promjena u glasovima koji nisu nosioci melodije do promjene horskog stava. U ovoj zbirci je četrnaest dvoglasnih i tri četvoroglasne kompozicije za ženski, te sedam kompozicija za mješoviti hor.

Posmatrajući Čatovićeve horske kompozicije možemo uvidjeti da su one, sve sem jedne, obrade sandžačkih pjesama. To se može uvidjeti i iz naziva kompozicija: *Sjenice, more Sjenice, Po Varoši, Po Jaliji, Šet'o sam se, Po Taslidži, Telal viče, Tamo dolje, Gdje djevojke беру šeftelije, Niz polje mi ruža procvata, Sanak me mori, Močevčiču..* Kompozicije je pisao homofonim stilom, a dodavanjem glasova narodnoj melodiji želeo je da istakne latentne harmonije muzičke tradicije Sandžaka u vidu ležećih tonova – finalisa, sekunde i kvinte ispod finalisa.



Skromno stvaralaštvo ovog kompozitora posljednjih godina je u fokusu stručne javnosti sa aspekta primjenljivosti u nastavi muzičke kulture na bosanskom jeziku u Srbiji. Određene instrumentalne i horske kompozicije nalaze se među predloženim sadržajima u *Programima nastave i učenja* i dodacima za predmet *Muzička kultura na bosanskom jeziku* od prvog do osmog razreda osnovne škole. U okviru projekta *Posthumna prezentacija i popularizacija instrumentalnog stvaralaštva bošnjačkog*

*kompozitora Sulejmana Čatovića* koji je KUD mladih Novi Pazar, u periodu od 2018 - 2021. godine, realizovao uz podršku Ministarstva kulture i inofrmisanja Republike Srbije, Vijeća bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji, te grada Novog Pazara i opštine Sjenica, studijski su snimljene i u vidu CD-a objavljene kompozicije albuma *Peštarski motivi* u izvođenju Džefrisa Pučića (klarinet) i Nake Nikšić (klavir). Nadamo se da će javnost prepoznati i podržati potrebu studijskog snimanja i kompozicija Sulejmana Čatovića, iz zbirke *Svaka tica gn'jezdo ima*, te da će one, u što skorije vrijeme, biti prenesene iz štampane forme u audio zapis i time postati dostupne široj javnosti.

## PROFESORICA MUZIČKOG OPISMEJAVANJA

Prof. dr **Naka Nikšić** rođena je u Novom Pazaru, u porodici prosvjetnih radnika. Nakon osnovne opšteobrazovne škole, srednje muzičke škole, magistrerijuma za klavir i metodiku nastave muzičke kutlure, završila je doktorske studije za klavir na Ankara Devlet Konservatuvarı, Hacettepe Üniversitesi (2015) i metodiku nastave muzičke kulture na Univerzitetu u Beogradu (2016). Njeno radno iskustvo započelo je u ŠOMO *Stevan Mokranjac* u Novom Pazaru (2000), a nastavilo se na *Učiteljskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Nastavnom odjeljenju u Novom Pazaru*, gdje i danas radi u zvanju vanrednog profesora.

Godine 2001. osnovala je hor *Nastavnog odjeljenja Učiteljskog fakulteta iz Beograda* i bila njegov diri-

gent do 2008. godine. Koncertno (solistički na klaviru i grupno) je nastupala u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Turskoj, Luksemburgu. Dobitnik je brojnih nagrada i priznanja. Bila je član organizacionog odbora i žirija više muzičkih festivala, komisija *Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja* u Srbiji i *Vijeća bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji* (Bošnjačkog nacionalnog vijeća). Učesnik je više projekata, naučnih skupova i recenzent više naučnih časopisa. Autor je monografije *Muzičko opismenjavanje na muzičkom maternjem jeziku novopazarskog kraja* (Učiteljski fakultet, Beograd, 2022), radova u naučnim časopisima i zbornicima, udžbenika za nastavu na bosanskom jeziku u Srbiji i CD-a sa albumom kompozicija za klarinet i klavir *Peštarski motivi*, kompozitora Sulejmana Čatovića (KUD mladih Novi Pazar, 2018). Govori engleski i turski jezik.

# Bašča kulturnog nasljeđa

**DANI ETNO KULTURE IBIŠ KUJEVIĆ**  
ROŽAJE, 22-24 JULI

**POLA VIJEKA KUD-a VRELO IBRA**  
Promocija monografije  
prof.dr Rifat Skrijelj, prof.dr Tamara Karača Bošnjak,  
prof.dr Salt Sabotić, prof.dr Salt Kačapor (video obraćanje),  
Mirsad Rastoder, prijatelji i veterani KUD-a Vrelo Ibra  
**22.07. u 20 h** - Velika sala CZK Rožaje

**LIKOVNI KOLOSELUM**  
Izložba slika iz fondusa Galerije MOST, Podgorica  
**23. 07. u 20 h** - Galerija Hilmića Čatović

**BISERJE FOLKLORA**  
Koncert KUD Mirko Srzentić - Podgorica  
i KUD Vrelo Ibra **24. 07. u 20 h**

Bošnjačko vijeće u Crnoj Gori  
Opština Rožaje  
KUD Vrelo Ibra  
RTR

*U organizaciji Bošnjačkog vijeća održani prvi "Dani etno kulture Ibiš Kujević"*



*Irma i Ilda Nurković*



*Publika i učesnici manifestacije u Rožajama*

U organizaciji Bošnjačkog vijeća i podršku Opštine Rožaje, Centra za kulturu - Rožaje i KUD-a "Vrelo Ibra" u Rožajama su održani prvi "Dani etno kulture Ibiš Kujević". Kroz akademsku promociju monografije "Pedeset godina KUD-a Vrelo Ibra", izložbu slika iz fundusa Galerije "Most" Likovni koloseum i raskošni koncert pod naslovom *Biserje folklor* u izvođenju ansambala "Mirko Srzentić" i "Vrelo Ibra", trodnevnu manifestaciju, od 22 - 24. jula, obilježila je promocija stvaralaštva istaknutog etnologa, istraživača i koreografa Ibiša Kujevića. Učestvovali su prof dr Rifat Škrijelj, prof dr Tamara Karača Beljak, mr Sait Šabotić, Rahman Husović, Mirsad Rastoder i posredstvom video snimka prof dr Sait Kačapor i reditelj Blagota Eraković.

Na samom početku prikazan je dokumentarni zapis iz fono intervju sa Ibišom koji je oslikan zanimljivim arhivskim fotografijama i snimcima.

Dani etno kulture "Ibiš Kujević" ustanovljeni su odlukom Vijeća zbog poštovanja prema stvaralaštvu nenadmašnog istraživača i koreografa, podrazumijevaju promociju folklorne umjetnosti, publikacija, narodne radinosti, muzičkih i dramskih ostvarenja, dokumentarnih filmova i savremenog stvaralaštva koje reanimira kulturno nasljeđe po uzoru na misionarski rad Ibiša Kujevića. Ostavio je za sobom stvaralaštvo koje je neprocjenjivo. To nas, kao njegove sugrađane i sunarodnike obavezuje da sa ponosom ističemo njegovo ime jer je bio najbolji ambasador svog rodnog mjesta, bošnjačke kulture a i Crne Gore.



Ibiš Kujević na međunarodnom festivalu u Fracuskoj



KUD "Vrelo Ibra"



Otvaranje izložbe Galerije MOST "Likovni koloseum"



KUD "Mirko Srzentić"



Učesnici i organizatori: M. Rastoder, S. Šabotić, T. Karača, R. Husović, E. Nurković, R. Škrijelj, S. Agović, A. Avdić



"Likovni koloseum": Zečir Luboder, M. Rastoder, Branko Kovačević, Aldemar Ibrahimović



# Monografija 50 godina KUD-a „Vrelo Ibra” - Rožaje

*Ovo opsežno djelo, štampano na 307 stranica uključujući i prevode na engleski i turski jezik, namijenjeno je kako poštovaocima i ljubiteljima tradicijskog zvuka, tako i studentima, nastavnicima i učenicima, ali i svakom ko je upućen na istraživanje narodne muzike i zainteresiran za muzičko i kulturno nasljeđe Crne Gore*



Piše: Prof.  
dr Tamara  
Karača Beljak

**B**iti etnomuzikolog, etnolog, etnograf znači iskoračiti izvan granica vlastite udobnosti i vlastite potrebe za komformizmom, nerijetko učiniti nešto što naše okruženje neće uvijek prepoznati vrijednim. Tragajući za učiteljima i znalcima, odlazimo u nepoznato, neprekidno otvaramo pitanja i ne nalazimo uvijek odgovore, borimo se s vlastitim folklorističkim egom i tumačenjima uvaćenim u klopku različitih paradigmi.

Predmet našeg interesovanja i studija jeste u širem smislu folkloristika, tradicijska kultura i etnomuzikologija. Ona po sebi pripada usmenim kulturama, a sve usmene kulture razvile su izražajna sredstva poput legendi, mitova, pjesma kako bi olakšale pamćenje dugačkih složenih priča i ljudskih kronika. Dio usmene historije izgubljen je usljed prekida u nizovima talentiranih, iznimnih pojedinaca, pamtilaca, baštinka pjesama i kulturnih

potresa, jer usmeno stvaralaštvo je funkcionalno stvaralaštvo. Nestajanjem odgovarajućeg konteksta nestaju i neki oblici tradicijskog pjevanja i igranja pa se tako gube nerijetko i oblici muzičkog identiteta. U susretanju s ovim problemom propitujemo ulogu istraživača, etnografa, etnomuzikologa i etnokoreologa.

Susret s tradicijskom muzikom i plesom može biti iznenađujući, zavodljiv, inspirativan, pozitivan ili negativan?! Možemo je jednostavno slušati, prihvatiti, otkrivati da li nam se sviđa ili ne. U susretanju sa tradicijskom muzikom u širem smislu Balkana, a u užem Crne Gore, ostajemo zatečeni i zapitani pred raznolikošću i ljepotom, pred činjenicom koliko podneblje i lokalna arhitektura intenzivno i duboko utječu na stvaranje i poimanje zvučnih struktura, te kako je raznolik taj zvučni krajolik. Začudeni smo koliko je izražena razlika između ruralnih i urbanih zvučnih ambijenata iskazanih u oblikovanju i izradi instrumenata, plesnih pokreta i pjevačkih stilova. U susretanju s tradicijskim izričajem bavimo se muzikom koja postoji samo u izvedbi, bez notacije ili uputa kompozitora. Dakle, susrećemo se sa muzikom koja je dio predajne kulture. Zapažamo i to da se radi o tradicijskoj muzičkoj kulturi koja je u stalnom procesu mijena i prilagodbi društvenom i socijalnom okruženju. Ponekad ih naslućujemo i prepoznamo - transformirane i stilizirane, u izvedbenim kontekstima KUD-ova, festivala i smotri, u nastojanju pojedinaca ili lokalnih zajednica, odnosno u pokušajima revitalizacija, prezervacija i turističkih prezentacija.

Želeći izbjeći upadanje u zamku konzervatorskih nastojanja - inače pogubnu za sve oblike folklorne muzičke prakse, možemo promišljati o načinu na koji se muzički oblici iz domene usmene predajne kulture mogu promatrati u kontekstu suvremenog društva. Odnosno koji su izazovi i perspektive u predstavljanju ovih oblika nemateri-

## POVIJEST OBLIKUJU LJUDI A LJUDE OBLIKUJE OKOLIŠ!

Ljudi kao što je Ibiš Kujović vodili su se mišlju da tradicijsku kulturu i muziku i dalje treba proučavati, u tom smislu ovakvi istraživači, entuzijasti, ostavili su nam korpus velike vrijednosti kako tekstova tako i interpretacija. Međutim ono što moramo znati jeste da obredi, običaji i muzika koji će biti predmet budućih istraživanja neće biti samo oni koji su preživjeli prošla vremena i koji su obilježeni pojmom izvornosti (u najužem smislu riječi), već i oni koji su u fazama nastanka i čijim smo procesima nastanka

nazočni i koje možemo registrirati. Iako folkoristi usvajaju mnoge različite i često suprotne ideje o budućnosti koja nas očekuje, svi se slažu oko nekih izvjesnosti – tradicijska kultura, društvo i ljudski sistem komunikacije mijenjat će se zajedno i često na neočekivane načine. Neke od promjena koje će se desiti u vremenu koje je ispred nas, sigurno će biti u suprotnosti s današnjim društvenim vrijednostima i standardima. No, kako god se društvo i sistem budu mijenjali, moramo biti razumno uvjereni da će oni nastaviti obuhvaćati i izgrađivati ona iskustva iz prošlosti, uostalom, kako su to uvijek i činili.



Tamara Karača Beljak i Rifat Škrijelj

jalnog naslijeđa. Moguća pitanja na koja trebamo tražiti odgovore odnose se na izvedbene kontekste, estetiku, historijsku pozadinu, muzički repertoar (elemente stila, žanrove, tekstove, melodijske obrasce, način prenošenja i usvajanja, plesne elemente i pokrete) i muziku i materijalnu kulturu.

Tema nematerijalnog kulturnog naslijeđa zauzima značajno mjesto u širem društvenom kontekstu. U promicanje i očuvanje različitih fenomena tradicijske kulture uključeni su pojedinci - entuzijasti, znanstvenici i stručnjaci, folklorne udruge i nevladine organizacije. Svako na svoj način, kroz različite projekte i prezentacije, daje doprinos razumijevanju kulturnih identiteta i muzičkih idioma. Posebno su važni pojedinci, zbog iznimne angažiranosti oko promicanja lokalnih kultura, ističući njihove posebnosti ali i zajedničke elemente. Ponekad njihova nastojanja prerastaju u primjere dobre prakse, naročito ako im prethodi višegodišnji predani rad. Ovdje spada i štivo, odnosno monografija "50 godina KUD-a Vrelo Ibra – Rožaje", autora Ibiša Kujovića.

Ovo opsežno djelo, štampano na 307 stranica uključujući i prevode na engleski i turski jezik, namijenjeno je kako poštovaocima i ljubiteljima tradicijskog zvuka, tako i studentima, nastavnicima i učenicima, ali i svakom ko je upućen na istraživanje narodne muzike i zainteresiran za muzičko i kulturno naslijeđe Crne Gore. O potrebi za ovakvim izdanjem mislim da nije nužno posebno govoriti, ako se ima na umu da potencijalni čitatelji i korisnici mogu imati izvrsnu naobrazbu a da ipak ne poznaju dovoljno tradicijsku kulturu.

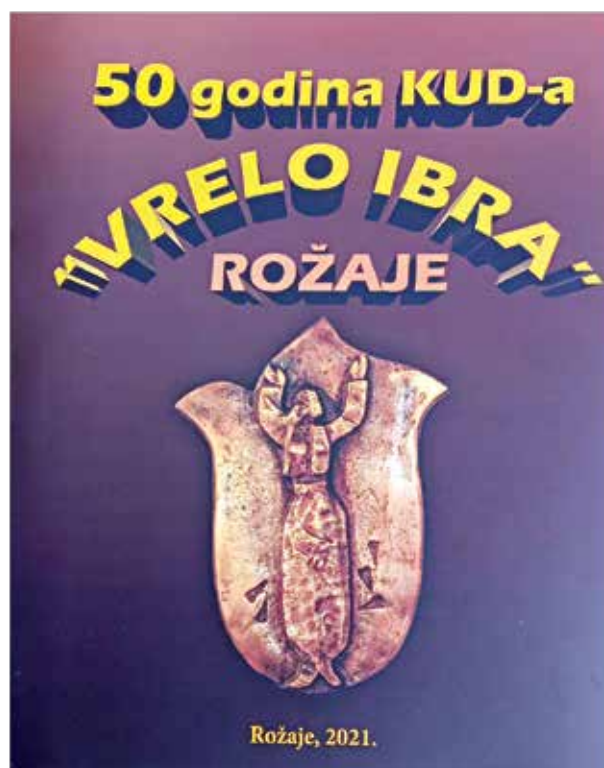
Dakle, namjera kreatora ovog izdanja je višestruka, prije svega promotivna i edukativna. Promotivnu ulogu treba gledati kroz predstavljanje jednog segmenta crnogorskih muzičkih identiteta i vlastite muzičke baštine. Stoga ovo izdanje promovira spremnost i želju za uočavanjem mnogih zajedničkih elemenata ali i posebnosti u tradicijskoj narodnoj muzici, kako bi sve ono što čujemo i vidimo prepoznali kao iznimno bogatstvo. Drugi zadatak monografije 50 godina KUD-a Vrelo Ibra – Rožaje onako kako ga vidim i razumijem, je edukacija. Ona bi trebala pomoći u svojevrsnom odgajanju, odnosno prepoznavanju i uvažavanju kulturnih i muzičkih identiteta Crne Gore. U edukativnom smislu mislim da bi mogla koristiti ne samo zaljubljenicima i članovima KUD-ova, studentima i učenicima, nego i novinarima, političarima, prosvjetnim, kulturnim i javnim radnicima. Svi oni su potencijalni čitatelji ovog izdanja.

Važnost ovog izdanja možemo prepoznati i u činjenici da je, zbog složenosti pripreme i nekomercijalnosti, te istraživanja velike arhivske građe,

novinskih napisa, komentara, osvrtu, ličnih bilješki, utisaka sa putovanja i susreta sa drugim kulturnim sredinama, doista vrlo rijetko i značajno.

Ako je jedan od zadataka etno istraživača da pohvataju konce rastrzane historije, onda oni najprije kupe što je moguće više podataka o onim fenomenima koji nastoje očuvati kulturnu historiju jedne sredine. Stoga ova monografija jeste jednim dijelom moguća kronika muzičkog života Rožaja i Crne Gore, ali i njena refleksija na druge prostore i kulturne sredine, novi arhiv iz kojeg će se u budućnosti moći rekonstruirati muzički život ovog kulturno zaokruženog područja i preciznije odrediti njegov domet i značaj u ukupnom životu Crne Gore.

Na koncu, smatram da monografija *50 godina KUD-a Vrelo Ibra – Rožaje* Ibiša Kujovića ispisuje nove retke, ali i otvara nove puteve koji mogu potaknuti slična istraživanja i pisanja novih monografija, sad s urađenim predradnjama, koje će olakšati svaki budući sličan rad. Rožaje, 22. jul, 2022.



**Prof. dr Tamara Karača Beljak**, etnomuzikologinja, radijska i televizijska urednica, muzička spisateljica, muzička pedagoginja. Radila je u redakcijama Narodne muzike i Ozbiljne muzike Radio Sarajeva (1986–2001), kao muzička urednica TV Sarajevo i TV BiH pisala je scenarije i uređivala nekoliko televizijskih serijala o tradicijskoj muzici (1992-1998). Učestvovala je sa redateljem Slavišom Mašićem u realizaciji čuvenog mjuzikla *Kosa* u ratnom Sarajevu (1993).

Na Muzičkoj akademiji u Sarajevu zaposlena je kao asistentica (2000), viša asistentica (2004), docentica (2008), vanredna profesorica (2014) i redovna profesorica (2020) na Odsjeku za muzikologiju i etnomuzikologiju – smjer Etnomuzikologija.

Predavala je studentima Akademije za glazbu i Filozofskog fakulteta Univerziteta u Ljubljani (2007–2009; 2011–2014), studentima i profesorima Institute of Sacred Music, Yale University (2008), zatim University of Boston (2009), studentima Akademije za umjetnost i kulturu iz Osijeka-Republika Hrvatska (2010–2011), "Tørring Gymnasium" Jylland, Danska (2011), Istanbul Teknik Üniversitesi, Department of Musicology (2013), Fakultetu umjetnosti u Novom Sadu (2013). Održala je stručne prezentacije i radionice u British embassy in Sarajevo (2010), Bo-

sanskom kulturnom centru u Sarajevu (2010), Kući sevdaha (2012), MP BHRT-a (2013), Bosanskom kulturnom Centru u Tuzli (2014, 2018), Jazz Fest-u Sarajevo (2017), Institutu Yunus Emre (2018) i Bošnjačkim institutu (2019).

Naučno-istraživački rad dr Tamare Karača Beljak veže se za Institut za muzikologiju. Sa kolegicom dr Jasminom Talam, aktivno je radila na sređivanju legata akademika Cvjetka Rihtmana i uspostavila Etnomuzikološki arhiv Instituta. Zahvaljujući kontinuiranom organizacionom radu na digitalizaciji, novoj katalogizaciji i prezervaciji zvučnih snimaka i rukopisne građe, Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine proglasila je Arhiv Instituta za muzikologiju Muzičke akademije Univerziteta u Sarajevu nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine – pokretno dobro (2018). Dr. Tamara Karača Beljak je u aprilu 2018. na poziv Federalnog ministarstva za kulturu i sport učestvovala u radnoj grupi za pripremu odgovarajuće dokumentacije za nominacije sevdalinke na UNESCO-vu Reprezentativnu listu nematerijalnog kulturnog naslijeđa. Za doprinos muzičkoj publicistici i muzikologiji dobitnica je AMUS-ove nagrade "Vlado Milošević" za 2019. godinu.

# Samoostvarenje ženstvenosti

*U okviru tradicionalne manifestacije "Dani kulture Bošnjaka u Crnoj Gori" u martu i aprilu ove godine predstavljena je izložba slika i grafika 15 autorki, Bošnjakinja, pod nazivom "Likovni dijalozi umjetnica – Sevdah". Krenula je iz Bara, u susret 8. martu, iz Galerije "Velimir A. Leković" i počastvovana laskavim ocjenama, rado je viđena u Bijelom Polju, Plavu i Rožajama*

Otvaranje izložbe "Sevdah", u Bijelom Polju



**S**elektor postavke, akademski slikar, **mr Al-demar Ibrahimović**, uz zahvalnost organizatorima i domaćinima, pojasnio je da je na ovom projektu rađeno oko tri mjeseca kako bi zastupili najbolje među poznatim umjetnicama i mladima od kojih puno očekujemo. On je izrazio zadovoljstvo što je "konačno sve objedinjeno u respektabilnu postavku koja nudi široku lepezu stvaralačke inventivnosti i znalačke primjene tehnika likovnog izražavanja".

**Profesor dr Milun Lutovac**, ocjenjuje da je izložba "najljepši poklon i počast ženskoj, odnosno, ljepšoj strani naše stvarnosti kad je u pitanju žena u našem društvu".

## LIKOVNI DIJALOZI BOŠNJAKINJA SU DAR MULTIKULTURALNOJ ZAJEDNICI

Teoretičarka savremene umjetnosti, **mr Selma Dečević** konstatuje da izložba "Sevdah" predstavlja još jedan u nizu vrijednih projekata koji se odnose na prezentaciju i afirmaciju razuđenih kulturnih praksi na prostoru Crne Gore.

Putem likovnih dijaloga upoznajemo se sa savremenim stvaralaštvom umjetnica koje su poetsku autentičnost ostvarile u raznorodnim medijima: u slici, grafici, crtežu, grafičkom dizajnu, ilustraciji. Riječ je o neobičnim rukavcima bremenitim individualnim kreativnim osobenostima, bez obzira da li svoje uporište nalaze u područjima memorijalnog



Amina Ademagić (Rožaje)



Seida Belegović, Podgorica



Adela Nurković - Kulenović

iskustva, lirske asocijacije, realne predmetnosti, nadrealnog prosedea ili eksperimentalne tipografije i simbola. Potenciranjem višestrukih identitetskih različitosti i posebnosti ovaj projekat na izvjestan način teži "razbijanju" monolitnog u ime mnoštvenog, pluralnog, mijenjajućeg. Teži kulturi različitosti koja se sastoji od kreativnih odgovora na konkretne okolnosti sadašnjosti i promovise "proročke" vizije o potencijalima kulturnog pluralizma. Posebno zanimljivom karakteristikom izložbe čini se njena "osa" koja se odnosi na specifičnost ženstvenosti, što potvrđuje da se identitet ne može svesti na jednu poziciju, već da se pripadnosti u savremenom društvu ukrštaju i variraju.

Preko umjetničkog djela se ovdje vodi dijalog sa sobom i Drugim, vizuelnim narječjem se još jednom povezuje, između ostalog, i sa identitetskom svijesću koja uvijek i najsnažnije emanira kroz kulturu. Ovi dijalozi Bošnjakinja učvršćuju individualne i intimne samospoznaje i samoidentifikacije unutar kulturološkog prostora različitosti, sa mogućnošću da se do kraja slobodno izraze. Oni doprinose konstituisanju multikulturalne zajednice koja upravo iz tog svojstva crpi svoju najveću inspirativnu i koheziivnu snagu - zapisala je Selma Đečević.

U kritičkom osvrtu, istoričarka umjetnosti, **dr Anastazija Miranović**, ukazuje da je izložba Bošnjakinja koje ostvaruju inspirativne rezultate u pedagoškom, umjetničkom i studijskom razvoju likovnosti (kako slovi podnaslov kataloga) polazište promišljanju umjetničkih radova

autorki, različitih generacija, edukacija i umjetničkih aspiracija.

Ne treba ih, kako naglašava dr Miranović, nužno svrstavati u "ženski rukopis" ili „žensko likovno pismo“.

"Umjetnost se ne dijeli na mušku i žensku. Suviše bi bila banalana takva podjela, za suptilan, intiman, rijedak susret i iskričavu nervaturu kojom duša progovara/nutrina zbori.

Njih spaja isti/zajednički kreativni poriv/nerv, materijalizovan kroz osobena umjetnička djela. Ljubav prema umjetnosti, talenat, vještina, manir, praksa, snažni su pokretači kreativnosti, u prepoznatljivom i/ili neočekivanom obliku. Umjetnice – pedagoškinje, studentkinje, profesorice pronalaze vlastiti, samorazvojni put likovnosti, onaj 'kojim se rjeđe ide', koji se račva u više pravaca, da bi se srele u neiscrpnom kreativnom/inspirativnom čvorištu, odakle sve kreće i završava – u sevdahu", pojašnjava dr Anastazija Miranović, dodajući da i višedecenijska generacijska diferencija među autorkama, nije prepreka unutarnjem, vječno „mladom“ i potentnom „glasu“, što nagoni na iskaz (u) umjetnosti.

"Rukopise nekih dobro znamo (Seida Belegović, Sabaheta Masličić, Adela Nurković...) dok mlađe umjetnice smjelo grade ili tek formiraju svoj umjetnički credo. Razuđenost interesovanja, medija, žanrova, motiva, ukazuje na individualnu posebnost umjetničkih poetika autorki, kao i na osebnuju raskoš talenata. Od ulja na platnu, akrila, akvarela, grafike, crteža... do pejzaža, figuracije,

arhitekture, nardonih nošnji, apstrakcije i geometrizovanih formi, krećemo se u umjetničkom kaleidoskopu, kao da koračamo po bihorskom ćilimu prefinjenog koloritnog tkanja. Gestualne, pigmentne niti ekvivalenti su titrajima duše što sevdah tvore. Neverbalna komunikacija ostavlja prostor za

otvoreno iskustvo pogleda, koje ne nadzire stvari spolja, već iznutra, kroz njihovu suštinu. Taktilnost i vizuelizacija tog komunikativnog koda/iskustva čine doživljaj neponovljivim, upečatljivim, trajnim“, smatra Miranović, kazavši da kreativna sinergija, „mentalna geografija“, zajedništvo različitosti, tvore

## UMJETNICE ZA PRIMJER, NADANJE I PONOS

**Sabaheta Beka Maslić** (Berane, 1947), Zaslužni likovni pedagog Jugoslavije, dobitnica državne nagrade “Oktoih” (2003) i brojnih priznanja za umjetnička ostvarenja. Imala je preko 25 samostalnih izložbi u prestižnim galerijama.

**Seida Belegović**, Podgoričanka, Akademiju likovnih umjetnosti završila je u Prištini 1980. godine, a postdiplomske studije u Sarajevu. Učestvovala je na preko 300 međunarodnih izložbi i blizu 50 samostalnih.

**Seada Škrijelj** (Rožaje, 1977) talentom i radom osvaja pažnju. Učestvovala je na više likovnih kolonija, a svoje radove predstavila na samostalnim izložbama u Baru i Prizrenu.

**Adela Zejnilović**, grafičarka i dizajnerka, docent na Fakultetu likovnih umjetnosti na Cetinju. Doktorske studije završava na Fakultetu primijenjenih umjetnosti Univerziteta u Beogradu.

**Amina Ademagić** (Rožaje, 1979), Učiteljski fakultet završila je 2009. godine u Novom Pazaru, a akademske - master studije 2012. u Beogradu. Od 2019. godine intenzivno slika raskošnim bojama.

**Sejla Kerović**, rođena u Beranama, školovala se u Plavu i Podgorici, a slikarstvo usavršava pod mentorstvom akademskih umjetnika. Ostvarila je nekoliko samostalnih i kolektivnih izložbi.

**Azra Dedeić** (Rožaje, 1986), poslije osnovnih završava master studije u Novom Pazaru. Učestvovala je na preko 15 kolektivnih izložbi.

**Adela Nurković-Kulenović** (Rožaje, 1981). Akademiju likovnih umjetnosti završila je u Sarajevu, kao i postdiplomske studije. Članica je ULUBiH. Izlagala je samostalno i na mnogim grupnim izložbama u zemlji i inostranstvu.

**Jasna Kalač** (Podgorica, 1978), završila je Fakultet vizuelnih umjetnosti, na Univerzitetu Mediteran. Kao grafički dizajner, radi za prestižne časopise i organizacije. Učestvovala je na više kolektivnih izložbi.

**Elzana Nurković** (Novi Pazar, 1990), završila je slikarstvo na Akademiji u Novom Sadu. Ostvarila je dvije samostalne izložbe i učestvovala na preko 30 kolektivnih.

**Nela Nuhanović** (Pljevlja, 1991), završila je ALU u Sarajevu. Nastavnica je likovne kulture u Pljevljima. Učesnica je više slikarskih kolonija.

**Arabela Škrijelj** (Berane, 1998), završila je ALU u Sarajevu 2021. Dobitnica je zlatne značke Univerziteta u Sarajevu.

**Alma Rastoder** (Petnjica, 1996), Grafički dizajn završila je u Podgorici, master studije u Mariboru i Zagrebu. Radi u jednoj od najuspješnijih dizajnerskih agencija u Sloveniji.

**Jasmina Lucević** (Podgorica, 2000), završila je osnovne i pohađa master studije na FLU na Cetinju. Na platnima naglašava senzacije prirodne dinamike.

**Nejla Međedović** (Bijelo Polje, 2006), gimnazijalka koja je učestvovala na “Bjelopoljskom likovnom proljeću 2022”, kao i u zradi zbirke stripova “Stope u vremenu”.

svojevrnsnu kompoziciju zvonkih akorda prirode – one u nama i oko nas, u jedinstven „kulturni pejzaž“.

“U njihovom sadejstvu vode se svojevrnsni likovni dijalozi i nastaju individualni, identitetski portreti – umjetnička djela za sevdah”, zaključila je dr Anastazija Miranović na otvaranju izložbe u Baru.



Sa otvaranja izložbe u Baru: dr Anastazija Miranović

## SPECIFIČNI PULS NARODNOG BIĆA

Obraćajući se posjetiocima u Plavu, Aldemar Ibrahimović je ukazao na značaj palete svake umjetnice.

- “Postavku ove izložbe karakterišu i različiti pristupi stilskim određenjima koja se kreću od ekspresionizma, konkretnog realizma, nadrealizma, stripa, dizajna apstrakcije i svega onoga što nude savremeni likovni tokovi. Ova likovna smotra na najbolji način prikazuje stvaralaštvo umjetnica različitih generacija, različitog stepena likovnog ili nekog drugog obrazovanja, ali duboko iskreno i predano posvećenih likovnoj problematici i čarima doživljaja koje nudi ova uzvišena ljudska djelatnost” istakao je Ibrahimović.

Nadamo se da će ova postavka omogućiti posjetiocima da spoznaju raskoš umjetničkih poetika i stilsku razuđenost autentičnih umjetničkih izraza, koji čine važan i neizostavan prilog ukupnom sagledavanju složenog mozaika savremenog likovnog stvaralaštva u Crnoj Gori.

Ovom izložbom želimo da ukažemo na značaj svake umjetnice ponaosob, da ih ohrabrimo, podržimo da nastave i još smjelije koračaju svojim putevima, stazama likovnog stvaralaštva koje afirmišu njih same, sredine iz kojih dolaze i specifični puls narodnog bića- poručio je Ibrahimović.

Likovnu svečanost muzički je oplemenila Šejla Dautović učenica Muzičke škole iz Rožaja.



Elzana Nurković (Novi Pazar)

Vladimir Vlado Knežević, direktor plavskog Centra za kulturu “Husein Bašić”, ocjenjuje da naše dame svojim umjetničkim djelima, posvećenošću, ali i pedagoškim radom, mogu biti primjer ne samo u Crnoj Gori.

- Likovna umjetnost koju predstavljaju istaknute Bošnjakinje- umjetnice, nosi u sebi inspiraciju, zapise, emocije, traganja, nadanja, snove, želje, budućnost koja je magičnom kičicom prenesena na ova platna. Doživjeti ove slike je doživjeti nešto tajanstveno i mistično, a u tome se ogleda i ljepota umjetnosti. U imaginarnom oku posmatrača nižu se ne samo slikarske već i svojevrnsne pjesničke slike koje nas osvajaju svojom ljepotom. Tin Ujević je jednom lijepo zapisao: „Umjetnost nikada ne prima svijet kakvim ga je našla, niti ga ostavlja takvim.” Pa tako i ova izložba čini jedan spektar likovne umjetnosti koja čini naše prostore trajnim, ljepšim i bogatijim. Umjetnice sopstvenim individualističkim pristupom pokazuju da su van svake dogme. Njihov svijet je svijet pun toplih boja i kolorita u kojima se prepliću najljepše metafizičke slike između stvarnosti i kosmosa. Ova umjetnička djela tematski povezuje težnja za individuum odnosno uspostavljanjem alter-ega u profesionalnom, ali i svakodnevnom životu. Počevši od potrebe za očuvanjem svog sopstvenog identiteta ali i tradicionalnih postulata u kojima umjetnice svojom vizijom, koloritom pokazuju kompleksnost psiholoških i fizičkih procesa koje ih prate na stazama



Jasmina Lucević, Podgorica

života. No, sami život slikarki i njihovo stvaralaštvo čini jaku duhovnu dimenziju iz koje nastaju ovako impresivna djela. Njihovo slikarstvo predstavlja istinski pojam slobode boja u svjetlu isticanja harmoničnih strujanja. Autorke vrlo diskretno pokazuju svoja najdublja osjećanja i kroz pejzaže i poniranje u ljudske duše, one otvaraju prozore za jednostavan i nježan, ali razborit slikarki sevdah koji mami pažnju i čini naše živote ljepšim. U svim tim jarkim i živim bojama, vidljivo je sa koliko ljubavi i energije autorke posebnog i jedinstvenog karaktera čuvaju tradiciju, ali predstavljaju i modernizam.

Izložba je organizovana u okviru manifestacije Dani kulture Bošnjaka u Crnoj Gori, pod uredništvom Mirsada Rastodera i u okviru programske saradnje Bošnjačkog vijeća sa NVO "Bijeli ljiljan".

Priradio: **Emir Pašić**

### **Edin Smailović, historičar:** **SLIKAĆEMO ŠTO NAM** **SRCE ZNA**

*Iz obraćanja na otvaranju izložbe "Likovni dijalozi umjetnica - Sevdah" u Bijelom Polju*

Udariti žicu na tamburi, pustiti glas kao slavuj, slušati žubor vode, zaplakati pred naletom sjete... Sve je to sevdah.

Ali sevdah je i puno više od toga. Iako se svijet ubrzano transformiše, donoseći sa tim promjenama i dobro i loše, neke stvari kroz vrijeme, na sreću, ipak nađu način da prežive. Sevdah je, prije svega, prije pjesme, derta i meraka, način života.

U njemu se uživa, ali tako da to ne naruši tugu komšije. U njemu se i tuguje, ali tako da opet ne naruši trenutnu idilu onog drugog. Sevdah je na taj način i harmonija i pravda.

Sevdah je kao način života svuda. U našim kućama, uređenim tako da možemo na miru uz tamburu ili saz zapjevati, veseliti se i plakati, umiti se vodom u avliji, uživati u njenom žuboru, kroz pendžer mirisati jorgovan i behar.

Kada sve to stavite na slikarsko platno, dobijete sevdah. Ali nije samo ovakva slikarska kompozicija sevdah u slikarstvu.



Slika je prije svega izraz onoga što umjetnik osjeća. I ne samo to. Svaki pokret kičicom je kao i udaranje žice na tamburi i sazu.

Pred nama je likovno stvaralaštvo 15 bošnjakinja iz Crne Gore.

Pričati o uticaju sevdaha i koliko ga ima na izloženim slikama zahtijeva puno više od teksta. Ali suština je u sljedećem: za Bošnjake ovih prostora, i ne samo Bošnjake, sevdah je neodvojivi dio nacionalnog koda oblikovan kroz generacije i generacije.

Ako još uzmemo činjenicu da su žene osjećajnije i, usudio bih se reći, bolji dio čovječanstva, onda je sigurno na ovim slikama i više emocija nego inače.

A šta je sevdah na kraju nego emocija.

Ili što bi rekao Damir Imamović u pjesmi koju je maestralno otpjevala Amira Medunjanin „Pjevaćemo što nam srce zna“. Ja bih ga ovdje samo parafrazirao: Slikaćemo što nam srce zna.

Jer sevdah je upravo to u svim svojim pojavnim oblicima.

Isključivo pitanje srca.

Iz kojeg sve dolazi.

I lijepo i ružno.

U ovom slučaju, na našu sreću, samo lijepo.



# Nagrada „Drago Đurović“ uručena Adinu Rastoderu



Proglašenje dobitnika nagrade "Savremena crnogorska skulptura"

*U galeriji JU "Umjetnička kolonija" Danilovgrad, u srijedu, 12. jula 2023. otvorena je tradicionalna izložba "Savremena crnogorska skulptura" na kojoj je prikazano 26 radova. Izložbu je otvorila istaknuta istoričarka umjetnosti i autorka predgovora u katalogu, Milica Radulović*

**P**o izboru regionalnog stručnog žirija, ove godine nagrada je pripala vajar **Adinu Rastoderu**, saradniku u nastavi na Fakultetu likovnih umjetnosti na Cetinju, za rad "Ćuk". Kako se navodi u saopštenju Umjetničke kolonije, žiri je izdvojio još dva rada: "Šlem" vajara prof. Željka Reljića i "Identitet" Nikole Balevića.

Izložba „Savremena crnogorska skulptura“ predstavlja presjek savremene vajarske scene kod nas, a uključene su sve generacije akademskih vajara koji imaju zapažen rad.



Nagrađena skulptura "Ćuk"



Aleksandar Grgurović i Adin Rastoder

Žiri akademskih vajara u sastavu: Dalibor Nikolić iz Mostara, Rubin Mandija iz Skadra i Ivan Lakić u obrazloženju odluke ističu da skulptura Adina Rastoder "plijeni jednostavnošću".

"Skulptura "Ćuk" (Adina Rastodera) plijeni pozornost svojom jednostavnošću radikalnom čistoćom izraza. U osnovi autor za svoje polazište uzima krug, loptu, valjak - osnovne geometrijske oblike. Rad u tom smislu egzistira na rubu apstrakcije. Ritam koji se u vizuelnom smislu nameće prilikom promatranja rada upućuje nas na promišljanje istog u različitom.

Glavno dostignuće ovog djela je redukcija vizuelne informacije, a bez gubitka komunikacije sa gledaocem. Dakle, zadivljujuća tehnika, vještina i jednostavnost jezika čini djelo dostupnim svim nivoima publike, što je karakteristika za kojom se toliko žudi na savremenoj umjetničkoj sceni.

Polulopte, polukrugovi, valjci, krugovi napose igraju se unutar percepcije promatrača na intigantan način sugerirajući nutrinu rada i konotaciju koja oslobađa zvuk ptice sove, Ćuka. Kao što Ćuk u noći poziva, tako i ovaj rad poziva na opetovano - ponovno promatranje. Zvuk koji izostaje zapravo je skriven u nutrimi forme - u mraku" - saopšteno je u obrazloženju Žirija.

Predsjednik Opštine Danilovgrad Aleksandar Grgurović uručio je Rastoderu ovo značajno likovno priznanje, koje se sastoji od Povelje i simboličnog novčanog iznosa.

## Skulptura "Ćuk" plijeni pozornost svojom jednostavnošću i radikalnom čistoćom izraza

Adin Rastoder rođen je u Podgorici 1985. godine. Diplomirao je na Fakultetu Likovnih Umjetnosti, Cetinje 2010. godine, odsjek vajarstvo. Član je Udruženja likovnih umjetnika Crne Gore od 2010. godine. Njegove skulpture od 2012. u stalnoj su postavci Nacionalnog muzeja Crne Gore. Dobitnik je nagrada i priznaja: „Velimir Bucko Radonjić“, Crnogorsko narodno pozorište, Podgorica, Crna Gora 2010; „Nagrada crnogorskog novembarskog salona“, Grand Prix, Galerija DADO, Cetinje 2013; „Specijalna nagrada hercegNovskog zimskog likovnog salona“, Galerija „Josip Bepo Benković“, Herceg Novi, 2014; itd. Nagradu „Savremena crnogorska skulptura - Drago Đurović“ osvojio je 2014, 2016. i ove 2023. Učestvovao je na više samostalnih i kolektivnih izložbi u Crnoj Gori, Hrvatskoj, Srbiji, Francuskoj, Austriji, Poljskoj, Bugarskoj, Makedoniji, Grčkoj, Italiji...

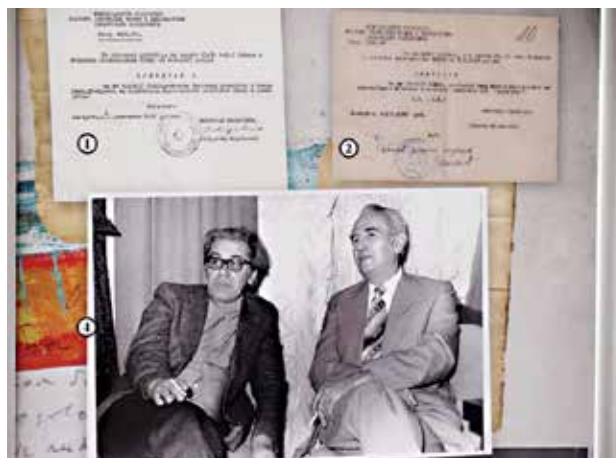


# U Sarajevu otvorena izložba o životu i djelu Ćamila Sijarića

Povodom obilježavanja 120. godišnjice osnivanja Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“, 110. godišnjice rođenja Ćamila Sijarića i Dana bosanske pismenosti, Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“ i Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine organizatori su izložbe o životu i djelu Ćamila Sijarića, koja je otvorena jučer u Galeriji „Preporod“ u Sarajevu.

Ćamil Sijarić bio je istaknuti pisac bošnjačke, crnogorske i bosanskohercegovačke književnosti, a za Bošnjačku zajednicu kulture „Preporod“ izravno je vezan kao nekadašnji stipendist društva „Gajret“, pravnog prethodnika današnje Bošnjačke zajednice kulture „Preporod“, te svojim ranim književnim radovima koje je objavljivao u časopisu *Gajret*.

Dan bosanske pismenosti ustanovila je Bošnjačka zajednica kulture „Preporod“ 2019. godine u



povodu obilježavanja 830. godišnjice Povelje bana Kulina kao prvorazrednog spomenika bošnjačke pismenosti, a s ciljem afirmiranja bosanskog jezika i pismenosti na bosanskom jeziku.

---

## Mahmud Derviš u Crnoj Gori

Objavljena su sabrana djela najpoznatijeg palestinskog i jednog od najznačajnijih arapskih pjesnika **Mahmuda Derviša** u četiri toma i prevodu **Džema Redžematovića**

Prva promocija sabranih djela **Mahmuda Derviša** (1941, Al Birva, Palestina - 2008. Hjuston, SAD) održana je u Podgorici sredinom marta ove godine. Sabrana djela I, II, III i IV sa arapskog je preveo **Džemo Redžematović**. (**Sabrana djela Mahmuda Derviša, Poezija 1964 - 2009, HORIZONTI - Centar za međukulturno razumijevanje, Tuzi, 2022**).

Mahmud Derviš spada u one rijetke stvaraoce kojima je za života bilo suđeno da postanu klasici. Svjetska čitalačka javnost poznaje ga po inspirativnoj i herojskoj ljubavi prema Palestini, po „poeziji otpora“ - pravcu čiji je bio najistaknutiji predstavnik. Prevođen, nagrađivan i hvaljen za života (1941 - 2008), Mahmud Derviš



Džemo Redžematović

će za širu kulturnu javnost našeg jezičkog područja, po svemu sudeći, postati istinski velikan tek nakon iščitavanja njegove poezije, sabrane u četiri toma, i nedavno objavljene, kako stoji u impresumu, "uz pisanu dozvolu Fondacije Mahmoud Darwish (Ramalla)", inače nosioca izdavačkih i autorskih prava njegovih djela. Bio je to veliki i odvažni poduhvat za prevodioca Džema Redžematovića koji je s punom odgovornošću i dobrim poznavanjem jezičke materije ovdašnjem čitaocu podario uvid u jedno posebno, neprocjenjivo bogatstvo. A poezija Mahmuda Derviša, najvećeg savremenog palestinskog pjesnika, predstavlja upravo takvo duhovno bogatstvo koje je istovremeno i reprezent najvrednijeg dijela arapske književnosti danas.

**REDŽEMATOVIĆ:** Ključ za ulazak u galaksiju Mahmuda Derviša bila je njegova kratka pjesma o cijeni rata. Ta pjesma je sumirala u sebi čitavu golgotu palestinskog naroda i države. Ona je glavni motiv mog bavljenja poezijom otpora o kojoj sam ranije imao tek skromno znanje.

*Rat će se okončati, lideri će se rukovati.*

*Ostat će ta starica da čeka svoga sina šehida,*

*i ta djevojka da čeka svoga voljenog muža*

*i ona djeca da čekaju svoga oca junaka;*

*ja ne znam ko izdade vatan ali vidjeh ko mu plati cijenu...*

Derviševa poetika ne govori samo o palestinskom iskustvu nepravde kosmičkih razmjera, već obuhvata univerzalnu borbu za slobodu svih ugnjetavanih i obespravljenih naroda. On svojim pjesmama pozdravlja i opisuje borbu za slobodu Španaca, Kurda, Egipćana i drugih naroda koji vape za slobodom i mirom, a njegovi pjesnički uzori su Dereck Walcott, Yanis Ritsos, Pablo Ne-



## OTUDA DOLAZIM

Otuda dolazim i imam uspomene.  
Kao i sve druge smrtnike, rodila me majka.  
Imam i kuću s nekoliko prozora,  
Imam i braću i prijatelje,  
I zatvorsku samicu, i na njoj hladni otvor.  
Moj je i val kojeg krađu galebovi,  
Imam i mišljenje svoje,  
I jednu vlat trave više.  
Moj je i mjesec na kraju svake riječi,  
I jata ptica,  
I besmrtna stabla maslina.  
Hodao sam ovom zemljom prije no što su sablje  
Od nje žive napravile stol za gozbu.

Otuda dolazim.

Kad nebo zaplače za svojom majkom  
Vraćam ga majci.

I ja plačem kako bi me prepoznao

Oblak što vraća se ondje.

Naučio sam sve riječi vrijedne krvavog suda

Kako bih mogao pogaziti pravila.

Naučio sam sve riječi i sve ih pogazio

Kako bih stvorio jednu jedinu riječ: Domovina...

ruda... On vjeruje i pjeva da će krv polomiti mač i da *Palestinac živi pola života, ali i da je ta pola bolja od smrti.*

Godine 1974. je napisao govor koji je Yasser Arafat održao u Ujedinjenim Nacijama: „Danas sam došao noseći maslinovu grančicu i pištolj borca za slobodu. Ne dopustite da maslinova grančica ispadne iz moje ruke.“

Poetski portret Mahmuda Derviša obilježen je periodima boravka u različitim metropolama, najprije u Moskvi, zatim Kairu, Bejrutu, Tunisu, Parizu, Amanu i Ramali. Dobitnik je brojnih nagrada za svoj poetski opus od kojih izdvajamo: „Lotos“, 1969; „Ibn Sina“, 1982; „Lenjinova nagrada za mir“, 1983; „Veliki francuski orden Vitez umjetnosti i nauka“, 1993; „Lannanova nagrada“ 2001; „Zlatni vijenac Struških večeri poezije“ 2007; „Bosanski stećak“, 2008.

Poezija Mahmuda Derviša prevedena je na preko trideset jezika.

Umro je u Hjustonu 09. 08. 2008. godine.

# „Put spasa“

*Koliko je Salih efendija Gašević bio značajna i obrazovana ličnost, govori i činjenica da ga je Bekica Šobajić, autor drame „Opsada Nikšića“ (Dubrovnik, 1912.), svrstao među glavne ličnosti osmanskog Nikšića, što Gašević i jeste uistinu bio i po svom znanju i po svom činovničkom rangu*



Piše: Mr Sait  
Š. Šabotić

**H**afiz Salih efendija Gašević je imponantna ličnost alhamijado književnosti Bošnjaka sa prostora Crne Gore. No, iako je to tako, detaljna biografija ovog stvaraoca još uvijek nije kompletirana. Ono što nam je dostupno i što čini kičmeni stub njegovog životopisa osvjetljava samo pojedine detalje iz njegovog ovodunjalučkog života.

Salih Husejnov Gašević je rođen u Nikšiću 15. redžeb-i šerifa 1269. h. g - 23. aprila 1853. godine. U rodnom mjestu završio je mekteb i ruždiju. U do sada objavljenim biografijama Salih Gaševića ne navode se imena njegovih učitelja. Međutim, na osnovu nedavno otkrivenih i proučenih spisa, koji su ostali iza njega, a radi se o jednoj kasidi koja se čuva u Muzeju Hercegovine u Mostaru, dr Elvir Duranović nam otkriva da se, prema kazivanju samog Gaševića, jedan od njegovih prvih mualima zvao hodža Hasan efendija.

Nakon završenog mekteba, Salih Gašević je završio i ruždiju u Nikšiću i svoje dalje obrazovanje nastavio u Istanbulu. U svoj rodni grad se vratio po završetku obrazovanja i ubrzo, maja 1870. godine, zaposlio u finansijskoj službi nikšićkog mudirluka. Prema podacima iz sidžil-i ahval deftera, na početku svoje karijere obavljao je poslove popisivača stanov-

ništva, za koje poslove mu je dodijeljena plata u iznosu od 125 groša. Godine 1872. unaprijeđen je za finansijskog povjerenika pa mu je i plata povećana na iznos od 200 groša. Dvije godine kasnije unaprijeđen je na položaj mal mudira – upravitelja finansija što je podrazumijevalo i veću nadoknadu za obavljene poslove. S obzirom na visoko obrazovanje koje je posjedovao, te uz to važnu funkciju koju je obavljao i izvrsno poznavanje orijentalnih jezika, kao i titulu hafiza – čuvara Kur’ana Časnog, Salih Gašević je bio veoma poštovana ličnost u Nikšiću svoga doba. U trenutku pada Nikšića pod crnogorsku vlast 1877. godine, Gašević je zbog ukidanja osmanske vlasti ostao bez službeničke funkcije, ali ga to nije obeshrabilo. Nakon napuštanja Nikšića 1879. godine dodijeljena mu je služba finansijskog službenika u Skadarskom vilajetu. Godine 1880. nalazimo ga na položaju činovnika za ubiranje desetine pri glavnom sekretarijatu u gradu Tirani, a naredne godine u Kavaji. U narednom periodu životna sudbina mu je namijenila da službuje u Dračkom sandžaku, da boravi u Mitrovici, Gnjilanu, zatim u Pečkom sandžaku, a od 1886. godine u Donjem Kolašinu gdje je postavljen za kajmekama. Jedno vrijeme, tokom 1889. godine, zajedno sa kajmekamom Vučitrna, Šerif efendijom Salihefendićem, bio je komesar za utvrđivanje prihoda od nekretnina i zemljišta nikšićkih muhadžira. Časno i predano obavljajući povjerene mu poslove, bio je odlikovan od crnogorskog knjaza Nikole Petrovića Danilovim ordenom trećeg stepena, a istovremeno i od sultana Abdul Hamida II osmanskim Medžidi ordenom četvrtog stepena. Izuzetne sposobnosti peporučile su ga da 1893. godine bude imenovan za zamjenika kajmekama u Mitrovici, odakle je, krajem godine, imenovan na položaj kajmekama Ljume sa platom od 1.250 groša. U Ljumi je ostao do 1894. godine da bi sredinom 1895. godine bio postavljen za kajmekama u Kolašinu, odnosno Šahovićima, koje je u to doba bilo središte kaze Donji Kolašin.

Tokom svog službovanja u Šahovićima, hafiz Salih je zapao u hastaluk (razbolio se), zbog čega je prenesen u Bijelo Polje, kako bi ga tamošnji hećimi pokušali liječiti. Ipak, smrt je bila jača od života, pa je Salih efendija Gašević preselio na ahiret 1316. h. g. (1898/99). Dženaza mu je klanjana u haremu Čaršijske džamije u centru Bijelog Polja, gdje je i pokopan. Njegov mezar je ostao na tom mjestu sve do stradanja



Čaršijske džamije tokom savezničkog bombardiranja u Drugom svjetskom ratu. Nakon ratnih dešavanja ostaci džamije su uklonjeni, a zemni ostaci hafiza Saliha Gaševića, zajedno s njegovim nadgrobnim nišanima i kajmekamskom sabljom, preneseni su u Gornje groblje u Lješnici gdje se i danas nalaze.

Epitaf na Gaševićevom nadgrobnom nišanu spada u jedan od najinteresantnijih te vrste u Crnoj Gori. Do sada je urađeno više prevoda tog epitafa na bosanski jezik. Prvi prevod uradio je muftija Harun Lamežević 1935. godine, da bi te iste godine to učinio i Alija Nametak. Dvije godine kasnije epitaf sa nišana preveo je i Fehim Bajraktarević, da bi to znatno kasnije, u dva navrata, prvi put 1972. a potom i 1998. godine, učinio i Mehmed Mujezinović. Posljednji prevod ovog lirskog epitafa uradili su Derya i Ugur Mantu, doktorandi na Ankara Univerzitetu. Prema njihovom prevodu ovaj epitaf glasi ovako:

*Plemstvo moje sljedbe su nosioci Kur'ana [hafizi].  
Nemoj biti gord, robe [Božji], na ovaj prolazni svijet.  
Jednog dana ćeš morati s njega otputovati,  
oprostivši se sa svim prijateljima.  
Kada te snađe suđeni čas, moraćeš umrijeti.  
Dok ti se ovdje nije sviđao vrijedni [skupocjeni  
saten,  
Najposlije će ti navući ćefine.  
Kolašinski kajmekam Nikšićanin Hafiz Salih  
Godina 1316. (1898/99.)*

Hafiz Salih Gašević svakako je najpoznatiji kao autor *Mevluda* – spjeva o rođenju Muhammeda, a. s.. To djelo je, prema onome što do sada znamo, nastajalo etapno. U uvodnim stihovima najčešće korišćenog prevoda *Mevluda*, napisano je da je nastao na nagovor kolašinskih prvaka. Interesantno

je navesti da se u stvari radi o prevedenoj adaptaciji *Mevluda* Sulejmana Čelebije, koji je nastao još 1312. godine u Bursi na turskom jeziku pod naslovom *Vesilet'un-Nedžāt* („Put spasa“). Znajući mentalitet i jezičke karakteristike Bošnjaka sa kojima je dijelio istu sudbinu, Gašević je pri prepjevavanju pomenutog *Mevluda*, u njega unosio i nove djelove, dok je neke postojeće izostavljao. Prvo izdanje ovog djela pod naslovom *Mevlud a'lani ala lisan-i Bosnevi* objavljeno je 1296. h. g. (1878/79). Uz prvo, autor je lično finansirao štampanje i drugog izdanja koje je uslijedilo 1311. h. g. (1893/94). Oba izdanja štampana su uz dozvolu visokog mearifskog nazareta (ministarstva prosvjete) u vilajetskoj štampariji „Kosovo“ u Skoplju. Nakon toga Gašević *Mevlud* doživio je na desetke izdanja da bi ga 2015. godine Uprava za zaštitu kulturnih dobara Crne Gore stavila pod svoju zaštitu.

Prema navodima dr Elvira Duranovića, Alija Nameetak je zabilježio da je svojevremeno od Saliha Safveta Bašića, nekadašnjeg profesora Šeriatske sudačke škole u Sarajevu, saznao da je hafiz Salih Gašević napisao i jedan udžbenik za vjersku pouku - *Ilmihal*, koji, ako je ta informacija tačna, do sada nije pronađen.

Novo naučno otkriće koje obogaćuje biografiju Saliha efendije Gaševića jeste da je on bio i autor jedne kaside, koju su pronašle i naučnoj javnosti u Katalogu arapskih, turskih i bosanskih rukopisa Muzeja Hercegovine Mostar, predstavile dr. Dželila Babović i mr. Madžida Mašić. Prema njihovim saznanjima to je „...do sada nepoznata pjesma savjetodavnog i moralno-didaktičkog karaktera, autora Saliha Gaševića“. O ovoj kasidi pisao je i dr Elvir Duranović, koji nas obavještava da je „Gaševićeva kasida napisana (je) u rimovanom stihu i to je obrazac kojeg se autor dosljedno, uz rijetke izuzetke, drži. Najveći dio napisan je u osmercu, dok su pojedini dijelovi u devetercu ili sedmercu“. Pored ovih navoda, Duranović iznosi još jednu bitnu pojedinost koja nam ukazuje da je prezime hafiza Saliha Gaševića, a ne Gašević, kako smo do sada vjerovali i tvrdili.

Biografija Saliha efendije Gaševića je bogatija otkrićem još jedne važne pojedinosti, a radi se o rukopisu njegovog *Mevluda*, koji je, prema datumu koji sadrži sam rukopis, završen 10. maja 1873. godine, dakle čitavih pet godina prije štampanja prvog izdanja Gaševićevog *Mevluda*. Ovaj rukopis nedavno je pronađen u Arhivu Medžlisa Islamske zajednice Bijelo Polje, a pisan je arebicom pismom nash.

Na kraju rukopisa *Mevluda*, čijom se transkripcijom i prevodom bavio mladi istraživač mr Emrah Seljaci, upisano je da je završen („*temmet temām*“) 12. rebi' ul-evvela 1290. hidžretske godine, odnosno 10. maja 1873. godine po gregorijanskom kalendaru. U vezi sa tim vrlo je bitno zapaziti i istaći sljedeću činjenicu: Nastanak rukopisa Gaševićevog *Mevluda*, ukazuje da je Nikšić, samo četiri godine prije nego će postati sastavni dio Knjaževine Crne Gore, imao snage da bude pogodan ambijent za kulturno stvaralaštvo, koje će, kako se pokazalo, nadživjeti eru „*kasabe na hudutu*“. Posmatrano sa istorijske ravni samim tim su neprihvatljive one historiografske ocjene koje Nikšić svode na dominantno vojničku postaju i učmalu kasabu, a koje se, ovdje-ondje, susrijeću u pojedinim djelima koja rasvjetljavaju istorijsku prošlost Nikšića iz osmanskog perioda. Koliko je Salih efendija Gašević bio značajna i obrazovana ličnost, govori i činjenica da ga je Bekica Šobajić, autor drame „*Opsada Nikšića*“ (Dubrovnik, 1912), svrstao među glavne ličnosti osmanskog Nikšića, što Gašević i jeste u istinu bio i po svom znanju i po svom činovničkom rangu.

U istraživanju životopisa i djela hafiza Saliha Gaševića, priređivač rukopisa „*Mevlud-i Šerif*“, mr Emrah Seljaci je, uz upotrebu prvorazrednih istorijskih izvora iz Arhiva Predsjedništva Vlade Republike Turske, već u prvom poglavlju rukopisa konačno razriješio dilemu vezanu za tačan datum rođenja Saliha Gaševića. Osim toga, prva cjelina osvježila je u mnogome i ukupnu biografiju efendije Gaševića, jer su u poglavlju o životopisu i djelima, date nove pojedinosti za koje, do sada, nijesmo znali – sva mjesta njegovog službovanja, iznosi plata, činovničke pozicije na kojima je radio i sl.

Ostavljajući po strani pitanje sukladnosti *Mevluda* sa Kur'anskim načelima, čini se da je u slučaju novopronađenog rukopisa Gaševićevog *Mevluda* mnogo važnije pitanje jezika na kome je on napisan. To pitanje nije zaobišao priređivač Emrah Seljaci, već je svojom konstatacijom o vraćanju na čitanje originalnog naslova, a i onoga što piše unutar same sadržine *Mevluda*, stao na stranu one grupacije lingvista koja



stoji na poziciji da se radi o bosanskom jeziku. Ovo pitanje priređivač je, uz detaljne analize segmenata kao što su upotreba turcizama, arapske i persijske rečeničke konstrukcije, upotreba arhaizma i zastarjelih oblika riječi, upotreba nestandardnih leksema, upotreba ekavice i ijekavice..., objasnio u poglavlju pod nazivom „*Jezičke karakteristike*“, upotpunjavajući tako i ovu važnu dimenziju novopronađenog rukopisa *Mevluda*, ali i dimenziju vezanu za mevlude uopšte.

Jedna od osnovnih težnji mevluda koju je priređivač pokušao da nam približi kroz rukopis svoje studije, jeste da sve na ovom svijetu postoji zahvaljujući ljubavi. Zato jedno od Božijih imena jeste i El-Vedud – *Onaj koji voli*. Učenje mevluda okuplja u okviru porodice ali i unutar džemata kao nešto šire zajednice. Mevlud to čini kao i džamija, što bitno utiče na jačanje kolektivnog duha prije svega u vjerskom smislu, dok bi se u savremenim uslovima moglo reći da se to odnosi i na nacionalni duh. Gašević je kroz svoj *Mevlud* iskazao ljubav i poštovanje prema Uzvišenom, prema svom rodnom gradu i prema „*kolašinskim prvišima*“ i svim džematlijama koji učenjem *Mevluda* zapravo dove za napredak, za duhovno jedinstvo, za kolektivnu snagu ummeta. Na taj način Gašević se trajno približio iskrenim vjernicima, znatiželjnicima i narodu. Upravo zato iz vida ne treba izgubiti da je Mevlud značajno kulturno obilježje muslimanskog stanovništva na bosansko-crnogorsko-hrvatsko-srpskom jezičkom području, posebno *Gaševićev Mevlud*, jer se od svoga nastanka do danas recituje na svim svečanostima koje su u vezane za vjerske obrede. Baveći se njegovim djelom i priređivač Emrah Seljaci se svrstao u taj ummet i tako stekao ogroman sevap.

Jedna mudra izreka kaže *da je život Božiji dar nama, a da je način na koji ga živimo, naš dar Bogu*. Hafiz Salih efendija Gašević je pronašao Put spasa, nudeći ga svima koji su došli nakon njega. Da je njegovo djelo sa tradicijom, govori i činjenica da već punih 150 godina traje interesovanje za njegov *Mevlud*, koji je za muslimansko stanovništvo sa naših prostora fenomenološko-tradicijska poveznica u prošlosti, sadašnjosti, a vjerujemo i budućnosti.

# „Naša rijeka“ priča o čovjeku i snazi ljubavi

**N**ova knjiga, roman *Naša Rijeka*, novinara, glavnog urednika *Monitora*, i pisca, Esada Kočana objavljena je u izdanju ALMANAHA početkom ove godine. Veličanstvene promocije održane su u Podgorici, Sarajevu i Novom Pazaru.

U predgovoru knjige akademik **Ferid Muhić** je, ocjenjujući ovu knjigu kao remek djelo, napisao: „Odavno nije bilo romana koji bi se toliko izdvojio iz aktuelne književne produkcije. Odavno nije bilo romana koji bi bio toliko potreban i koji bi tu potrebu izložio tako suvereno, jezikom kojim razgovara prijatelj sa prijateljem i čovjek sam sa sobom u trenutcima najveće iskrenosti i lucidnosti.

Roman *Naša Rijeka* po svojim estetskim kvalitetama je autentično književno umjetničko remek djelo, konceptijski originalno, tematski aktuelno, ispričano sugestivno i uvjerljivo jezikom rođenog pripovjedača. *Naša Rijeka* se, bez dvoumljenja, regionalno može uvrstiti u sam vrh moderne književnosti na Balkanu, a po svojim kvalitetama u vrh evropske književnosti.“

**Dr Svetlana Broz** je naglasila: „Posle knjige *Iza prašine* potajno sam se nadala da će Esad Kočan jednom napisati baš *Našu Rijeku*. Nakon šest godina Kočanovog napornog rada pojavila se! Izvajana do savršenstva neodoljivo me podseća na Rodenovog *Mislioca*. *Hadrijanovi memoari* Margarit Jursenar, koje je klesala dvadeset četiri godine, bila je jedina knjiga u mom životu bez ijedne suvišne reči, sve dok *Naša Rijeka*, nije stala uz nju.

Možda će se u krugovima čitalaca ovo Kočanovo remek delo zvati i moja knjiga, jer svako ko je pročitao čistog srca i duše prihvatiće je kao knjigu svog životnog vjeruju. Ja ću joj se vraćati do kraja života kao svojoj knjizi.“



Esad Kočan

U izjavi za KazivArt, **Esad Kočan** je ovako sažeo sadržaj svog romana: „Jedan dječak je napustio zavičaj. U svijet je odnio uspomene koje su ga čvale od ucjena samoće. Poslije mnogo godina, vratio se kući da tu završi svoj put. Dočekala ga je ubijena, njegova nekad plavo – zelena rijeka i zavičaj koji nestaje. U suton njegovog života, počinje odsudna borba za opstanak zavičaja. Ovo je knjiga o susretu uspomena, o sudaru straha i nade, o životu i smrti. O čovjeku i snazi ljubavi.“

**Esad Kočan**, rođen je 1956. Završio je Filozofski fakultet u Skoplju uz privilegiju da mu profesor bude Ferid Muhić. Kao novinar počeo je raditi 1980. godine u listu „Pobjeda“, gdje je bio saradnik u Unutrašnjo-političkoj redakciji i slobodni reporter.

Bio je zamjenik odgovornog urednika Informativno-političkog programa Televizije Crne Gore. Zbog suprotstavljanja nacionalizmu i Miloševićevim mitingaškim pohodima po Crnoj Gori, s kol-





egama iz rukovodećeg tima Televizije, nakon oktobarskog "događaja naroda" 1988. godine u Podgorici, smijenjen je s mjesta urednika.

Jedan je od osnivača crnogorskog nezavisnog neđeljnika *Monitor* 1990. Član je njegove redakcije od prvog broja do danas. Nakon suspenzije na Televiziji, zbog pisanja za taj antirežimski i antiratni neđeljnik, napustio je TVCG i potpuno se posvetio *Monitoru*. Bio je odgovorni urednik tokom ratnih godina do sredine 1994. Od 2003. godine ponovo je glavni i odgovorni urednik ovog neđeljnika.

Bio je prvi predsjednik Upravnog odbora Instituta za medije Crne Gore i član Savjeta Javnog servisa RTCG. Tekstovi su mu objavljeni i prenošeni u

vodećim listovima u zemljama bivše Jugoslavije, kao i u stranim analitičkim revijama posvećenim zbivanjima na Balkanu. Kao gost, držao je predavanja o etici u novinarstvu i savremenim profesionalnim standardima na Univerzitetima u zemlji i inostranstvu.

Bio je član stalnog kora predavača Instituta za medije Crne Gore. Dobitnik je međunarodne Nagrade "Duško Kondor" za afirmaciju građanske hrabrosti koju dodjeljuje NVO GARIWO iz Sarajeva. Član je redakcije Almanaha od 2000. godine. Objavio je knjige: "Obale nema" (Vijesti, Podgorica 2012), "Znali ste" (Almanah, Podgorica 2012.) "Iza prašine" (Almanah, Podgorica 2016.) i roman "Naša Rijeka" (2023).

**/ Prof. dr Senad Ganić, o romanu Esada Kočana „Naša Rijeka“ /**

## Knjiga o jednom narodu

*Roman koji moj narod treba čitati, ne samo zbog ljepote i važnosti onoga o čemu priča, već i zbog boljeg i potpunijeg razumijevanja svih drugih priča koje su o nama i od nas ikada ispričane i napisane*



Piše: **Senad Ganić**

**S**a novinarskim radom **Esada Kočana**, susreo sam se još kao gimnazijalac. Kasnije, kao student koji je u svijetu bez interneta i mogućnosti, ne toliko da se dođe do istine koliko da je saopšti drugima, i u mediju čiji je urednik bio Esad Kočan, pronalazio izvjesni smiraj. Shvatajući da u ovom svijetu ipak postoje hrabri ljudi, koji se nalaze baš tamo gdje treba da budu, i koji već dugo i odlučno preuzimaju emanete namjesnika na zem-

lji i šire istinu. Na taj način se suprostavljaju lažima i zlu čije recidive i negativne uticaje osjećamo do današnjih dana. Sa književnim djelom Esada Kočana susrećem se prvi put, čitajući baš roman *Naša Rijeka*, i to na preporuku akademika Šerba Rastodera. Imam čast da kažem nekoliko riječi o ovom, barem po mojim sposobnostima opisivanja, sveobuhvatnom romanu. Jer, sve što kažem, budite uvjereni u to, biće nedostatno. Zbog velike časti koja mi je ukazana pozivom da govorim o knjizi, ja niti jednog trenutka neću ni pomisliti da baš ja zaslužujem da budem taj koji može stati pred tvorca jednog ovako raskošnog djela, i pred njegovim cijenjenim čitaocima, i još pritom govoriti o stvorenom, i to nakon što su o tome govorili toliki vrli i mnogo kompetentniji od mene. Stoga je moja riječ o romanu *Naša Rijeka*, riječ čitaoca, zahvalnog čitaoca, koji samo djelić i samo neke od utisaka svog čitalačkog iskustva sa knjigom, skromno dijeli sa drugima.

Mnogo je ispričanog o onome što se događa u jednom vremenu i kontekstu, ali, rijetke su priče koje vam neko priča uspjevajući da, od samog početka pa do kraja, veže vjekove, pa čak i cijele milenijume, i ne samo to, već i da učini da likovi iz različitih epoha i vaktova, komuniciraju i sa čitaocem i sa ostalim likovima iz priče tako da granica između prošlosti i sadašnjosti praktično iščezava. Takav poduhvat svakako jeste moguć u jednom književnom djelu, ali kada se radi o književnom djelu koje pretenduje da bude i više od toga, zato što je priča koju priča važnija i od same književnosti, zato što u sebi nosi ne samo književni imaginarijum,



Učesnici promocije u Novom Pazaru

već glasan eho, čak krik istina koje nam dolaze iz prošlosti, to onda nije nimalo jednostavan zadatak. To znači da vi prestajete biti samo književnikom koji nema odgovornost za ono što piše, već postajete biti pronosiocem istinitih vijesti. Taj poduhvat biva još teži, ako su to vijesti o nama. Pisati o svijetu u kojem je, kako to pisac kaže: „jedna te ista ruka u mladosti gasila lampu gašnjaču, oralu drvenim ralom i u zreloom dobu upravljala traktorom, kosačicom, automobilom i kuckala tastaturu mobilnog telefona i kompjutera“, čini se jednostavnijim u romanima naučne fantastike nego u romanima koji govore o realnim ljudima i ljudskim sudbinama.

Možda će zvučati naivno i izgledati kao neka lako odabrana poveznica, ali svejedno ću reći, da kao zajednica imamo veliku sreću da nam se baš novinar Esad Kočan, koji kao novinar decnijama svjedoči o istini, sada javlja i kao književnik, koji stvaran i realan kakav jest, o čemu svjedoči njegova biografija, ni kao književnik ne prestaje da nam se obraća istinom i jasnim porukama iz prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. I kada kažem nama, ja kao čitalac imam pravo da, ne umanjujući univerzalnost poruke i napisanog, doživim i ovaj roman kao priču o jednom narodu. O nama Sandžaklijama. Budući je radnja romana smještena u bihorski kraj, jednom imamo priliku, ne samo da uživamo u raskošnim jezikom napisanoj priči o nama od strane jednog od nas, već i da na jedan otrežnjujući način shvatimo surove društvene odnose koji su kroz vjekove oblikovali duh i dušu sandžačkog čovjeka. Za te surove i opasne društvene odnose često smo i sami bili odgovorni i, čini mi se, niti u jednom književnom

djelu, nisam vidio bolje razobličenje i bolje objašnjenje nekih opakih pravila i pojava u životima naših često neposrednih predaka. Takva pojava je npr. krvna osveta, i pisac nam o njenim pogubnim posljedicama i načinima na koje se događala, priča kroz cijeli roman. Izučavao sam pravo I oduvijek mi je bila zanimljiva teza njemačkih pravnika o tome kako jedan narod ne može uzimati pravo drugog naroda kao uzor, već da za svojim pravom mora tragati unutar sebe, svoje tradicije i historije, i da jedino to pravo kod tog naroda može dati svoje najbolje rezultate. Kad god sam razmišljao o tome, pitao sam se kakve su to norme prava naroda kome ja pripadam? Nanovo promišljajući o tome, pitao sam se i imaju li Sandžaklije svoje narodno pravo ili se nešto tuđe nakalemilo na nas? I baš zato što je tuđe i što je strano, zato i jeste tako razarajuće, mislio sam. I uvijek mi je na um padala baš krvna osveta, koja je, kao nametnutno pravilo koje je sebe pravdalo jedinim argumentom da je riječ o „tradiciji predaka“, sandžačkog Bošnjaka uništavala, često teže i razornije od mnogih drugih stradanja i ratova koji su pohodili i razarali sandžački prostor i sandžačkog čovjeka. Uprkos potresenosti zbog događanja koja se u romanu maestralno opisuju, osjetio sam i veliku radost što, ne negirajući da su o tim temama pisali i drugi, ja prvi put imam priliku da taj fenomen posmatram i razumijevam iznutra, kao suživljeni čitalac koji prisustvuje historiji – ne kada se o njoj samo govori, već i kada se ona događa. Taj uvid nam može dati samo književnost i samo književnik, i Esad Kočan upravo to i čini i na tome sam mu beskrajno zahvalan.

Potresne scene u odnosima Sedlara i Grabovaca i njihovim krvavim i tragičnim osvetničkim obračunima, kao i bol, gorčina i nemir koje taj začarani krug, taj *circulus vitiosus* krvne osvete izaziva, zapravo su ogledalo naše prošlosti u koje moramo gledati kako bismo upoznali sopstvenu nutrinu. Nije tu bilo ni Rusoa ni njegovog društvenog ugovora ili države kojoj dajemo dio naše slobode da bismo zauzvrat dobili sigurnost, jer, nije u tim trenucima bilo ni jake države koja bi stala na put jednoj tako pogubnoj pojavi. Nije bilo, dakle, druge sigurnosti do one koju je mogla da pruži najbliža porodica, koja i sama postaje potencijalna žrtva te društvene pošasti koja se kao nametnuti teret prenosi sa generacije na generaciju, ne dozvoljavajući da se spirala patnje i boli prekine. „Tradicije svih mrtvih kao mora pritišću mozgove živih“, kazao je Karl Marx. Tu moru koju nam tradicije svih mrtvih donose, kao i ožiljke na duši koje nam osveta ostavlja, Kočan nakon osvete Grabovaca nad Sedlarima u romanu opisuje na sljedeći način:

„Jesam ja, dok je pripovijest klizila, sto posto bio na našoj strani. Samo, kad se svi razidu, kad se ugasi svjetlo, kad se zidovi približe, kad iz prozora zajauče vjetar, tada iskrсну iz tame iskukane sablje, odjeknu vrisci, sviju se mršave ruke kao moje, pojave se oči koje je ispio strah, koje se očajnički još uzdaju u zaštitu očeva i majki... To kida na komadiće“.

Raskid sa teretima prošlosti i osvetama, Kočan najavljuje već na samom početku romana i taj raskid simbolično čine djeca, koja, podijeljena na onu iz Gradca i onu iz Zabrdža, komuniciraju kao najljući neprijatelji, neprestano se sveteći jedni drugima u nimalo naivnim dječaćkim sukobima i specifičnim igrama kao što je igra „glava i osveta krvi“. Ta djeca, međutim, u jednom trenutku odlučuju da igraju fudbal, ali ne kao protivnički timovi, nego izmješani.

„Možda smo se umorili od bezrazložnog bijesa. Možda nam je dosadilo ponavljanje istih radnji neophodnih za postizanje stalne borbene gotovosti... Mi nismo mrzjeli njih onakve kakvi stvarno jesu, niti oni nas onakve kakvi stvarno jesmo. Nismo se ni znali. Odbi-

jali smo da se upoznamo. Samo smo osjećali netrpeljivost prema našim odrazima u njima i njihovim u nama. Sve što su oni uradili nama bilo je loše. Zato su oni bili loši. Sve što su oni radili nama, radili smo i mi njima, kad god nam se ukazala prilika. Nismo primjetili da tu, što se nas tiče, ima išta loše. Za svu tu igru teren je bio pripremljen davno. Nismo mi izmislili igru glava. Mi smo je prekinuli“.

Krvne osvete u Sandžaku više nema, ali recidivi podjela po različitim osnovama, koji su u odnosu na to u šta se te podjele pretvaraju, a što se opisuje i u romanu, i dalje nas more i opterećuju, ne dozvoljavajući nam da uhvatimo korak sa vremenom i izazovima koji nas očekuju. Podjele o kojima Kočan piše i dalje su žive i prisutne u sandžačkim društvima i svojim, nekad vidljivim, a nekada i nevidljivim zidovima, drobe jednu, teškim historijskim okolnostima izloženu zajednicu, napaćenu, često i samo-destruktivnu i tako malu zajednicu. Podjela na došljake i starosjedioce, na vjernike i ateiste, na hrišćane i muslimane, podjela na naše i njihove, na staro i novo, na ispričano i neispričano, podjela na one koji su otišli i one koji ostaju, sve je to našlo svoje mjesto u ovom romanu. Ali, i poruke o tome da je najgore što možemo učiniti sebi to da pristanemo da nas odredi tuđe zlo. Stoga je ovo i roman koji nas uči ljubavi i praštanju. I to ne samo kroz veličanstvenu ljubav Mirne i Omara, za mene glavnih junaka ovog reminiscentnog romana, koja pokazuje i pobjedu boli nad patnjom potvrđujući Božje obećanje da sa mukom dolazi i laskost, već i kroz pobjedu ljubavi Ahmedina i Vide, ali i kroz ljubav ujaka (daidže) Bojana, kada miluje kosu i podiže visoko svog sestrića Omera kojeg prvi put u životu vidi.

Na jednom mjestu pisac veli da: „uživljavanje u sudbine likova donosi i zadovoljstvo. Zbog toga čitamo literaturu i u pozorištu gledamo tragedije. Što priča dublje doseže, što nas predstava snažnije potrese i uznemiri, što je drama uvjerljivija, to je ugođaj potpuniji“. Proživljenost napisanog u ovom romanu, što se osjeća, čini da taj ugođaj čitanja bude, ne samo potpun, već i realan, ali i to da nam neke velike misli duhova raznih epoha koje otkrivaju erudiciju pisca, postanu jasnije i bliže. Jer, nije isto pisati i govoriti o proživljenom



i neproživljenom, pri čemu mislim ne samo na fizičku, već i na duhovnu proživljenost. Ili, kako to pisac ovog romana na jednom mjestu kaže: „Ništa nije praznije od čovjeka zatrpanog gomilom citata i naplavinom tuđih misli, koje nisu prošle kroz njegovo srce“.

Kao Sandžakliji, ovaj roman mi je pružio dubinske uvide u procese koji su kroz vijekove oblikovali mentalitet naroda kome pripadam. Ti uvidi su važni jer govore nama, o nama samima, od strane jednog od nas, kao što već rekoh. Stoga je ovaj roman važan ne samo kao književno štivo, već i kao putokaz. Kao opomena. I savršeno mi

Prof. dr Senad Ganić, vanredni profesor na Departmanu za pravne nauke Državnog univerziteta u Novom Pazaru. Rođen je 1978. godine i školovao se u Novom Pazaru, gdje je završio Gimnaziju, prirodno-matematički smjer.

Pravni fakultet diplomirao, magistrirao i 2013. doktorirao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na Katedri za međunarodno pravo i međunarodne odnose.

Od 2008. godine radi na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru, na Departmanu za pravne nauke, gde je vanredni profesor. Predaje međunarodnopravnu grupu predmeta.

Dobitnik je OEBS-ove nagrade za ličnost godine u Republici Srbiji za "građanski aktivizam i promociju tolerancije u multikulturalnom ambijentu".

je jasno da već sam ovaj moj osvrt čini nepravdu ovom romanu time što, iz svega onoga o čemu je, a govori i o čovjeku i ljubavi, i o životu i smrti, baca svjetlo samo na neke kutke te velike pozornice na kojoj se svi nalazimo. Ipak, nemoguće je da jedan ovakav osvrt obuhvati sve ono o čemu nam se u romanu kazuje, a sve i da je moguće, ja svakako ne bih bio sposoban za tako nešto. Ono za šta jesam sposoban i što hoću učiniti, jeste da ću ovu priliku iskoristiti da se zahvalim piscu romana Esadu Kočanu, za to što univerzalnoj književnoj riznici, ali prije svega mom narodu, ostavlja jedan ovako važan književni zapis. Ostavlja priču koju moj narod treba čitati, ne samo zbog ljepote i važnosti onoga o čemu priča, već i zbog boljeg i potpunijeg razumijevanja svih drugih priča koje su o nama i od nas ikada ispričane i napisane.

I, kao što negdje na početku rekoh, ovo nije samo obična priča. Ovo je priča koja u sebi nosi mnoge istine, pa makar i kroz poruke koje tek treba da razumijemo. A to je veoma važno, naročito danas. „Nikada“, kaže pisac na jednom mjestu u romanu, govoreći o savremenom trenutku, „ovoliko laži nije oblikovalo svijest i dušu ovolikog broja ljudi. U njih niko ne vjeruje. Ali masovna proizvodnja laži nije uzaludan posao. Postignuta je svrha – niko ni u šta više ne vjeruje“. Ovaj roman je, čini se, dobar oslonac za barem minimum duhovnog preobražaja koji nam je tako potreban, i za početak međusobnog povjerenja. Moramo vjerovati jedni drugima.

Zahvaljujem se na časti koja mi je ukazana i prilici da sa vama podijelim svoje utiske o ovom izuzetnom književnom djelu.

# Ćutanjem se ne gradi budućnost

„Divan“ predstavlja sublimaciju i snagu intelektualne i poetske misli - svega što je **Hadrović** decenijama vrijedno stvarao i publikovao boreći se za slobodu, duh i opstanak bošnjačkog naroda u zemanim progona i pogroma

**Z**asigurno jedan od najplodnijih savremenih književnika u Crnoj Gori iz redova Bošnjaka, Safet Hadrović Vrbički - književnik, esejista, kulturolog, antologičar, priznat i uvažen ne samo na prostorima često surovog Balkana već i mnogi šire. Svojom poezijom i prozom do sada je dostigao nenadmašne vrijednosti. Pratio je tešku sudbinu bošnjačkog naroda na svojim kulturološkim putevima. Mijenali su se granice, države, vladari, gospodari, osvajači, poraženi i pobjednici ali sudbina Bošnjaka je često bila ista – nepredvidiva i surova. Odrastajući u gorovitim i magičnim vrletima jedinstvenog Bihora, proživljavajući duh, kulturu i običaje svog naroda a znajući da je pero jače, značajnije i dugotrajnije od mača, nastale su neke od njegovih ne samo najboljih pjesama već i zbirki poezije ali i sveukupno stvaralaštvo. Najpoznatiji Bihorac Ćamil Sijarić je započeo svoj zlatni put sa Bihorcima a Safet Hadrović je nastavio taj put u mnogo teškim društvenim i književnim vremenima i okolnostima.

Zato, antologija vlastite lirike **Divan** predstavlja sveukupnu poetsku sublimaciju i snagu onoga što je Hadrović decenijama vrijedno stvarao, priređivao i publikovao boreći se za slobodu intelektualne i poetske misli. Turski nobelovac Orhan Pamuk bi to lijepo objasnio sljedećim riječima: *Sreća i pjesništvo*

Piše: **Božidar Proročić**,  
književnik i publicista



– to ne može dugo zajedno. Nakon nekog vremena ili sreća obezvrijedi pjesnika i njegovu poeziju ili mu prava poezija upropasti sreću.

U zbirci **Ne reci nikom** koja je objavljena 1988. godine, ima Safetova pjesma od posebnog značaja i težine:

## MOLITVA

Nedostižna vatro nebeska  
Koja javljaš se svake večeri  
Kao predznak sulude noći  
Koja nas iščekuje  
Ne obmanuj me  
Lažnom svjetlošću svojom  
Ne zavodi me na pogrešan put!

U samoj pjesmi autor stihovima otkriva svoju unutrašnju snagu promišljanja o vremenima koja tek predstoje. Ova pjesma je izgrađena na unutrašnjem dijalogu. Tada, sa svega 38 godina, autor je pun gorkog prezira koji dešifruje riječju „obmana.“ Za lirskog subjekta pjesma predskazuje neka nova vremena koja dolaze. Pjesnik je zapitan nad budućnošću i nad svojom sudbinom, koja zna da bude neizvjesna i da se poigra. Sada, gledajući ka stvarnosti lirski subjekt počinje shvaćati da se istina može postići samo po cijenu jakih ali i autentičnih duhovnih segmenata prepletanih između nebeskih tijela a da li su oni istovremeno i putokazi iza kojih se krije život ili smrt?!

Nakon tri godine od izlaska prve, objavljena je druga zbirka poezije **Zoja** 1991. Mistična i magična ljepota žene i emocija. *Zoja* nije samo pjesma o

ženi već i način na koji autor doživljava duboke emocionalne krize nekada stvarne nekada imaginarne. Zoja prati pjesnikov establišment u kome ispovijest predstavlja i svojevrsni dijalog pjesnika. Letargični stihovi nastali pod uticajem najvećih crnogorskih lirika Lesa Ivanovića i Vita Nikolića posebno su evidentni.

U odlomku iz pjesme *Zoja* autor između ljubavi, tišine i smrti, bira svoj pjesnički eho koji odzvanja ali koji ga i „proganja“ u svim stihovima ove zbirke. U svojim četrdesetim godina lirski subjekt mora da se suoči sa dvije činjenice ali i sa svoje dvije (podvojene) ličnosti, jedne koja voli a druga koja podliježe strastima satkanim u riječima. Nekada je samo jedna riječ dovoljna da se prelazi kroz mnogobrojne pjesničke lavirinte lelujave sudbine i žene pred kojom je nekada nijemi svjedok, nekada kritičar, nekada altruista koji se bori protiv zastarjelih dogmi gradeći jedno humanističko društvo.

Odgovor nijemi slijedi  
Ni zvuka. Ni daha. Ništa.  
Kao da stranac moj  
vraća se s gubilišta  
Najednom počinjem da ga žalim kao brata  
Gledajući ga sa omčom oko vrata.

(Iz pjesme „ZOJA“)

## POETIKA O SUDBINI BOŠNJAČKOG NARODA

Hadrović je 1993. objavio zbirku poezije *Iskopavanje vatre* ozbiljno pjesničko ostvarenje nastalo u teškim (ratnim) godinama na prostorima Zapadnog Balkana. Pjesnik duboko potrešen ratnim događajima progovara glasom kao lučom, jedinim oružjem za odbranu etosa i etnosa, identiteta, jezika i religije.

Budnim okom žrtvu vreba  
Tuđa žrtva, većeg neba!  
Zašto sve to tako biva;  
Zavjesa; čije lice skriva

(Iz pjesme „GDJE JE KORIJEN? STABLO? KLICA?“)

Sama alegorija riječi u pjesmi predstavlja jako izražajnu stilsku slikovitost i figuru teških okolnosti u kojima se nalaze Bošnjaci-muslimani na tada ratom zahvaćenim prostorima Zapadnog Balkana. Sav bol pjesnika iskazan čestim religijskim mo-

tivima u brojnim pjesama oslikava apatiju trenutka u kome se našao. Obespravljani položaj naroda, kome pripada i njegov lični odnos kao pjesnika koji bdije nad patnjama naroda. Hadrovićeva poezija puna je ličnih impresija koje nosi njegov narod i upravo ova poetika se na najbolji mogući način uklapa u taj bošnjački književni opus i dalje potvrđujući tu svoju otvorenost i iskustvo koje pomjera granice. Autor je uspio da ovom pjesmom ali i samom zbirkom izbjegne sve zamke koje sa sobom nosi poezija. A to je odlika već zrelih i formiranih pjesnika. Hadrovićeva poezija nalazi se između tradicionalnog i modernističkog puta na razmeđu dva vijeka i na razmeđu različitih i savremenih poetskih pristupa. Hadrović ovom pjesmom skreće pažnju da pjesnički prikazane moguće apokaliptične slike predstavljaju njegov diskurs spiritualnosti.

Tragediju *Žrtva*, prvi put je objavio 1994. Doživjela je pet izdanja i prevedena je na albanski jezik. *Žrtva* je proglašena knjigom godine u Sandžaku za 1994. godinu. Tragedija govori o jednom teškom i tragičnom događaju, stradanju Bošnjaka, u Kolašinu drugom polovinom XVIII vijeka, predstavljeno kroz poetski diskurs lirskog subjekta. U pjesmi: *Fatimini jadi* autor navodi:

(Odlomak)

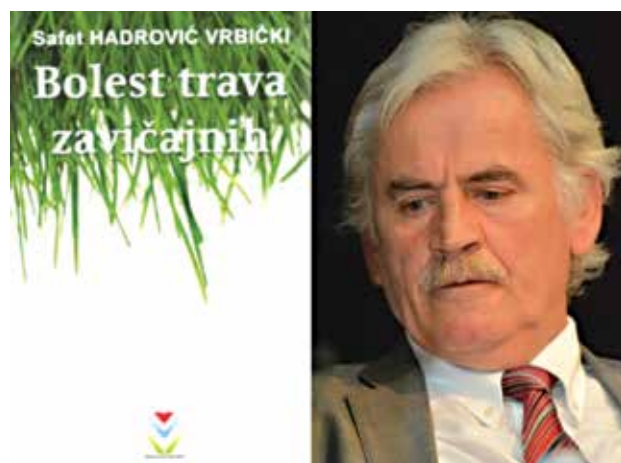
Kleta vatra za tren sve proguta  
Kletom rukom vatra užezena  
Nad ugljenom crnim nadvio se  
Pramen dima i od noći crnji  
Nigdje glasa drugog do vapaja  
Što ga brda stotruko razliježu  
A dolina iznova ga prima  
Ne daj Bože crnom dušmaninu  
Što od noći odvojit se ne da  
Crne noći – crnila mu duše  
Zlu krv svoju – zlom koji napaja

Osnovna tema tragedije *Žrtva* je stradanje jedne bošnjačke porodice i opis čitavog događaja pokolja kolašinskih muslimana. Radnja se odigrava u Crnoj Gori tokom druge polovine XVIII vijeka. Epski i lirski elementi su prisutni u tragediji. Takođe ovo djelo doživljava i svoj psihološki aspekt kroz analizu likova koji su u njemu pojavljuju.

Stradanje porodice i njeno ubistvo koje je počinjeno iz niskih i osvjetničkih pobuda i motiva sa strašnim posljedicama. Čitavo djelo je satkanao i stvoreno na ovoj fabuli o ubistvu, a struktura na principu konfliktности i stradanja prati čitavo djelo. Motivacija, sa kojom se susreo autor moralno neopravdanje ubistva, sudara se sa podsvjesnim u njemu samom i sa sredinom koja ovakvo stradanje porodice ni pokoju cijenu ne smije da prihvati. Efektne melodramske situacije tragedije su one između Pepića odive i njene naracije sa samom sobom. U ovoj tragediji zločin postaje ogled o mogućnostima jednog vremena ali i jednog sistema vrijednosti iza kojih se kriju sve ljudske slabosti progona, proganjanja drugih i drugčijih u religijskom smislu. U samom uvodu Tragedije znamo ko je počinio zločin i kako je to uradio. Zainteresovani smo jer pratimo uzbudljiv unutrašnji život Pepića odive izražen kroz njene unutrašnje monologe.

**Safet Hadrović** je napisao izuzetno vrijednu antiratnu poemu **Ne mere to tako bolan**, objavljena je 1997. Ne mirivši se sa sudbinom Bošnjaka ova zbirka je nastala kao otpor jednoumlju zla koje se zove rat. Zato je ova antiratna poema često jače i snažnije odjeknula od svih detonacija i rušenja koja su počinjena u ime jednog naroda i jedne pomračene ideologije velikosrpskog nacionalizma. Hadrović sve to posmatra. Pored njegove kuće prolaze: stradalnici, progonjeni, vojnici i dželatati zajedno jedni sa drugima. Duboko svjestan da jedino stihovima može povesti svoju borbu a ne oružjem jer on je glas njegovog nacionalnog bastiona koji je puno puta stradao.

Pjesnik daje relastičan prikaz jednog vremena. Duboko potrešen sa svim onim što se dešava u



## Antologiju lirike Safeta Hadrovića Vrbičkog - *Divan*, podržalo je Ministarstvo kulture i medija Crne Gore. Uskoro izlazi iz štampe

okruženju usljed ratnih okolnosti i progona, umjesto jecaja pušta stihovani krik koji je jači od Ginzbergovog ili Munkovog, koji su želejeli prikazati svu surovost ljudskih civilizacija kojima pripadamo. Hadrović je duboko svjestan da se ćutanjem ne gradi ni poezija a još manje budućnost. Univerzalni bol, patnja i strepnja ne završavaju se nestankom ratnih okolnosti na uvijek podijeljenom Balkanu. Poeta želi da dopre do svakog kutka ljudske civilizacije kako bi svjedočio o kontinuitetu zla. U njegovoj živj izmjeni bola i gorčine, svjetlosti i tame, nalazi se jedna od osnovnih, gotovo skrivenih, ljepota a to je ljepota poetike. Otuda izvire estetika u stihovima koja je nadjačala druge vrijednosti sa sjajnom umjetničkom transpozicijom.

Nešto drugačiji, modernistički pristup samoj poeziji, Vrbički pokazuje u zbirci **Patke na legalu**. Stihovi su kritički, britko intonirani prema dešavanjima kod nas i u svijetu zbog stalnih sukoba i stradanja naroda kod nas u Bosni potom i širom planete: Palestinci, Tatari, Kurdi, Uzbeci, Čečeni, ali i brojni drugi ... Među „ispovjestima“ svojom posebnosti ističe se pjesma:

### „ISPOVJEST VOJNIKA SA DUBROVAČKOG RATIŠTA“ (Odlomak)

Toliko malo od mene do njega  
Posve malo prostora. Posve daleka sreća  
Dijeli nas nekih sedam koraka svega  
Jednom će pripasti počasti. Drugom ni svijeća

### NE MERE TAKO BOLAN

(Odlomak)

Bradata zvijer  
Koja me potkova  
Veli mi:  
Ti Asime od Bosne  
Ne imaš:  
Ni ognjišta svoga  
Ni doma svoga  
Ni jezika svoga  
Ne imaš

Ni Domaje

Ja – Asim od Bosne  
Što jedino bosanski  
Zboriti znadem  
Velim:

Ojavaši  
Divanijo jedna!

Ne mere to tako  
bolan  
Ne mere!

Navedena pjesma u kojoj je dominantan ratni motiv i iskustvo rata nijesu samo jedna od centralnih i dominantnih tema, nego i faktori koji mijenjaju književnu stvarnost i utiču na razvoj posebnosti u poetici. Zapravo Hadrović je dubokoumni glas koji stalno skreće pažnju, opominje i govori o svemu onome što se dešava pojedincu, narodu u raznim ratnim, a nažalost i genocidnim okolnostima. Svera ljudske postojanosti mora pronaći u sebi put a taj put mora da ima i humanistički pristup i karakter ma koliko da su vremena loša. Strahote rata suptilno su akcentirane u pjesmama: „**Poruka snajperisti ubici moje kćeri**“, „**Aladža džamiji u pomen**“ i „**Nekrolog Mostarskom mostu**“... i pored osobene estetske ljepote isijavaju i visoko etičke vrijednosti.

Poetsko-filozofsko putovanje kroz različite vremenske epohe, Hadrović je sabrao u zbirci **Lovci na školjke** (objavljena 2001) Dobila je nagradu „Blažo Šćepanović“. Ova zbirka je putokaz kroz različite vremenske i prostorne dimenzije. Protok vremena kao pješčanog sata koji nam pokazuje vrijeme koje je otišlo u nepovrat i ono koje stoji pred nama. Svaka od pjesama zastupljenih u ovoj zbirci je i jedna umjetnička vizija, trauma ili posljedica trenutka u kom se pjesnik našao nekada imaginarno a nekada i stvarno.

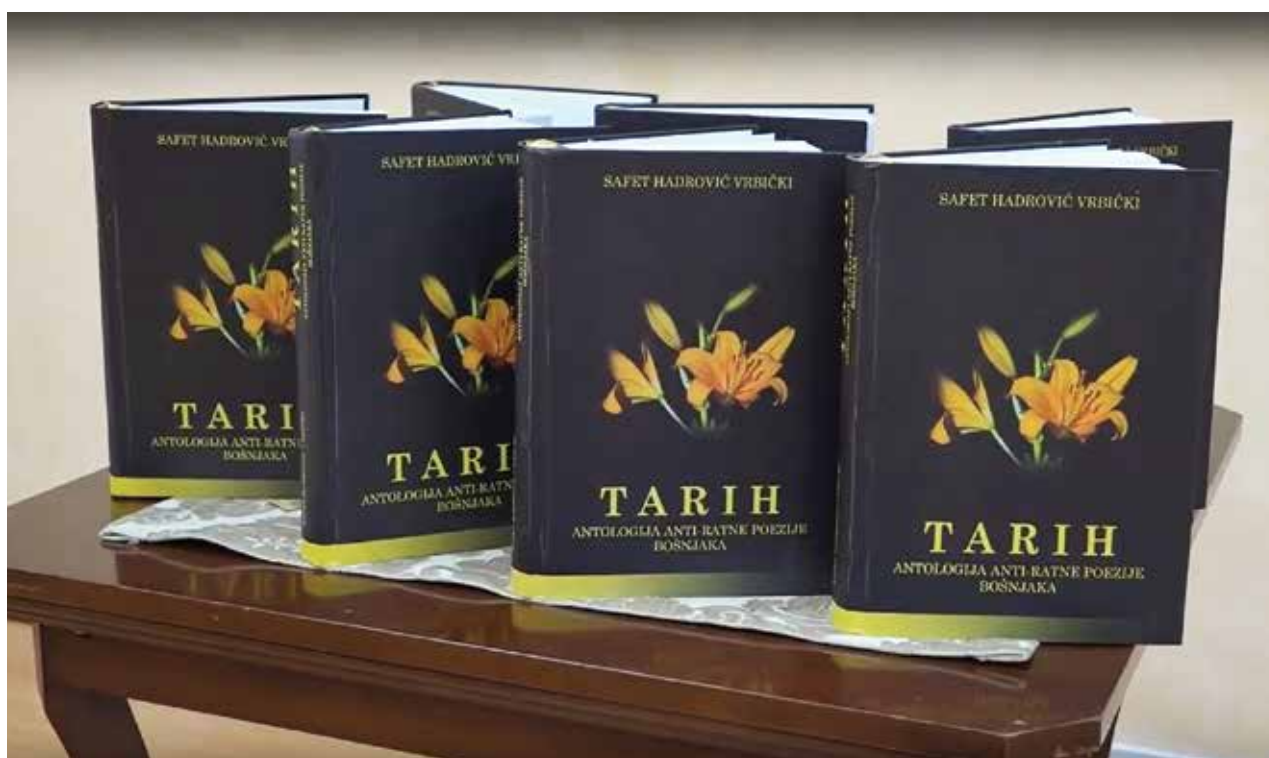
## ODBRANA SOKRATOVA

(odlomak)

Otkuda to; pitate se – građani Atinski  
Među svekolikim učenim antičkim svijetom  
Da baš mene, neznanog jednog Sokrata  
Proročište u Delfima izabere i proglaši  
Za najmudrijeg među mudrima dične Helade?!

Helenizam prisutan u samoj pjesmi daje kompaktilnu notu samog autora koji je pronikao u dublje duhovne i filozofske dimenzije grčkih filozofa i mislilaca. Ova zbirka značajno će promijeniti njegov književni pristup i obojiti ovu zbirku dostaojanstvom drevnih antičkih mudraca. Pjesme iz ove briljantne zbirke uključuju i povremene napomene s vrednosnom evaluacijom sopstvenih stihova čime se unutrašnja usklađenost transformiše u dijalogičnost. Pjesnički bunt se poezijom prenosi na književni establišment, ali i šire, na politiku nacionalnih i (s)rodnih identiteta. Autorovo pisanje je neprekidno ironično potvrđivanje sopstvenog pjesničkog identiteta.

Knjiga **Orfejeva lira**, objavljena 2003. godine, obiluje fascinantnim poetskim posvetama značajnim autorima, književnicima, filozofima koji su ostavili dubok trag u svjetskoj i domaćoj kulturi.





Hadrović je posvetio pjesme onima koji su stvarali i vezli zlatne poetske i književne niti. Svaki od poetskih dragulja odlikuje se posebnošću u duhu suštinskih odrednica stvaraoca.

### STREMIŠ LI ISTINI

Jevremu Brkoviću

(Odlomak)

Stremiš li Istini, otkriješ li lice  
Sa svih će te strana napast nemilice  
Kidisaće kopljem, lukom, strijelom  
Da pogase zvijezde nad visokim čelom  
Udariće hajkom; s leđa, s boka  
Da prekinu nemir tvoga krvotoka  
Zidaće legume, skivati okove  
Vadiće ti oči – da ugase snove

Slično posveti Jevremu Brkoviću, autor kroz naslov ukazuje, govori o sadržini pjesme, oslanja se na mnogo ideala i ideja, asocijacija i misli između egzistencije i borbe za goli život u koji vjeruješ sa svim svojim idealima ili zabludama. Ono šta takođe čitalac može da primijeti jeste da su njegove pjesme prepuna egzistencijalnih filozofskih, poetičkih promišljanja. Hadrović govori o svemu ispravno i doslovno, on svoja razmišljanja prenosi preko simbola, aluzija, prezentujući sve na svoj specifičan poetsko-filozofski način. Pisanje je skoro nedokučiva utjeha, tumačenje, a osvrtnje je nešto između pisanja i pjevanja.

**Pjesme iz provincije** su nastale 2003. godine. Ova knjiga predstavlja snažnu poetsku tematiku koja je prisutna i u autorovim ranijim zbirkama svjedočeći o svemu onome što ga lično kao čovjeka i Bošnjaka pogađa. Ispričana kroz poetsku prizmu istorijskih događaja od kojih se mnogi nažalost ponavljaju. Muhadžiri-iseljenici opet u progonima, jamama i stratištima između zločinaca i nažalost njihovih potomaka koji su i poslije pola vijeka nastavili krvavi pir. Mračna vremena pjesnik Hadrović problematizuje kao svetionik da razgrne tamu i tjeskobu koja ga okružuje što je najočiglednije u pjesmi:

### SVE NEKA OSTANE ZAPISANO

(Odlomak)

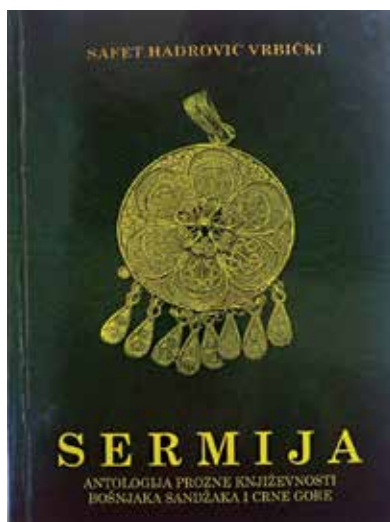
Nijemo stojim pred trafikom Željka Dobričanina  
Sedam je sati s večeri. Kao iz rukava  
Zasipa sjeverac. Sibirska hladna noć  
Očima svojim gledam. Nijem  
Pristižu autobusi, jedan za drugim  
Kao Rijeka da teče. Velika. Beskrajna  
Dovoze muhadžire iz Trebinja  
Koji nikada više neće vidjeti  
Svoj grad. Svoju Herceg Bosnu

Autor prati tok istorije koja se nažalost ponavlja u svom surovom obliku. Nemoćan da napravi bilo koji drugi iskorak zapisuje i opominje na ono što prati živote mnogih. Hadrović je onaj heroj koji pjesnički jadikuje on u sebi nosi onu svoju potresnu etiku: **„Sve neka ostane zapisano. Kao pouka. Kao poruka onima koji će doći poslije nas. Istinu vam kazuje pjesnik svjedok vremena!”** Malo je toga danas, u ovom sunovratu što može da uzburka osjećaje čitalaca kao ovo potresno svjedočenje poete. Ovakva

poezija ne bi bila mogućna da nije nastala razvijanjem, nizom autorovih individualnih dogradnji tradicijske samosvijesti, oživljenim „sjećanima“, na istoriji nacionalnog ali i produhovljenog često i bolnog iskustva. A rečena samosvijest nije izgrađena postepenim kretanjem kulture, nego mislenim i lirskim „eksplozijama“ pjesnika šireći utemeljujuća područja modernog bošnjačkog identiteta.

Zbirka **Ezopov vrt** (objavljena 2008), pjesnička je paradigma

koju Hadrović tka na Ezopovim motivima, proces je kontinuiran. Međutim ova poezija nastavlja svoju interakciju u savremenim tokovima i okolnostima. Stvarnost koja je u pjesmama prenesena je iz stvarnog života mnogih. Iako autor na sarkastičan način pokazuje sve naše slabosti jer vrlina gotovo i da nema on itekako dobro preslikava stanje društva.



## EZOP LIČNO

Na putu tom  
(A svi su putevi Gospodnji, isti)  
Iz tajnog brloga svog  
Očima vrijeba vuk  
Ko bi bio lud  
Da bez vučje krvi u sebi  
Otisne se u pustolovinu?!

Pjesma jeste i pustolovina koja nam otkriva stanja društva kome pripadamo. Iako se alegorija odslikava kroz likove životinja pjesme podsjećaju na dešavanja sa Orvelove „Životinjske farme.“ Naša stvarnost je naš sukob sa svim našim ambicijama i predatorskim genima koje nosimo u sebi.

**Safet Hadrović Vrbički** je rođen 1952. godine, u selu Donja Vrbica, kod Petnjice. Za svoje književno stvaralaštvo dobijao je više književnih nagrada i priznanja. Književna nagrada „Sabit Užičanin“ za tragediju „Žrtva“, koja je proglašena knjigom godine u Sandžaku, za 1994. godinu. Književna nagrada: „Blažo Šćepanović“, za zbirku pjesama: „Lovci na školjke“, koja je izabrana kao najbolja pjesnička zbirka iz Srbije i Crne Gore, za 2000. godinu, na anonimnom konkursu (među 35. prispjelih rukopisa). Književna nagrada: Počasno pero albanskog jezika (Albanski PEN centar – Akademija Nauka Albanije, Tirana 2017); Književna nagrada: Pero Ćamila Sijarića (2018); Književna nagrada: „Avdo Međedović“ 2023. I mnoge druge ugledne književne nagrade.

Pjesme su mu prevedene na više jezika: bugarski, makedonski, albanski, njemački, francuski, švedski, slovenački, turski, engleski i persijski. U vremenu od 1992. do 2002. godine, bio je Predsjednik Udruženja pisaca Sandžaka, sa sjedištem u Novom Pazaru. Sada je Predsjednik Udruženja bošnjačkih pisaca Crne Gore. Autor je nekoliko desetina knjiga poezije, proze i publicistike; nabrajamo neke od njih: Ne reci nikom, Zoja, Iskopavanje vatre, Kurban, Žrtva, Patke na legalu, Lovci na školjke, Orfejeva lira, Labudova pjesma...

Hadrović je priredio i nekoliko zapaženih antologija poezije i proze Bošnjaka u Crnoj Gori i Srbiji.

Pored ovog poetskog biserja u izboru iz lirike **Divan**, Safet Hadrović-Vrbički ima pripremljene (ne objavljene) zbirke poezije sljedećih naslova: „Pučina“, „Trebalo imati nekog“ i „Latice lotosa.“

Antologijski izbor **Divan**, pored lirike Vrbičkog sadrži i posvete, kritike književnika i intelektualca koji su svoj sveukupni poetski, književni ali i esejistički prikaz autorovih djela predstavili na poseban način.

**Safet Hadrović Vrbički** je poetsko-prozni majstor koji za sobom ali i ispred sebe ima impozantan stvaralački opus i malo ko je u savremenoj književnosti Bošnjaka ali i u kulturnoj emancipaciji svoga nacionalnog bastiona dao ovoliki književni opus pun energičnih epopeja iza kojih ostaju djela trajne i neprolazne vrijednosti. Hadrovićeva poezija, po svojoj koncepciji, jeste etička, sociološka, filozofska, estetička ali iznad i ispred svega kulturološka dimenzija koja Bošnjacima otvara nove poglede i stare puteve ponekad i rane koje su ostale kao trajni ožilci. Očuvanje vlastitog bosanskog jezika izraženo je u gotovo svim pjesmama koje nam otkrivaju ne samo ljepotu bosanskog jezika nego i određene kulturološko-religijske momente koji prate poeziju autora. Svojim pjesmama on nam predstavlja sebe kao stvaraoca koji do bola iskreno poznaje i razumije, duh i dušu Bošnjaka. Pjesnik sopstvenu psihologiju ali i običaje i tradiciju Bošnjaka prezentuje nesebično i suvereno krećući se kroz prostor i vrijeme imanentno ovom djelu, čineći ga uvjerljivim i značajnim svim budućim generacijama ali i studentima koji budu proučavali književnost i jezik Bošnjaka. Zato se u **Divanu** kroz poetski izbor afirmišu humanost i čojstvo, ali i vrlina i žrtva, nasuprot zlu i nasilju koje se često pojavljuje na bolnim istorijskim putevima. U svojoj poeziji Hadrović je predstavio unutrašnji iskonski dijalog na muhadžirskim putevima njegovih junaka često između života i smrti. Takvo iskustvo proizišlo je iz nacionalnog iskustva Bošnjaka, predstavljeno modernim izrazom i jakim senzibilitetom, što je osobenost njegove poezije i proze. Pjesnik ukazuje da ga sustižu godine, ali njegova poezija oslikava vitalnost i književnu potentnost.

Sile i silnici koji se pojavljuju često u njegovoj poeziji kao konjanici i pratioci smrti pred nesagledivim silama utiranja i oduzimanja identiteta snagom **Divana** ostaju kao trajni i vječni postament koji je Safet Hadrović Vrbički izgradio, kao uput šta to Bošnjaci kao narod treba da znaju, šta treba da pamte.

# Profesorica za urnek i književnica za poštovanje

*Trostruka je dobitnica nagrade Fonda za kvalitet i talente, koju je ustanovilo Ministarstvo prosvjete Crne Gore... Suštinski, pjesnikinja koja na poznavanju literature gradi svoj osoben – slobodan stil, koji simbolički predstavlja interakciju misli i poetsku sublimaciju višedimenzionalnih jezičko-poetskih pravaca*

**Ljerka Petković** predstavlja istaknutu i značajnu figuru na kulturnoj sceni Crne Gore. Njen doprinos savremenim književnim i kulturnim procesima i tokovima možemo pratiti kroz vizuru njenog poetsko-proznog stvaralaštva, esejistiku, književnu kritiku, ali i kroz značajan doprinos sistemu obrazovanja. Potvrđuju to brojna priznanja, a još više Ljerkini učenici iz generacije u generaciju, te njene knjige u kojima oblikuje nježnost, emociju, traženje ljepšeg svijeta kroz poruke doživljenog ili odsanjanog. Otuda su sve njene pjesme čitljive i pamtljive, pune iskrenih poruka, metafora i slika. "Poezija života i o životu"!

Svojim dosadašnjim ukupnim poetskim stvaralaštvom Ljerka Petković zaslužuje ozbiljniji pristup kritike. Ne baveći se eksperimentisanjem u poeziji, ova pjesnikinja je strukturno organizovala i predstavila svoj vizuelno-poetski identitet, koji je tematski usmjeren na vječnu misaonu profilaciju, a izražajno (formom i maternjim jezikom) predstavlja jedinstven spoj i snagu u savremenoj poeziji. Autorka svojim misaonim sentencama kroz svoje zbirke poezije prezentuje jaku lirsku formu koja je zasnovana na dubokim refleksivnim tonovima. Može se reći da za nju ne postoje granice ni ograničenja u čarobnim prostorima imaginacije koji su istovremeno i svojevrsna lična ispovijest. U velikom broju pjesama prisutna su promišljanja i preispitivanja, tumačenja sadašnjosti, prošlosti, iščekivanja i tražanja, a njena poezija nam povremeno otkriva i mnoge nedokučive tajne i kreiranjem svojevrsnog pjesničkog performansa predstavlja trenutak istine koji često zna da bude bolan i nepredvidiv. Tako



Ljerka Petković

pjesnikinja prolazi kroz različita stanja katarze i tražanja. Bogatom leksikom i snažim slitskim izrazom pred čitaocem se otvara jedna originalna emotivna, misaona i duhovna energija.

Prvu zbirku pjesama „Šapat i krik“, Ljerka Petković objavila je 2016. godine. Recenzent ove zbirke dr Milutin Đuričković, pored ostalog je zapisao: „Napisane u slobodnom stihu, pojedine pesme su svojevrsne himne životu i ljubavi, odnosno refleksije i manifestacije koje dosledno markiraju pojedine događaje i doživljaje od značaja za pesnikinju i njen duhovni život. Otuda i mestimični sentimentalni tonovi, koji nisu nastali kao plod rezignacije ili nekakvog nezadovoljstva, već kao setna evokacija na davno minulo vreme i sećanje na trenutke koji život znače.



## BEZBRIŽNOST

Da nije čitala Crnjanskog,  
vjerovala bi da je sama  
izmislila  
sumatraizam.  
Ona već odavno  
sluti  
da je sve  
sa svim  
u vezi,  
i svakog dana  
osluškuje  
prasad  
svijetle  
kosmičke  
pravde  
u cvrkutu  
bezbranih ptica.  
Ipak,  
često me podsjeti na  
majku,  
jer  
strepim  
da ne zalutam  
u gori,  
crnoj od  
neprihvatanja.

Takve nostalgično-melanholične slike predstavljaju, zapravo, univerzalno ljudsko osećanje, koje je simbolički i misaono svedeno, odnosno jasno određeno i jezgrovito iskazano“.

Poetski opus nastavila je objavljivanjem dvije zbirke pjesmama - „Ona“, u izdanju Biblioteke „Njegoš“ - Nikšić, 2020; i „S vrha pogled“, IGP „Pegaz“ – Bijelo Polje, 2022. godine.

U zbirci „Ona“, kako zapaža Boris Jovanović Kastel, “pjesme su dijalektički sugestivne i provokativne, kroz njih odzvanja glas neprihvatanja ust-

aljenih normi i društvenih predrasuda, promisao je bojno polje za pravdu i ljubav dok bijeg od opšteg podrazumijeva odlazak u sopstveni kosmos želja, čežnji i ideala. Stih V. Majakovskog *Kako u debelo uho zabosti nježnu riječ* moto je knjige *Ona i to nije slučajno*. Nesputanim stihovima punim ljubavi, slobode, melanholije i sna, iskreno i ženski odvažno, Ljerka Petković ponudila je odgovor. Možete ga čitati kao pričest, himnu, sanovnik, ogledalo, ispovijest ili, čak, mač ...”

Treću zbirku pjesama „S vrha pogled“ čini 39 pjesama razvrstanih u tri ciklusa, sa različitim motom i značenjem riječi. Dr Milanka Babić je u preporuci izdavaču napisala sljedeće: “Pjesme se tematsko-motivski vrlo intelektualizovanom refleksivnošću stapaju u svojevrsan poetski esej o zrelosti, mudrosti, vječitim traganjima i neizbježnim lutanjima, o čovjeku i iskušenjima, odgovornosti, navikama, o ljubavi od koje polazimo i kojoj se vraćamo, strahovima, stremljenjima, o neograničenim putevima mašte po tvrdoj podlozi svakodnevice.”

Dok iščitavamo pjesme Ljerke Petković, shvatamo da pred sobom imamo neobičnu i originalnu poeziju, iza koje se kriju brojne forme i stilovi. **Suštinski, pjesnikinja na poznavanju literature gradi svoj osoben – slobodan stil, koji simbolički predstavlja interakciju misli i poetsku sublimaciju višedimenzionalnih jezičko-poetskih pravaca koji plovo njenom poezijom i dolinom Lima u kojoj ona nastaje.**

U svom književnom stvaralaštvu Ljerka Petković se bavi i prozom u formi kratkih priča. Književna zrelost autorke došla je do posebnog izražaja u zbirci od petnaest priča predstavljenih u izboru “Ogledalo”, „Pegaz“, 2017. godine. Pod naslovima *Goja, Izabela, Priča, Mask, Virdžina, Zid, Hatar, Perfect Day, Ruke, Šta žene traže, Subota u šest, Plavuša, Na vrhu, Na dnu i Dobrun*, Petkovićeva ne piše za slavu, već za sagovornika ili prozno senzibilnog čitaoca, koji će umjeti da prepozna simboliku kratke forme. Konceptija i ideja ove knjige jeste pričati i ispričati autentičnu priču, iako se autorka bavi onim temama koje su karakteristične za njen kraj i značaj šire društvene okoline. Iako zbirka po tematici sadrži 15 različitih priča, one su povezane i zajedničkim osobinama. U prvom redu, to je vrlo složena i razgranata forma proznih zapisa koji su metaforični, puni različitih slika i simbolike. Zapravo, u svima se na neki način reflektuje odnos prema stvar-

nosti: prožimaju se noć i dan, život i smrt, traganje i cilj, nemilosrdnost i opstanak, propast i vječnost. Zato se može reći da se ova proza odabirom forme uklapa u recentan niz književnih djela koja predstavljaju stvarnost, ali i djelimičnu autofikciju, izuzetno vjerno. Ispod formalne površine kriju se univerzalne ljudske teme i emocije koje prate svaku priču. Teme poput porodice i ljudskih sudbina nesumnjivo će uvijek biti prepoznate kao univerzalne ljudske drame, zanimljivo predstavljene u autentičnom traganju same autorke. Zbirka "Ogledalo", osim ponuđenih odgovora vezanih za smisao ljudskog života, svojim otvorenim krajem daje i nadu u oslobođenje žena od tereta i dogme prethodnih generacija. Kada jednoga dana budemo iz neke dalje perspektive sagledavali i analizirali književnost koja trenutno nastaje, jedna od bitnijih stavki biće, zasigurno, žensko i feminističko vrednovanje književnih tema i žanrova autorki uz Crne Gore, a Ljerka Petković će svojim doprinosom i u tom rukavcu kulture zauzeti posebno mjesto.

Za svoje književno stvaralaštvo Ljerka Petković je više puta nagrađivana. Dobitnik je nekoliko nagrada na konkursima za kratku priču i poeziju: treća nagrada na Festivalu kratke priče na konkursu "Zavičajne staze" (Bihor, 2018), prva nagrada na Festivalu kratke priče na konkursu "Zavičajne staze" (Bihor, 2019), prvo mjesto na Konkursu 22. Nikšićkih književnih susreta. Zastupljena je i u nekoliko zbornika i antologija: u književnoanalitičkom zborniku o proznom stvaralaštvu crnogorskih književnica "Minervinim tragom" autorke dr Sofije Kalezić, 2018; Antologiji proznog stvaralaštva crnogorskih književnica, priređivač dr Sofija Kalezić, 2020; zbornicima priča u izdanju Festivala "Zavičajne staze": "Razmeđa Bihora" (2018), "Bihorske sumnje" (2019) i "Odlivanje Bihora" (2020); Zborniku Kulturnog udruženja "Zlatna reč" – Lase – Austrija pohvaljenom pjesmom na Drugom međunarodnom književnom festivalu – Beč 2018 "Laza Kostić"; zborniku posvećenom Vuku Karadžiću pohvaljenom pjesmom na međunarodnom književnom konkursu Austrijskog kulturnog udruženja "Zlatna reč", Beč 2020; zborniku najkraćih kratkih priča Izdavačke kuća „Alma“; časopisu za kulturu, umjetnost i društvene teme "Kazivart"; časopisu za naučna, književna i društvena pitanja "Tokovi"; kao i u nekoliko elektronskih časopisa za književnost. Autor je velikog broja recenzija i prikaza knjiga, kao i scenarija za školske predstave i programe.

## OMILJENI PROFESOR, MENTOR, RECENZENT I LEKTOR

Pored učešća na crnogorskoj književnoj sceni, ime Ljerke Petković neodvojivo je vezano za savremeni obrazovni sistem Crne Gore. Svoje prve korake u svijetu obrazovanja ona je ostvarila na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je kao dobitnica Zlatne značke Univerziteta u Sarajevu za postignut odličan uspjeh u toku studija, započela svoju radnu karijeru na Katedri za savremeni jezik kao asistent, a u istom periodu bila je i lektor u NIŠRO „Oslobođenje“ u Sarajevu. Nakon toga, radila je kao srednjoškolski profesor srpskohrvatskog jezika i književnosti, a od februara 1993. godine zaposlena je u Gimnaziji „Panto Mališić“ u Beranama, gdje posljednjih 30 godina predaje Crnogorski – srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost.

Tokom svog rada u Gimnaziji „Panto Mališić“ postigla je izvanredne rezultate u nastavi i vannastavnim aktivnostima, koji se ogledaju u učešću i davanju doprinosa unapređenju obrazovno-vaspitne djelatnosti putem svestrane uključenosti u reformski proces u Crnoj Gori. Radi se o vanserijskom profesoru i



ličnosti koja je poznata i priznata u svojoj sredini, jer predstavlja ideal profesorskog poziva u svakom smislu. Autor je i realizator tri programa obuke za stručno usavršavanje nastavnika. Učesnik je nekoliko projekata iz oblasti obrazovanja na državnom nivou i mentor nagrađivanim učenicima (literarnim stvaracima, recitatorima i članovima školskog dramskog studija) na različitim konkursima i takmičenjima. Posjeduje unaprijeđeno zvanje – nastavnik savjetnik. Trostruka je dobitnica nagrade Fonda za kvalitet i talente, koju je ustanovilo Ministarstvo prosvjete Crne Gore, a beranska Gimnazija dodijelila joj je posebno priznanje za ostvarene rezultate koji su doprinijeli unapređivanju obrazovno-vaspitnog rada u ustanovi. Međutim, ono što je kao prosvjetnog radnika posebno izdvaja jeste činjenica da je omiljeni profesor brojnih generacija, mentor talentovanim učenicima, recenzent i lektor učenicima stvaracima prilikom pripreme i izdavanja knjiga, a iznad svega iskreni prijatelj i savjetnik na putu njihovog životnog, profesionalnog i stvaralačkog stasavanja.

Priredili:

**B. Proročić i M. Rastoder**

## PALIMPSEST

Ispod tvrdih  
naslaga noći  
izbija  
svijetla  
riječ.

Svakog jutra  
ostružeš nemire  
i ono  
što ostane na licu  
krene  
u novi  
dan.



## ŽIVOT

Sto godina tišine  
u jedan pogled stalo,  
u nozdrvama  
ustajali zrak,  
mrak na zvijezde pao.

Otvoriš prozor  
i vjetar ti dodirne čelo.

Odjednom,  
zavjesa od svile  
treperi u noći,  
hiljadu bubnjeva  
pod grlom bije,  
pokreće se svijet.

Život se igra,  
uzima i daje,  
zastaje razum  
kad počinje let.

## TO BE OR NOT TO BE

(Virdžiniji Vulf

i svima koje su  
van reda, van uma,  
van sebe i života)

Bila je to žena  
koja ne čeka  
u redu,  
i ne trpi  
prebrojavanje  
u gomili.

Bila je  
plitki talas  
koji ruši  
brane  
i misli  
između jave  
i sna.

Bila je  
nervni slom,  
i svjetionik,

i vlastita soba  
u kojoj može  
da se podijeli  
na dvoje,  
na troje,  
na hiljadu,  
na koliko god  
bića želi,  
da bi se srela  
sa plamenom  
u sebi,  
u sopstvenoj koži,  
u sopstvenoj pjesmi,  
i da, i onda  
kad klekne  
na tuđem podu,  
bude jedna  
i jedina  
koja pogledom  
ubrzava puls  
nježnim godinama.  
Bila je suton  
nad rijekom

pretvoren  
u treptaj  
i u ritam nereda  
koji može  
da pobijedi  
sopstvenu želju  
da se ode.  
Bila je tako blizu  
saznanja da san  
koji se ostvari  
postaje blijeda laž,  
a tako daleko  
od odgovora na  
skriveno,  
a stalno prisutno  
pitanje –  
Zašto veliki  
dozvole  
da im se  
mali ljudi  
vješaju  
o vrat  
kao kamen?

# Bilo je nemoguće ne pjevati o ratu

*Kako sam stariji, više obraćam pažnju na to što će se naći među koricama knjige, borim se protiv viška riječi u poeziji, protiv suvišnosti... Otuda rijetkost moga oglašavanja novim knjigama - rekao je Muratović*

Piše:  
**Dragana Erjavšek**  
novinarka Pobjede



**N**egdje između satova koji nijemo okreću vrijeme, u podstanarskim sobama bez prozora, sabrale su se lične i kolektivne tuge junaka zbirke pjesama „Drvo za moj tabut“. Autor ove knjige, nagrađene na Nikšićkim književnim susretima, je Enver Muratović iz Rožaja.

Šesta zbirka ovog pjesnika je svedena, ali svaki njen stih je upečatljiva slika trenutaka u eksploziji nakon što su se godinama taložila nedostajanja, stiskanja zuba na nepravde i prećutkivala uskraćivanja osnovnih životnih prava.

Ubjedljiv u dugim formama, Muratović hvata najbolnije tačke oko kojih će navući zavjesu od uzroka i stvoriti poeziju koju je teško zaboraviti. Njegova kratka poezija nekad je sličica koja

zaustavi dah, a nekad je odsustvo daha u slici. Uznemireni i u ratu i miru, njegovi junaci su ljudi koje poznaje, ali i tipske figure s kojima imamo više zajedničkog nego što se na prvu moglo pretpostaviti. Zato se ova poezija lako čita, ali uvijek s knedlom u grlu i s prstom na čelu. To pogotovo važi za generacije rođene krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih koje s ovim pjesnikom dijele sjećanja na iste ratove, socijalne kolapse, propadanja privrede i promjene sistema vrijednosti.

Muratović, između ostalog, govori o svojim pjesmama, motivu rata, ali i o tome da li je književni rad autora sa sjevera Crne Gore manje vidljiv na domaćoj književnoj sceni.

■ **Za vrijeme posljednjeg rata o kojem pišete, ali i nekih ratova na koje se posredno pozivate, bili ste mladi. Kako su uspjeli da Vas u toj mjeri obilježe?**

Nažalost, naše generacije su odrastale gledajući, umjesto crtanih filmova, ratne strahote. Kasnije, okusio sam i rat uživo, tako da je antiratna tematika veoma lako zaokupila moje poetsko biće. Rat, kao i svaki drugi užas, ostavi neizbrisiv trag u duši mladog čovjeka, malo-malo pa se jave u vidu flešbekova slike otuda, iz tog bezumlja... Smatram da bih, preskakanjem te ratne, to jest antiratne faze bio nepravedan i prema sebi i prema čitaocima; iako šturo, ja nudim poetsku sliku rata iz samih rovova, sa branika „otadžbine“. Bilo je nemoguće ne pjevati o ratu.

■ **Potresnija od kolektivne je Vaša privatna tuga. Jeste li ovom poezijom pokušali da objasnite sebe kroz odsustvo ključnih ljudi ili da ih sačuvate od zaborava i ovjekovječite?**

Odlaskom sa ovoga svijeta bliskih osoba ode i dio nas. Pjevajući o njima, spašavam i sebe i njih od zaborava. Istovremeno, objašnjavam sebe, svoje dubine tuge... Sa druge strane, svjestan sam i zamki koje takve teme nude, prije svega patetike, no borim se kako bih tu sirovu bol što pitkiju doveo do uma čitalaca. Sebičnost je druga zamka od koje bježim, smatrajući da poezijom ne trebam govoriti isključivo o svom bolu, već pokušati uzdići ga na jedan viši nivo, odakle će ga mnogi raspoznavati i prihvatati ga kao opis svojih ličnih bolovanja.



Enver Muratović u Šipovicama

■ ***Pjesma „Podstanarska promišljanja“ je postala viralna, izuzetno je čitana na društvenim mrežama i na neki je način Vaša poetska lična karta. Je li Vam palo na pamet dok ste je pisali da će baš veliki broj ljudi uspjeti da se identifikuje sa njenim sadržajem?***

Autor, koji je dovoljno pošten, uvijek zna kada „ubode“ dobru pjesmu. Svakako da zna i kada omaši! Podstanarska promišljanja je nastala namjerno, po istinitim događajima, kako bi bila makar pokretač razmišljanja u kakvim smo naopakim vremenima živjeli i živimo. Iskreno, priželjkivao sam da se u pjesmi prepoznanju mnogi, što mi je i pošlo za rukom: ljudi su jako dobro shvatili poruke, ogledajući se u toj pjesmi kao u svom ličnom ogledalu. I u drugim mojim, ličnim pjesmama ljudi su pronalazili sebe, otkrivali širine i dubine poetskog izraza kojeg, u trenucima stvaranja, sâm autor često nije ni svjestan. Te, da ih nazovem iskrene pjesme, uvijek dobro prođu kod čitalaca, vjerovatno zbog tog identifikovanja mnogih sa motivima same pjesme.

■ ***Agim Ljajić je u Vašoj poeziji primijetio i deskriptivni sloj, no socijalna tematika je dominantna na svim nivoima. Kada ste počinjali da pišete, jeste li i tada bili opterećeni pojedincem u kolektivu koliko danas?***

U mladalačkoj poeziji nisam se bavio nešto pretjerano socijalnom tematikom, vjerovatno zbog onoga što sada, kao odrasli, nazivamo „usijanost glave“. Mada, ne mogu reći da i tada nije u meni tinjala ta neka potreba da „vrisnem“, da se pobunim. Sa sazrijevanjem čovjek sve više i detaljnije gleda i analizira, vjerovatno tražeći logične odgovore na nelogičnu stvarnost oko sebe. Na sreću, ili pak na žalost, na ovim prostorima svjedočili smo i svjedočimo mnogim društvenim pojavama koje su nezamislive u svijetu normalnosti.

■ ***Zbirka „Drvo za moj tabut“ nagrađena je na konkursu NB „Njogoš“ iz Nikšića. Da li bi knjiga još čekala da nije bilo ovog konkursa i da li je u današnje vrijeme teže objaviti knjigu nego prije 20 godina kad Vam je prva izašla?***

Ja sam od onih lijenih pjesnika, tako da ni zbirka „Drvo za moj tabut“ ne bi bila objavljena skorije da nije nagrađena na Nikšićkim književnim susretima. Kako sam stariji, više obraćam pažnju na to što će se naći među koricama knjige, borim se protiv viška riječi u poeziji, protiv suvišnosti... Otuda rijetkost moga oglašavanja novim knjigama. Prisvojio bih riječi pokojnog pjesnika Blagoja Nišavića: „Mnogo sam spaljivao sebe!“



## TAMO GDJE NEMA KULTURE, ILUZORNO JE OČEKIVATI PRISUSTVO RAZUMIJEVANJA

U okviru projekta Kultura RAZLIČIT-ISTOSTI, NVO Centar za kulturu Bihor, organizovao je u Petnjici (20. avgusta 2022.) poetsku regatu pod naslovom, Kultura razumijevanja – primjeri iz stvaralačkog iskustva, na kojoj su govorili pjesnici i pjesnikinje; Enver Muratović, iz Rožaja, Kristina Babić iz Berana, Božidar Proročić sa Cetinja i Rebeka Čilović iz Petnjice. Oni su problematizovali značaj teme Kultura razumijevanja i navodeći primjere iz stvaralačkog iskustva, stihovima i pripovijedanjem, naglasili, da kultura oblikuje identitet svakog pojedinca, naroda i svake sredine, i čini naše biće sposobnim i kreativnim da njegujući sopstvenu tradiciju lakše razumije drugo i drugačije.

Enver Muratović smatra da je Kultura RAZLIČIT-ISTOSTI jedina prihvatljiva kao model života na trusnim terenima naše domovine.

– Naziv ove Poetske regate, u najmanju ruku bi mogao biti naslov jedne cijele studije, što znači da je kultura razumijevanja itekako inspirativna i interesantna tema. Posebno interesantna u vremenu i na prostoru gdje živimo, u našoj Crnoj Gori, na Balkanu.

Često biva da, zbog nepoznavanja jedni drugih, nemamo razumijevanja za stav drugačiji od našega, za ubjeđenje koje se kosi sa našim ubjeđenjem, zatrovani stavom da svako treba misliti baš kao i mi što mislimo! Ova zabluda, toliko prisutna na našim prostorima, odličan je materi-

jal za profitiranje u samo jednoj oblasti: politici. Maheri politikanstva održavaju svoj opstanak gurajući mase u mržnju, a ona sama gura ka svesmu najgorem!

Naše neznanje i nemoć poimanja drugačijeg kao sasvim mogućeg, dovodi do situacije u kojoj zavladaju predrasude i stereotipi o ljudima oko nas. Ubjeđenje da sam samo Ja na ispravnom, automatski isključuje drugoga i drugačijeg. Tim isključenjem mi, ustvari, isključujemo i sebe, nesvjesni samoće u kojoj vlada nemjerljiva nepodnošljivost istosti. Otuda je jezička kovanica RAZLIČIT-ISTOSTI jedina prihvatljiva kao model života na trusnim terenima naše domovine.

Smatram da su upravo ovakve manifestacije, kao što je Festival priče Zavičajne staze, koji se već 15 godina održava ovdje, u Bihoru, u Petnjici, odlična prilika da pokažemo da se razumijemo, a čim se razumijemo znači da posjedujemo i samu kulturu.

Tamo gdje nema kulture, iluzorno je očekivati prisustvo razumijevanja. I obrnuto: tamo gdje nema razumijevanja, nećemo naići ni na osnovne elemente kulture!

Samo prihvatanjem drugoga kao sebi ravnoga možemo graditi budućnost zasnovanu na temeljima razumijevanja; tada će ta "građevina" postati i opstati, sve drugačije je osuđeno na rušenje. Sve drugačije je, čak, neprihvatljivo zdravom ljudskom razumu. Sve drugačije bi bilo bolest sa izvjesnim smrtnim ishodom!-upozorava Enver Muratović.

Danas je, žali Bože toliko posjećenih šuma, mnogo je lakše objaviti knjigu nego prije tih dvadeset ili trideset godina; skribomanija uzima maha i prerasta u jedan imidž - podržan bezobrazluk. Skribomani nerijetko dobijaju velike prostore i u medijima, tako da nas sa svih strana obasipaju svojim „mudrostima“... Ali, preživjeće prava poezija i prava pisana riječ uopšte! Kvalitet uvijek bude prepoznat.

■ **Imate li utisak da su savremeni autori sa sjevera Crne Gore na neki način zapostavljeni na nivou crnogorske književne scene i je li samo udaljenost od centara razlog za to?**

Ne želim da vjerujem da postoji neka sistematizovana zapostavljenost pisaca sa sjevera. Javna je tajna da postoje književni klanovi, ali to je možda već druga priča kojom bih iskočio iz zacrtane teme. Na sreću, još ima ljudi koji se brinu o nama, koji koriste svaku priliku da nas promoviraju u Podgorici i na Primorju. Mirsad Rastoder je jedan od rijetkih koji nas vadi iz zapećka i radi neumorno na promociji nas, književnih stvaralaca sa sjevera. Na kraju krajeva, kvalitet napisanog uvijek bude prepoznat i prihvaćen, nema to veze sa daljinama.

*(Ovaj razgovor, u kraćoj formi objavljen je u dnevnom listu Pobjeda 17. septembra 2022.)*

## PODSTANARSKA PROMIŠLJANJA

Moj otac zidar,  
tehnološki višak u građevinskoj firmi  
planinskog imena –  
iz iste te firme ni ekser ne otuđi,  
ni mistriju iz državnog vlasništva.  
Drugi, oni sa kravatama su nezasito  
potkradali...  
Kasnije su neke sa vješala, suicidalne, spašavali –  
od onih istih kravata omče pravili.  
I danas ih, izbezumljenih, ima po čaršiji...  
Očevim stopama zašto sam se zaputio,  
pa nemam one mistrije  
kojom bih djeci svojoj dvore sazidao,  
niti eksera imam,  
baš ništa!  
Srećom, ni kravate nemam  
o koju bih se,  
podstanar,  
u kući tuđoj  
okačio!  
*(jul, 2017)*

## OČEVE OČI

Oči ove u mojoj glavi  
Očeve su

Gleda kroz njih svijet  
I ne izlazi mu se  
Iz groba.

**Enver Muratović**, rođen je 1978. godine u Rožajama. Objavio zbirke poezije: SUNCE U ČAŠI (haiku), Rožaje 1997; UZMI I OSTATAK MENE, MRZ Pljevlja 1998; DRUGA OBALA, KOMOVI Andrijevića, 2001; NAOPAKO, Centar za kulturu Rožaje 2004; IZA MENE (izbor iz poezije), Centar za Kulturu Bihor, Petnjica, 2013, DRVO ZA MOJ TABUT, Biblioteka Njegoš, Nikšić, 2021. Zastupljen je u antologijama i pregledima poezije i haiku poezije u regionu. Dio rukopisne zbirke DRVO ZA MOJ TABUT nagrađen je na 23. nikšićkim književnim susretima 2020.



Enver Muratović

## GRANICA

Granica je nevidljiva linija oko koje se koljemo,

Svetinja u čije ime prosipamo  
Krv i čuvamo je noću kao ženu;  
Minska polja, za svaki slučaj, sadimo  
Poput ratarâ. Granica je opsesija,  
Noćna mora; oblike njene milujemo  
Kroz dvoglede, niz nišane, kroz  
Podmazane topovske cijevi...

Ni cvijeće ne raste, niti pečurke,  
Niti je ptice seru – zbog svetosti njene!

Granica – to čudo na čudima,  
Ta izvojevana zabluda bez mirisa  
I ukusa; neopipljiva zaštita naša,  
Sudbina neizbježna, usud  
Da budemo bolji od onih Tamo  
Sa druge strane; strast naša da njihove majke  
Više puta zakukaju! Granice koje  
Postaju naše vene, zatvaraju nas  
U sebe same... Postajemo i mi  
Te beskrajne praznine! I u nas gledaju  
Kroz podmazane topovske cijevi, kroz dvoglede  
I preko nišana oni otuda  
Sa kojima nas veže ona ista  
Zamišljena linija,  
Granica.

# Sažimanje života



Piše: Kemal Musić

Aforizam je kratka književna forma, slična poslovice ili dosjetki. Interesantno je da je ovaj oblik književnog izraza započeo kao medicinski recept u prozi<sup>1</sup>. Srodni su mu književni oblici maksima i sentenca. Dakle, aforizam je veoma sažeta forma u kojoj je na malo prostora i sa malo riječi potrebno kazati što više. Odnosno, aforizam je sadržinski zbijen i misaono gust, prikladan za lapidarno izražavanje važnih životnih iskustava. Takođe, aforizam, dobar aforizam, mora biti upečatljiv i konkretan, mora izražavati figurativno mišljenje u obliku koncentričnih krugova u kojima svako značenje rađa novo. Odlike aforizma su sve ono što može djelovati iznenađujuće i neočekivano.

Među poznatijim aforističarima su i poznati filozofi Niče i Šopenhauer. Ako bismo uzeli u obzir da su filozofi dobri aforističari, onda bismo ligično zaključili otkuda **Jasmin Ćorović** u oblasti aforizma: Jasmin Ćorović je profesor filozofije.

U knjizi aforizama **Polazeći od sebe** Ćorović pokazuje da je dobar aforističar. Njegov aforizam ima sve one karakteristike koje smo nabrojali i usmjeren je prema najvažnijem – prema životu.

Bošnjačka književnost u Crnoj Gori zauzima važno mjesto u sveukupnom književnom stvaralaštvu ovih prostora. Aforizmom, kao književnom formom, međutim, bošnjački stvaraoci nijesu se mnogo bavili. Svojstveniji su im prozni i pjesnički iskazi, dok u aforizmu možemo nabrojati samo nekoliko imena: Murat Ćorović, Bešir Ljušković, Mulaz Šahman, Ragip Sijarić, i neka mi se ne zamjeri

<sup>1</sup> Tanja Popović, Rečnik književnih termina, Logos Art/Edicija, Beograd, 2010, str. 18

ako sam nekog zaboravio. To što među Bošnjacima ima malo aforističara, mogli bismo povezati sa istorijskim dešavanjima na ovim prostorima i položajem Bošnjaka u raznim društvenim kontekstima u kojima su se nalazili. Jer, aforizam je nerijetko znao izazvati poprilične neprijatnosti autoru.

Pojava knjige aforizama Jasmina Ćorovića veoma je važna za crnogorsku aforističku scenu, a pogotovo za bošnjačku književnost u kojoj je, kao što rekosmo, malo bilo onih koji pišu aforizme. Ćorovićeva knjiga hrabri i daje podsticaj za slobodu izraza, za otvorenost i čistu misao. Interesantno je i to što aforističari iz bošnjačkog korpusa koje smo pomenuli dolaze iz Bihora, kraja u kojem se, kako reče Ćamil Sijarić, teško živi a lijepo govori, te da je i Jasmin Ćorović upravo izdanak tog podneblja.



Jasmin Ćorović

- Naša raskošna i bogata istorija ne da nam da se okrenemo budućnosti.
- Politiku "od danas do sutra" zamijenili smo dugoročnim planiranjem "od danas do prekosjutra".
- Uputili smo im ultimatum, ili će biti kako mi kažemo ili kako oni hoće.
- Ne znamo šta ćemo - i uporni smo u tome.
- Ne krećemo se mi unazad, nego hvatamo zalet.
- Između ljevice i desnice biram eskivažu.
- Slobodno iznesite svoje mišljenje i nemojte ga više kod nas unositi.
- Pao je sa položaja, mnogi su pucali na njegovo mjesto.

- U bolje sutra krećemo prekosjutra.
- Obećavali su nam brda i doline, a na kraju su nas svukli u ravan.
- Računali smo na sopstvenu pamet, ali smo se preračunali.
- Mole se građani drugog reda da stanu u red.
- Ja duboko vjerujem u čovjeka - i čekam dan kada ću ga sresti.
- Umro je kao pošten čovjek, go i bos.
- Izgleda imamo strah od visine, zato se čvrsto držimo dna.
- Tajna uspjeha za nas je i dalje tajna.
- Polazeći od sebe nigdje stigli nismo.

Jasmin Ćorović je jedan od rijetkih autora koji je kroz aforizam uspio da sažme život. On zna kada treba reagovati. Prati, i zapisuje. Opominje. Upozorava. Njegovi aforizmi su konkretni, pogađaju tamo gdje treba, i uglavnom su protkani crnim humorom.

Kroz aforizme Jasmina Ćorovića prolazi gorka svakodnevica „malih“, običnih života, uslovljenih političkim, društvenim i sociološkim dešavanjima na našim prostorima, pa se aforizmi ovog autora često mogu tumačiti, gledajući književnu formu, kao crtice ili kratke priče. On u ovoj knjizi, prema drvenoj izreci, polazi od sebe. Jer, kako nas tradicija uči, ako pođemo od sebe, teško možemo pogriješiti. Ćorović nije htio da pogriješi u ovoj knjizi, a ni sa ovom knjigom.

Knjigu je podijelio u tri ciklusa: *O politici, O karakteru, O usudu, a mi*



možemo, ako hoćemo, sve to staviti u jedan naslov - *O ljudskom posrnuću*. Jer, kako se može pročitati u podtekstu ove knjige, ljudsko posrnuće, praćeno političkim dešavanjima, sve veći je usud malih, običnih ljudi kojima se autor obraća.

Ćorovićeva ambicija nije da pametuje, da optužuje, da banalizuje, već da skrene pažnju svojim kratkim, efektnim zapažanjima. I uspijeva u tome. Uspijeva da kroz svoje minijature i tek prvom knjigom, bude jedan od referentnijih aforističara u Crnoj Gori. Treba napomenuti i to da aforizme Jasmina Ćorovića u ovoj knjizi prate karikature Darka Drljevića, što knjizi daje dodatnu snagu i vrijednost. Ovakav spoj aforizma i karikature daje poseban pečat sveukupnom umjetničkom stvaralaštvu crnogorskih prostora.

## ESENCIJA STVARNOSTI

Knjiga aforizama Jasmina Ćorovića, *Polazeći od sebe*, objavljena je u izdanju Bošnjačkog nacionalnog vijeća u Crnoj Gori i Centra za očuvanje i razvoj kulture manjina Crne Gore.

U recenziji, prof. **Radoman Čečović**, uz ostalo je zapisao da Ćorović misli, promišlja i domišlja... "I ne sprda se. Mada, ne bih se začudio ni dis-

kursu sprdalačkom. Zašto ne? Da čorba bude paprenija. On, taj Jasmin Ćorović, piše aforizme – misleće i promišljajuće. U njima, sažetim do mjere pucanja, stala je esencija kako svijeta tako i čovjeka", piše Čečović.

Jasmin Ćorović rođen je u Bijelom Polju 1981. godine. Završio je Filozofski fakultet u Beogradu, smjer filozofija. Ovo mu je prva knjiga aforizama.

# Bihorčice

*„Odiseja Bihora“, izbor sa desetog konkursa za neobjavljenu priču inspirisanu Bihorom, NVO Centar za kulturu Bihor, Petnjica, 2022.*



Piše: Prof. dr  
Draško Došljak

Zbornik priča „Odiseja Bihora“ sa Festivala „Zavičajne staze Bihor 2021“ je rezultat tradicionalnog nagradnog konkursa koji raspisuje NVO „Centar za kulturu Bihor“ iz Petnjice. Ova zbirka sadrži nagrađene, izabrane i poklon priče inspirisane Bihorom, te sami koncept određuje motivsku strukturu ove proze. U uvodnoj riječi urednik izdanja Mirsad Rastoder piše: „ Priče iz raznih krajeva okupila je ideja zblizavanja oko zajedničke 'sofre'. Na nju su prinijeli đakonije nastale od njihovih osjećanja, uvjerenja, stavova, mitološkog nasljeđa, tradicije, istorije, proživljenog i/ili čuvenog, ali su tu, za sofrom, postali dio jedne velikeporodice. I niko od nas više nije sam. Proradila su sjećanja i fluid imaginacije – različiti pogledi na svijet, život, snove, ljubav i stradanja – u osnovi povezani željom da se priča o bogatstvu jednostavnosti i zlatnim nitima koje različitosti spajaju“.

Autorka ilustracija na korici je mr Alma Rastoder, ilustracija u knjizi Senad Pepić, a fotografija Ado Softić. Objavljivanje knjige je podržao Fond za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava u Crnoj Gori.

Kratku priču, potvrđuje ovaj zbornik, pišu oni autori koji se, centralno, zauzimaju za svoje ideje, time im događaj nije u središtu interesovanja, već samo sredstvo pokazivanja svoga stava. pisci u uspostavljanju kontakta s čitaocima daju mogućnosti

da i oni zapišu lično viđenje svakodnevice i iskažu stav o tome. Dobra komunikacija između čitalaca, kao autorovih saveznika, i samog autora ostvarena je i otvorenošću kraja ovih kratkih priča gdje svako od njih može da se zapita: Što se dalje dogodilo? – što u potpunosti zadovoljava očekivanja svakog čitaoca. To je i prava suština književnog teksta – da ga čitalac nadogradi, da nakalemi neki novi, svoj književni omlad.

Zbornik sadrži poklon priče: Esada Kočana “Kad ožive ubijene rijeke”, Faiza Softića “Ispod kućne strehe”, Nade Bukilić “Dok je nas” i Afana Latića “Ogledalo”.

Autori nagrađenih priča sa Festivala u ovom zborniku su: Mehmed Đedović “Cipele za odrasle”, Katarina Sarić “Kuća Pirana”, Misera Suljić Sijarić “Ćaćin sin” i Refadija Pepa Abdić “Ženidba Arslan bega”. Tu su i priče autora: Nermine Subašić, Živka Đuze, Božidara Proročića, Dina Lotinca, Braha Adrovića, Esmo Bandić – Softić, Stamen Milovanovića, Dušana Milovanovića Adskog, Ulvije Mušović, Aide Orahovac Kuč, Ljerke Petković, Mirze Pinjić, Safeta Sijarića, Besima Veljovića, Esmo Vukelj, Mirsade Šabotić, Nedžada Topalovića i Melide Travančić.

Priče sabrane u ovom zborniku potvrđuju da je Bihor centar književnog života. Zadata tema bila je, očekivano, inspirativna i višestruko potvrđenim piscima i onima koji su na tim stazama. Inspirativna i piscima iz bihorskog vilajeta i onima koji Bihor doživljavaju kao svoj književni zavičaj. Otuda u ovim pričama i legendi, i sjećanja, i poruka i pouka, pripovijedanja uvijenih u „bihorske marame“ kao zavičajne darove.

Poklon priče ovoga zbornika, bihorčice, su svojevrsne bihorske ‘književne gurabije’ znalački odabranih majstora proze, koji svojim pričama potvrđuju da je umjetnost iznad života. Zapravo, ove priče su dokaz da živopisni predjeli autorima bivaju pitki izvori književnih motiva bez kojih tinjamo kao žednici lijepe tradicije.

Neki ljudi putuju unutar samih sebe, drugi odlutaju i van sebe, k'o što se čitave porodice raseljavaju na razne strane u potrazi za suncem koje će ih grijati, a ne pržiti. Ova Bihorska odiseja može biti melem i za jedne i za druge

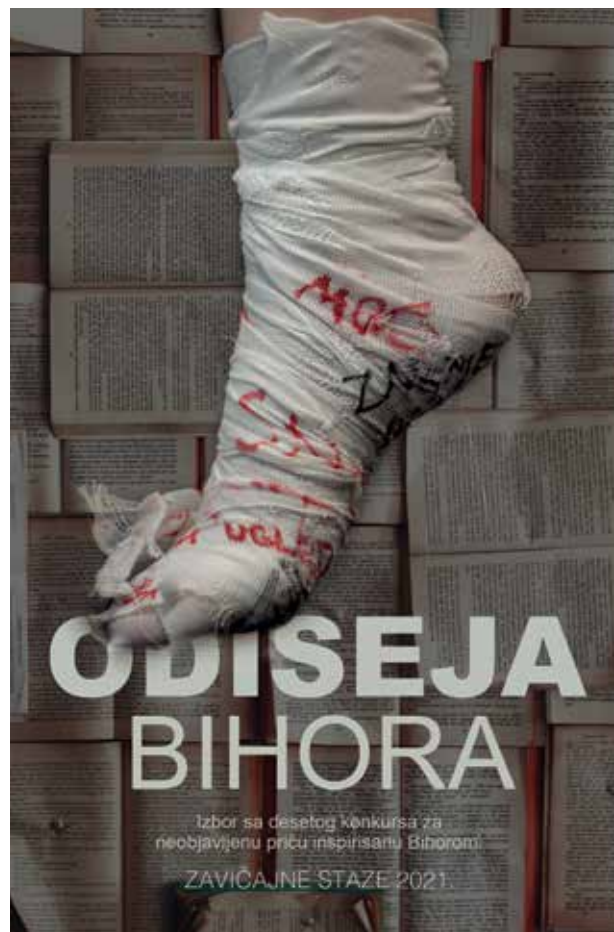
Na književnom razboju, autori ovih priča su, uglavnom, kategoriju vremena ograničili na jedan trenutak koji se raspršuje na radnju i likove opisujući epizodu iz života u kojoj se može zadovoljiti vlastita potreba za pripovijedanjem zbilje.

Ove kratke priče prikazuju događaje istrgnute iz života, ali bez jednosmjerne strukture, te pokazuju pripovjedni razvojni tok kao isprepletano tkivo bez uzlaznih i naglo silaznih linija zbivanja. Kao da se sve usredsređuje na fragmente jednog fikcionalno cjelovitog doživljaja svijeta i života. Jaki finalni akcenat najuspjelijih priča ovoga zbornika čini ih reprezentativnim. Tada nagrade ne izostaju!

Gledano u cjelini, stil ovih kratkih priča je sažet, jezik racionalan, a izraz neopterećen nefunkcionalnim kićenjem. Svakako, da dijalektizmi daju posebnu estetiku onim pričama u kojima se njeguje leksika iz govora Bihora. Oni, dodatno, slikaju mentalitet ljudi ovoga kraja. Raznovrsnost autora zastupljenih u ovom zborniku, te raznovrsnost njihovih poetika predstavljaju osoben bihorski književni ćilim, na kojem svaka "šara" ima svoje mjesto. Sve one čine cjelinu iz koje vidimo kako je živjeti u "Kući pirana"? Šta znači biti "Ćaćin sin"? i žuljaju li "Cipele za odrasle"?

Kratke festivalske priče ovoga zbornika pokazuju poetiku datog književnog trenutka u našem regionu i potvrđuju da su književni konkursi i festivali sigurna mjesta za lijep život proze. Trajanje ovog bihorskog festivala "Zavičajne staze" je i njegovanje kratke price, ali i zavičaja kao najvažnije čovjekove adrese. Ovo je i adresar autora kratke priče u kojem se ogledaju i trajanje i rađanje.

A "Zavičajne staze" su i ono iz priče Faiza Softića: "Meni će, izgleda, moj zavičaj ostati jedino u



mojoj glavi: kruške kalićanke, begarke, jerebasme, žutare i kačmorke; jabuke pašinke, trešnje pod kućom... ". Ali i ono: "A kad se sjetim da je sve to bilo i prošlo, podlakticom pokrijem oči i zaplačem. I nije me stid" – završava Faiz Softić priču "Ispod kućne strehe". Suze zavičajne! Izvori kratkih priča, poezije, romana. Izvori drama koje živimo!

"Priča je, ponekad, samo priča" – zapisuje Mehmed Meša Đedović, nagrađeni autor – "i iza nje ne treba tražiti neke dublje razloge zbog čega je takva kakva jeste, ako ne želimo da pokvarimo magiju..."

Pričaoci priča su isti u namjeri da se uvuku u tuđu kožu pa iz te perspektive ispričaju najljepše priče koje nam život čine podnošljivim".

Profesor Agim Ljajić, jedan od recenzenata ove knjige zaključuje: "Neki ljudi putuju unutar samoga sebe, drugi odlutaju i van sebe, k'o što se čitave porodice raseljavaju na razne strane u potrazi za suncem koje će ih grijati, a ne pržiti. Ova Bihorska odiseja može biti melem i za jedne i za druge". Odiseja, Odiseja!

# Vratiti snagu riječi

U okviru programa “Kultura različit-ist-osti” i festivala priče “Zavičajne staze”, u Petnjici 11. avgusta, održana je tribina sa poznatim književnicima, **Safetom Hadrovićem Vrbičkim i Mirašem Martinovićem**. Pod naslovom “Kultura čitanja i pisanja” problematizovana su pitanja o čitalačkim kompetencijama danas, važnosti dijaloga među ljudima i značajnom uticaju digitalnih sadržaja na čitalačku kulturu.

Do odgovora na ta i slična pitanja, kako je rečeno, mogu nas dovesti – razmjena znanja, iskustava, češća komunikacija sa književnicima i njihovim djelima, a to vrlo uspješno njeguje festival „Zavičajne staze“ u organizaciji NVO Centar za kulturu Bihor.

## TREBA VRATITI SNAGU RIJEČI

Književnik Safet Hadrović Vrbički kaže da u vremenu poremećenih vrijednosti kakvo je ovo danas, treba biti hrabar, jak i istrajan da se čovjek veže za kulturu.

„Pokušavamo da se bavimo dijalogom i kulturom jer je to jedan od najboljih i najplodnijih vidova međusobne komunikacije. Pratim to još od vremena Platona – da su dijalozi najbolji način upoznavanja. Zato sam večeras u Petnjici. Da prisustvujem dijalogu, da sa dragim kolegom Mirašem Martinovićem podržimo program petnaestog festivala priče “Zavičajne staze” i segment pod sloganom „Kultura različitosti“.

Vrbički konstatuje da je danas sve manje dijaloga ali i povjerenja.

„Ljudi se zatvarju u sebe i treba razbiti tu famu. Treba vratiti snagu riječi, snagu pjesme i kulture, da uđe u nas, da nam povрати život. Jer, što je više tehnike i tehnologije sve je manje kulture. To ne možemo prihvatiti kao zdravo za gotovo. Moramo se boriti da vratimo snagu riječi, vrijednost knjige! I prethodna vremena su imala iskušenja, ali ljudi su uspjeli da sačuvaju prave vrijednosti, i mi pokušavamo da se izborimo za to. Najbolji način je da autor napiše dobro djelo koje u sebi

ima život, krvotok, djelo koje zainteresuje čitaoca i javno mnjenje. Onda će imati i snagu trajanja. To je moje viđenje“ - kazao je Vrbički.

## PRUŽIMO RUKE JEDNI DRUGIMA

Poznati crnogorski književnik, Miraš Martinović, smatra da tema festivala koji već deceniju i po **njuguje bošnjačku ali i kulture drugih naroda**, upravo tom simbiozom potvrđuje svoj značaj.

„U maloj Petnjici, u prostranom Bihoru, odvijaju se značajni programi. Dolaze značajna imena iz regiona i sve to prate publikacije. Ne ostaje, dakle, sve na razgovoru. Tako je i sa ovom, zanimljivom tribinom “Kultura čitanja i pisanja“. Duh tribine i susreta vrlo je važan u trenutku i vremenu velike podijeljenosti, velikih raskola koje doživljava Crna Gora. Preko tih provalija moraju se praviti mostovi. Moramo pružiti ruke jedni drugima i kroz dijalog naći zajednički put. Jer, dijaloga gotovo da nema. Ovo što svakodnevno slušamo samo su monolozi sile i moći. Intelektualci moraju da budu prisutniji na sceni. Intelektualac treba da se bori uvijek. On mora govoriti i kada drugi ćute ili kada galama zaglušuje sve. Dakle, u tom smislu treba djelovati. Stalno i iznova raditi, tako da i ovaj razgovor možemo smatrati našim pokušajem da se pridružimo nesebičnim pregoocima koji organizuju ovakve kulturne manifestacije, i za divno čudo istrajavaju sve ove godine. To znam iz iskustva jer sam već godina na Bihorskim susretima, u različitim programima i prepoznajem kulturološki i društveni značaj svega što se ovdje dešavalo i traje. Ovo je vrijeme privida i u njemu se baš sve ne vidi. No, ima neko ko vidi i prepoznaje prave vrijednosti, ono što traje i opstaje“ –konstatovao je Martinović.

A opstaje se tako što se djeluje. Jer, kulturni programi podstiču na dijalog i afirmišu čitateljske navike. Na tome je utemeljeno i ovogodišnje izdanje „Zavičajnih staza“. Cilj je da književni sadržaji budu prisutniji a njihova vrijednost vidljivija u savremenom društvu.



U svom osvrtu na dijalog, kulturu čitanja i pisanja, pjesnikinja **Rebeka Čilović**, uviđa da je digitalizacija uzela danak. No i pored te činjenice, javnost mora da se potruži da podrži autore, revitalizuje naviku čitanja i nepsrednog dijaloga sa istaknutim stvaraocima.

„Od njih očekujemo inpute kako da oživimo literaturu kao izazov, mada za nju ne postoji suštinska bojazan. Jer, literatura je opstajala toliko dugo i opstaće i dalje. Digitalizacija, internet i mediji čine i dobre stvari. Autori se lakše pronalaze i vjerujem da oni koji su zainteresovani da čitaju lakše dolaze do zanimljivog štiva. Nije više otežan put kao nekada. Bez obzira što je konzumerizam itekako prisutan mi se na sve načine moramo boriti za prave književne vrijednosti i kulturu uopšte“ – kazala je Čilović.

Susret domaćih i regionalnih književnika, njihovih razgovori na kulturološki bitne teme, sa primjerima iz stvaralačkog iskustva, upriličeni su u Petnjici sa ciljem da podstiču kreativnost i širenje kruga onih koji razumiju da je kultura jedino pravo obilježje svakog naroda i sredine. Na tome entuzijastički, već 15. godina, opstaje festival „Zavičajne staze“. Toliko izazivaju i teme inspirisane Bihorom-zavičajem i nagrade za festivalske priče. O njima svjedoči Koordinatorica programa **Selma Rastoder-Skenderović**.

„Dobili smo i ove godine, zaista, set izuzetnih priča inspirisanih Bihorom tj. zavičajem i to sa raznih strana. To je ono što raduje. Jer, festival od samog početka gaji tu kulturu različit-istosti kako smo odredili moto za ovo ljeto. Htjeli smo da naglasimo da moramo njegovati ono što je naše i poštovati ono što je drugačije kako bismo jedni druge više poznavali i bogatili. Pokazalo se da je to izvor inspiracije stvaraocima iz regiona i dijaspore koji rado dolaze u Bihor. Vjeru-

jemo da u Crnoj Gori ima dosta razumnih koji cijene vrijednost – bogatstvo različit-isti kao izazov. Pritom, niko nikog ne treba da pokušava da prevede u svoju vodu već da svako pliva onako kako se osjeća najbolje u svojoj koži, svom nacionalnom biću, tradiciji i svom jeziku .. jer koliko god slični i različiti mi opet, u očima nekog stranca činimo jedno. Mi to poštujemo i kod priča. Nikome ne mijenjamo ni jezik ni pismo kako bi se vidjela upravo ta različitost. Priče dolaze sa raznih strana, od iskusnih i mlađih pisaca, i vrlo smo zadovoljni sa dvije nove knjige koje smo uz podršku **Fonda za manjine** nedavno štampali, a to su „Bihorski dunja“ i „Odiseja Bihora“. One su krunisale komplet od deset zbornika priča inspirisanih zavičajem. Nadam se da ćemo uspjeti da objavimo i sljedeću knjigu jer su mnogi prepoznali kulturološki značaj ove bihorske imaginacije.

Bihor je postao imaginarni zavičaj mnogim stvaraocima, onima koji su učestvovali u programima festivala ali i ljudima koji nikada nijesu dolazili samo osjećaju tu magiju koju je prvi posijao Čamil Sijarić, potom i mnogi drugi koji pišu, slikaju ili pričaju i pronose slavu pisane riječi širom Evrope pa i svijeta“ – kazala je Rastoder-Skenderović.

Kultura i književnost imaju univerzalni jezik. Njime se pripovijeda za puku i razumijevanje među čitaocima među ljudima. Takve su priče inspirisane Bihorom koje stižu na festivalski konkurs ali i svi programi „Zavičajnih staza“ kojima bi se dičile i monogo veće sredine od Petnjice. Projekat *Kultura različit-istosti* podržan je od Komisije **Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava**, potpisali su organizatori.

**Vanja Rakonjac**



# Odiseja Bihora u kulturi različit-ist-osti

**P**romotivna tribina pod naslovom „Odiseja Bihora u kulturi različit-ist-osti” održana je u Petnjici, 15.jula, u organizaciji NVO Centar za kuturu Bihor.

U toku programa je predstavljen zbornik priča sa Festivala Zavičajne staze iz 2021. godine, pod naslovom *Odiseja Bihora* i istaknut značaj kulturne manifestacije koja od 2008. godine promoviše respektabilne kulturne vrijednosti. Potvrđuju to i knjige -zbornici odabranih priča koji Bihor promovišu kao centar književnog života.

U petnjičkoj Divan bašči, pred elitnom publikom, na temu *Odiseja Bihora u kulturi različitosti*, govorili su prof. dr **Draško Došljak**, mr **Sajma Feratović**, magistrand u oblasti književnosti

**Agim Ljajić**, pjesnikinja **Rebeka Čilović** i **Selma Rastoder-Skenderović**.

Program su dodatno poetizovali baladama mladi muzičari iz Berana, **Anita Beganović** i **Stefan Pajković**, kao i slike umjetnice iz Podgorice Sejele Bašić Kerović.

Moderatorka Selma Rastoder-Skenderović je u ime organizatora zahvalila svima koji svojim učešćem čine održavanje Festivala mogućim, naglašavajući da je zbirka “*Odiseja Bihora*” posebno interesantna kada se posmatra u kontekstu teme koja se prožima kroz mnoge događaje Festivala – *Kultura različit-ist-osti*.

„S razlogom su u jednoj riječi i različitosti i istosti, jer upravo su naše raličitosti i istosti ono sto



A. Ljajić, S. Feratović, S. R. Skederović, M. Rastoder, R. Čilović, D. Došljak

nas čini s jedne strane samostalnim, a u isto vrijeme u stalnom odnosu i korelaciji sa onim drugim. Polazimo od toga da su naše različitosti neiscrpan izvor ideja koje nas spajaju, oslanjajući se djelimično i na postulate Fukoa i Deride da svaki identitet može da postoji upravo zbog onog drugog, onog koji mu je različit, da potpuno značenje onoga što jesmo dobijamo u odnosu na.tj. u odnosu sa onim što se od nas razlikuje. U tom smislu, promovišući posebnosti Bihora i Bošnjaka, otvaramo se za druge i stvaramo prostor za interkulturnu razmjenu“, objasnili je Rastoder-Skenderović.

Prof. dr Draško Došljak nagalsio je da priče koje su se našle u “Odiseji Bihora”, kao i ranijim zbirka, potvrđuju ulogu Bihora kao centra književnog života.

„Priče sabrane u ovom zborniku potvrđuju da je Bihor centar književnog života. Zadana tema bila je, očekivano, inspirativna i višestruko potvrđenim piscima i onima koji su na tim stazama. Inspirativna i piscima iz bihorskog vilajeta i onima koji Bihor doživljavaju kao svoj književni zavičaj. Otuda u ovim pričama i legendi, i sjećanja, i poruka i pouka, pripovijedanja uvijenih u „bihorske marama“ kao zavičajne darove“, naglasio je Došljak.

„Poklon priče ovoga zbornika, bihorčice, su svojevrstne bihorske ‘književne gurabije’ znački odabranih majstora proze, koji svojim pričama potvrđuju da je umjetnost iznad života. Zapravo, ove priče su dokaz da živopisni predjeli autorima bivaju pitki izvori književnih motiva bez kojih tinjamo kao žednici lijepe tradicije. Na književnom razboju, autori ovih priča su, uglavnom, kategoriju vremena ograničili na jedan trenutak koji se raspršuje na radnju i likove opisujući epizodu iz života u kojoj se može zadovoljiti vlastita potreba za pripovijedanjem zbilje.

Ove kratke priče prikazuju događaje istrgnute iz života, ali bez jednosmjerne strukture, te pokazuju pripovjedni razvojni tok kao isprepletano tkivo bez uzlaznih i naglo silaznih linija zbivanja. Kao da se sve usredsređuje na fragmente jednog fiktionalno cjelovitog doživljaja svijeta i života. Jaki finalni akcenat najuspjelijih priča ovoga zbornika čini ih reprezentativnim“, ocijenio je Došljak.

Profesorica mr Sajma Feratović istakla je da sve zbirke, pa i Odiseja Bihora, njeguju bitan element kulturnog nasljeđa - jezik.

„Najveće bogatstvo u ovoj publikaciji su jezici

kojima su se autori služili. Jednako žive, jednako se upotrebljavaju i jednako su svi naši, svima nama razumljivi i crnogorski i bosanski i srpski, bez izuzetka. Urednik je autorima dao slobodu u pisanju, pa je jezik taj koji prenosi različit-ist-osti kroz primamljive priče koje će zadovoljiti očekivanja čitalaca. Vidno je da u opisima možemo naći riječi koje danas rijetko ili nikako ne možemo čuti, kao što su na primjer: čemašir, hajat, basamac, mutvak, musafir, demirli, asli, mufljuz, kotur, kvarat. Oživljeni su i toponimi koji će imati uticaja na istorijsku dimenziju za neka buduća vremena. Ove priče su čuvarkuće kulturnog nasljeđa“, kazala je Feratović.

„Osnovni pripovjedački postupak je realističan i uglavnom se vezuje za sudbinu nekoliko junaka, pa neke priče izgledaju kao dobro strukturane novele“, konstatovao je recenzent Agim Ljaić.

„Sve priče objedinjuje skoro jednak stilski izraz koji se u najvećem broju priča oslanja na dijalekatski jezik Sandžaka i okoline. Autori su se u tom smislu rukovodili idejom da će se kroz jezik najbolje približiti temi, što nekada nije najbolje rješenje.

Jezički kod koji objedinjuje sve priče je vrlo raznovrstan, što ovoj zbirci daje posebnu vrijednost.



U tekstu ćemo se susresti sa autorima koji se služe crnogorskim, bosanskim i srpskim jezičkim kodom.

Priče se bave sudbinom pojedinaca u različitim životnim pozicijama, a najveći dio priča tematizuje ratnu stvarnost i čovjeka u njoj. Ova knjiga može poslužiti kao dobar primjer za to kako i koliko se različito može misliti, a zatim i pisati o sudbinskim temama“, kazao je Lajić, profesor i magistrand u oblasti književnosti.

Pjesnikinja Rebeka Čilović, konstatuje da su Zavičajne staze od Petnjice napravile festivalski grad.

„Festival kratkih priča inspirisanih Bihorom je pravi ambasador petnjičkog kraja, a i šire. Svi koji su slali priče ili to planiraju da učine, nose Bihor kao sinonim za svoj zavičaj. Zahvaljujući NVO Centar za kulturu Bihor, Petnjica je postala festivalski grad! Starije je utemeljenje Festivala i njegov doprinos u širenju kulture na sjeveru od momenta kada je Petnjica i zvanično dobila status opštine. Nijedna politika, pa čak ni dijaspora nije učinila ono što je ovaj Festival uspio! A doveo je u našu mahalalu takve autore, ne samo iz zemlje, već i iz regiona, Evrope, na kojima bi mogli da pozavide

(biću do kraja iskrena) svi. Festival nas je učio da upoznajemo sebe, ali i grlimo druge. Spremni da prihvatimo i slavimo razlike u kojima bivamo ujedinjeni. Festival je kroz svoj angažman i večerašnju promociju zbornika “Odiseja Bihora” pokazao da je pionir u mnogo čemu. Izdvajam prisustvo autorki koje su nerijetko i nagrađivane u velikom broju. Gotovo je prvi na sjeveru zdušno podržao ideju izjednačavanja autora po osnovu roda i pola. Neka nam ovaj zbornik služi kao podsjetnik na sve što smo u minulih 14 godina napravili, jer zaista kao što postoje neimari u jeziku, tako postoje graditelji dobrih mostova u kulturi. Prvi među jednakima je onaj koji se rodi (u jednom narodu) jednom u 100 godina! Mirsade Rastoderu, hvala ti što imaš elana, snage i volje da nas sabiraš, a nikada razdvajas, hvala ti što vjeruješ u ideje onda kada i ona sama pocinje da sumnja u sebe.

Neka nam je na ponos svako novo okupljanje i neka žive priče dostojne velikana književnosti i kulture uopšte“, poručila je Rebeka Čilović, agilna učesnica i koordinatorka programa Festivala Zavičajne staze.

**E. Pasić**



Kultura razičit-istosti u “Divan bašči”

# Priče začinjene vodom i vazduhom

**P**od naslovom Kultura razumijevanja i Veče nagradjenih pisaca (u Petnjici, 20. avgusta 2022) održana je kulturna manifestacija na kojoj su nastupili pjesnici i pisci priča inspirisanih Bihorom-zavičajem. Stručni žiri u sastavu: **Nada Bukilić** (PG), **Enes Halilović** (NP) i **Mehmed Pargan** (TZ), odlučio je: **Priča Gost, autorke Dragane Erjavšek iz Nikšića, dobila je prvu nagradu na ovogodišnjem, 15. izdanju festivala priče „Zavičajne staze“**. Nagrađene su i priče „Gluho doba“ Mirze Pinjića (Tuzla) i „Hamal“ Safeta Sijarića (Sarajevo). Specijalnu nagradu za autentičnost pripovijedanja dobio je Afan Latić iz Podgorice za priču „Dova“.

Prvu nagradu festivala, u ime **Zavičajnog kluba Bihor - Luksemburg**, koji je od početka festivala stalni donator, uručio je **Edin Medo Latić**. Autorka nagrađene priče, Dragana Erjavšek se zahvalila, žiriju, organizatorima, prisutnima, i tom prilikom istakla da je počastvovana nagradom i prijemom.



Esmir Rastoder

–“Prije svega, sintagma „kofer svakog iseljenika“ zamalo me rasplakala. Niko nikad nije toliko lijepo govorio o nečemu što sam napisala. I drago mi je što je upravo ovaj žiri donosio odluku o nagradi i bavio se onim što sam napisala u nekoliko navrata. Moja priča je počela još dok mi je majka bila živa, prije 20 godina, jednom bombonjerom koja je



Nagrađeni pisci i neimari Zavičajnih staza

ušla u našu kuću i bila prekrivena paučinom. Zatim u Nikšiću, gdje sam gledala žene kako uskraćuju svojim ukućanima da bi, kad dođu gosti, iznijele najbolje što imaju pred njih. Jedan nazovi običaj, jedna navika koja je mapirala središnji sloj priče. Ja sam joj pronašla opravdanje. One žele da pokažu da su jake, one ne vole da ih iko žali. To je drugi dio priče. Njena dekoracija, završnica u kojoj opisujem šumu i samoću koju osjeća jedan dječak, njegova majka, jedna okrnjena porodica, taj treći dio priče nastao je prije dvije godine kad sam došla u Petnjicu i smatrala sam da ta priča mora da ide samo na ovaj konkurs" - kazala je Erjavšek.

**Drugu nagradu** festivala laureatu **Mirzi Pinjiću**, uručio je direktor CEKUM-a, **Salko Luboder**, istaknuti kulturni poslenik.

- "Često sam čuo, kao šalu, kada se pisci pitaju šta ljudi u vašem kraju jedu, piju, kakvim zrakom pune pluća, jer je ovaj komad zemlje izrodio jedne od najvećih pisaca naših prostora - kazao je Pinjić. Sjetimo se Ćamila Sijarića. Mihajla Lalića, Ismeta Rebronje, ali i pisaca novije generacije Refika Ličine, Safeta Sijarića, Faiza Softića... Magija njihovog izraza, riječi, rečenice sigurno ima veze sa zavičajem i na to trebate biti ponosni, a ovaj Festival priče, o kojem se priča, budite uvjereni, daleko se čuje, dokaz je da baštinite zaostavštinu pomenutih pisaca. Prošle godine sam po prvi put poslao priču, koja je uvrštena u knjigu „Odiseja Bihora“, a evo sada priča **Gluho doba** dobila je drugu nagradu. Sretan sam da je baš moja priča odabrana i nagrađena. Žiri je lijepo primijetio i ja ću to ovdje potvrditi. Nakon čitanja romana „Lelejska gora“ Mihajla Lalića ja sam se, ako je to dopušteno reći, zaljubio u način pripovijedanja, pa nije pogrešno da se ova priča može nazvati „Lalićevskom“. Bez ikakvog očekivanja pokušao sam pratiti taj način, a ova nagrada je dokaz i potvrda da sam to pristojno uradio. Moji počeci pisanja su vezani za poeziju, pa me raduje da je žiri u obrazloženju nagrade primijetio da je dio priče, koji govori o ljubavi, ispričovijedan poetski, što mi je lično još jedna potvrda kvaliteta, jer sam pišući vodio računa o poetskom u priči. Posebno hvala organizatoru koji u ova, turbulentna vremena, insistira na važnosti pisane riječi. Čuvajte ovaj Festival, jer je on zaista vaša velika vrijednost" - kazao je Mirza Pinjić.

Bihor je dunjaa-Bihor je svijet, onaj najfiniji imaginarni fluid koji oplemenjuje. Potvrđuje to čin-



Sanela Šabotić Topalović

jenica da je **donacija za teću nagradu festivala stigla iz Kanade.**

**Sanela Šabotić-Topalović**, ćerka rahmetli Miftara Šabotića, koja radi u Torontu kao prosvjetni radnik - sa svojim kolegama, članovima školskog komiteta Eldorado, izrazila je želju da podrži manifestaciju koja inspiriše i čuva od zaborava. U njihovo ime treću nagradu, **Safetu Sijariću**, uručila je **Indira Šabotić-Šahman**, takođe profesoricu.

"Miftar Šabotić je svim bićem volio i svojim radom uzdizao zavičaj i kao pedagog, učitelj u selu Dobrodole, direktor Osnovne škole u mjesnom centru Tucanje, društveno angažvan čovjek i ugledni roditelj.

U svojim bilješkama Miftar je ostavio niz zapisa o predivnim predjelima Bihora, ljudima i događajima koji ga indirektno povezuju i sa književnim festivalom priče" - kazala je Indira.

- Safet Sijarić je podsjetio da je zavičajni konkurs tematski određen, ali tako da ustvari tu i nema nekog ograničenja kao što se na prvi pogled može učiniti. "Od srca se zahvaljujem uvaženom žiriju što je uočio i moju priču, s kojom se, vjerovali ili ne, nosim još od svoje sedamnaeste pa sam se s njom saživio, ali s kojom i nijesam na ovo mnogo računao jer mi je neatraktivna, mučna i sumorna, na momente i odbojna, a tekst joj mjestimice neprohodan" - ispričao je Safet Sijarić.

Udruženje "**Bihor naš zavičaj**" iz Ciriha, doniralo je nagradu za autentičnost pripovijedanja. Predsjednik BNZ, **Esmir Rastoder**, uručio je priznanje **Afanu Latiću** i tom prilikom poručio, da i sam



Prijatelji Zavičajnih staza

naziv udruženja pokazuje nijet podrške svemu što je vrijedno i može koristiti napretku, a kultura je važan oslonac razvoja i prosperiteta svakog društva pa i naše Opštine. Latić se obratio besjedom koju prenosimo u nastavku.

### **AFAN LATIĆ: ŠIRITI I UNAPRJEĐIVATI BOGATSTVO DUHA I NASLJEĐA**

U ontološkom smislu, nama je naređeno da tragamo za riječju. Ali ne bilo kakvom, nego se usuđujem kazati lijepom, ako ne i najljepšom. Zato što sva znanja nisu korisna i ne koriste. Drugačije kazano: neophodno je da se čuvamo i sačuvamo ružnih riječi, ružnog govora, ružnih informacija, saznanja; sebi samima smo svjedoci, ako smo iskreni prema sebi, da nas takvo "znanje" nerijetko odvede krivim stazama na kojima ne nalazimo ništa osim ono što nam duše tišti.

Svakim danom sam sve svjesniji važnosti riječi i njihovog ubojitog ili pak odmjerenog i blagog efekta. Bog nam je kao vrhunski kreator podario toliko jezika i toliko riječi. Ljudska obaveza je da traga, odabira i koristi riječi iz tog nepresušnog izvora denotativnih i konotativnih značenja. Kao pred ljudima, koji se predajemo književnoj kreaciji, stoji veliki emanet ili obaveza, a to je da iz zlatne riznice rječnika biramo riječi koje će voditi ka dobrom, lijepom i korisnom...

Postojati kao narod znači imati jezik, tradiciju, historiju, kulturu, širiti i unaprjeđivati bogatstvo duha i nasljeđa, približavati ih i povezivati s kulturama ostalih naroda na istom području, i time doprinositi ljepoti, raznolikosti i ravnopravnosti društva

kao cjeline. To povezivanje odigrava se, između ostalog, kroz kontinuirano otkrivanje onoga što se smatra „skrivenim“. Kada je riječ o orijentalnoj kulturi, na području Crne Gore ima, i za šta se nadamo da će u narednom periodu, kroz temeljniji pristup i istraživački rad, tek pokazati i prenijeti svoju istinsku i izvornu suštinu.

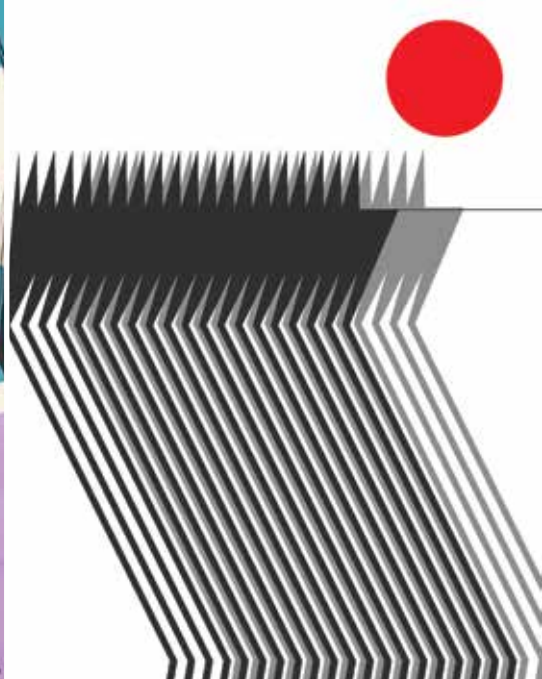
“Za istoriju kažu da je učiteljica života. Samo se pri tome zaboravlja da ima

dobrih i loših učitelja.” (Veselin Masleša) Ova rečenica je možda i potvrda onoga što često volim kazati da smo mi narod kojem se mnogi čude: Zapad nam se čudi kako to da razumijemo istok, a istok nam se čudi kako to da razumijemo zapad. Naravno, ovo posmatram sa aspekta tradicije, historije, jer smo kao narod na ovim prostorima, bez obzira na vjersku ili nacionalnu odrednicu, čini ljudima, čini čovjekom. A šta je čovjek nego riječ. Ali ne bilo kakva riječ, nego ona najljepša koja je ponikla iz prvog glagola objavljenog čovječanstvu: uči, u ime Onoga Koji Stvara! Neko će se našaliti i reći kako smo pametniji i od jednih i drugih. Naravno, sve ovo treba posmatrati kao neprocjenjivo duhovno blago koje, se pred sve jačim zamasima komercijalizacije i globalizacije, a pod parolom očuvanja *kulturnog identita* počelo rasipati, što nikako ne smijemo dopustiti kako sebi samima, kako zbog nas samih, tako i zbog onih koji ostaju nakon nas. Sama činjenica da se možemo služiti sa dva različita pisma, ćirilicom i latinicom, čini mi se da još više ide u prilog gorekazanom.

Naša misija bi se mogla definisati i ovako: borimo se za ono što treba da govori o nama kakvi jesmo, a ne povoditi se za ljudima koji nam nameću ono što nijesmo. Jer, novac, zaista, može da “podigne” ljude u višu društvenu sferu, ali definitivno ih ne može učiniti kulturnijim i sofisticiranijim. To je bogatstvo i emanet koje samo odabrani mogu nositi. A Vi ste, kroz vaše učešće, prisustvo i organizaciju, pokazali i dokazali da pripadate toj vrsti ljudi!

**DOBITNICI NAGRADA  
ZA PRIČU INSPIRISANU  
BIHOROM  
2023.**





Detalji sa izložbe slika i grafika 15 autorki, Bošnjakinja, pod nazivom „Likovni dijalozi umjetnica - Sevdah“